

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Kalicovová Marcela

Agresivita dětí a mládeže

Problem of children and youth aggression origin

Praha 2010

Vedoucí práce: PhDr. Michaela Vítěčková, Ph.D.

Děkuji PhDr. Michaele Vítěčkové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, cenné rady a konstruktivní připomínky, dále děkuji pedagogům zúčastněných škol, kteří spolupracovali při realizaci empirické části diplomové práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Sadské, dne 26.3.2010

Bc. Marcela Kalicovová

.....

Anotace

Diplomová práce se zabývá problematikou vzniku agresivity u dětí i mládeže, jejím utvářením, podporováním a usměrňováním. Cílem je zmapovat teoreticky i empiricky jevy týkající se agresivity a s tím související šikanování u dětí a mládeže. Jedná se konkrétně o srovnávací studii mezi studenty gymnázia, střední odborné školy a středního odborného učiliště.

Práci tvoří dvě stěžejní oblasti. Jedná se o část teoretickou, která pomocí literárních pramenů popisuje poznatky vymezující pojmy agresivita, agrese, jejich klasifikace, dále rozpoznává příčiny a spouštěče agresivního chování. Cílem je porozumět smyslu agresivního jednání, příčinám jeho vzniku, míře jeho ovlivnitelnosti společenským působením. Dále je teoretická část věnována problematice šikanování, jejího řešení i prevenci.

Druhá část je empirická a zjišťuje pomocí dotazníků ve vybraných školských institucích existenci šikany a následnou prevenci. Průzkumného šetření se zúčastnilo 70 studentů gymnázia, 70 studentů střední odborné školy a 70 studentů středního odborného učiliště. Jako součást empirické části nalezneme i anamnézu a rozhovor s obětí šikany.

Z výsledků sondy je patrné, že se věková hranice agresorů rapidně snižuje a situace v oblasti šikanování je vážnější mezi populací navštěvující střední odborné učiliště. Za největší přínos práce vzhledem k řešené problematice je možné považovat výsledky sondy, které vyústily v navrhovaná opatření v oblasti prevence šikanování.

Annotation

The diploma thesis deals with the emergence of aggressivity among children and youth, its development, promotion, and streamlining. The aim is to map the theoretical and empirical phenomena related to aggressivity, the related victimization syndrome in children and youth. It is specifically a comparative study among students of secondary schools, secondary technical schools and vocational schools.

The work consists of two key areas. The theoretical part uses literature to describe the known theories surrounding the concepts of aggression and aggressive behavior, as well as their classification. It also aims to identify the causes and triggers of aggressive behavior. The goal is to understand the meaning of aggressive conduct, its causes, and the extent of its influence on social vulnerability. Furthermore, the theoretical part is devoted to the issue of bullying, its solution and prevention.

The second part is empirical and its findings the result of questionnaires used in selected educational institutions and the subsequent existence of bullying prevention. The subjects of this investigation were 70 students attending Gymnazia, 70 students from secondary technical schools and 70 students from secondary vocational schools. As part of the empirical part is analysis of the findings and interviews with the victims of bullying.

From the results of the study, it is evident that the age limit and aggressivity is rapidly decreasing and that the situation in the area of bullying is more serious among the population attending secondary vocational schools. The greatest contribution of the work related to the issue under consideration can be regarded as the outcome of the probe, which resulted in proposed measures in the prevention of bullying.

Klíčová slova

Agresivita

Agrese

Brutalita

Násilí v multimédiích

Porucha chování

Prevence

Šikana

Key words

Aggressiveness

Aggression

Brutality

Violence in multimedia

Conduct disorder

Prevention

Bullying

Obsah

Úvod.....	8
1 Teoretické zpracování problému	10
1.1 Vymezení pojmů agresivita a agrese	10
1.1.1 Klasifikace agresivity a agrese	13
1.1.2 Příčiny a spouštěče agresivního chování	16
1.2 Agresivita dětí a mládeže – vývojové mezníky	18
1.2.1 Násilí v multimédiích.....	25
1.2.2 Agresivita jako specifický projev poruchového chování.....	28
1.2.3 Problémy ve vztazích mezi vrstevníky	30
2 Problematika šikany.....	34
2.1 Bolest šikanování	37
2.1.1 Řešení šikany	41
2.1.2 Strategie vyšetřování.....	51
3 Empirická část.....	59
3.1 Popis výběrových vzorků.....	59
3.2 Průběh sondy.....	60
3.2.1 Použitá metoda.....	61
3.3 Výsledky a jejich interpretace.....	63
4 Anamnéza oběti šikanování	72
5 Ukázky her pro zvládání agresivity a neklidu	75
6 Závěr	80
7 Seznam použitých zdrojů.....	82
8 Seznam příloh	84

Úvod

Agresivita je součástí lidské přirozenosti. Podporuje úspěch, jestliže zůstane v mezích, které jedinec kontroluje. Jak tedy vlastně agresivita vzniká, jak se utváří, čím ji podporujeme nebo usměřňujeme? To jsou otázky, na které se budu snažit odpovědět. V diplomové práci aplikuji konkrétní zvolenou metodu, pomocí které získané údaje zpracovávám. Agresivita a agrese u dětí a mládeže rapidně stoupá. Domnívám se, že tento fenomén je natolik společensky alarmující, proto chci na vzniklé sociální problémy poukázat.

Cílem této práce je zmapovat teoreticky i prakticky problematiku týkající se agresivity, agrese a šikanování. Empirická část je zaměřená na výskyt šikany, povědomí o ní a stav informovanosti u dnešní mládeže. Jde konkrétně o srovnávání tohoto jevu mezi studenty gymnázia, střední odborné školy a středního odborného učiliště. Je obecně známo, že mezi rizikové aspekty podílející se na vzniku šikanování patří sociální a psychické faktory. Předpokládám, že právě tyto faktory budou hrát důležitou roli v konečném srovnávání zjištěných skutečností u třech sledovaných skupin mládeže. Vytýčeného cíle chci dosáhnout pomocí dotazníků zaměřeného na negativní společenský jev šikany, její pochopení a následnou snahu o omezení na nejnižší možnou míru.

Šikanování není nikdy pouze záležitostí agresora a oběti. Neděje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů nějakých konkrétních skupin. V tomto smyslu se jedná vždy o těžkou poruchu vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci.¹

Tolerance společnosti k agresivitě a násilí se v průběhu času mění, aktuálně spíše k horšímu. Ovlivňuje ji kulturní klima, které násilí nějakým způsobem prezentuje a zaujímá k němu určitý postoj. Na symbolické úrovni, například v masmédiích, může násilí banalizovat a tak je nepřímo podporovat. Tímto způsobem je ovlivňována i hranice předpokládané normy a citlivosti společnosti k agresivním projevům. Zlo se stává každodenní součástí. Člověk i společnost, přinejmenším některé sociální skupiny, tak ztrácí schopnost rozlišovat a postupně začínají tolerovat i chování, které zjevně omezuje práva jiných. Agresivní projev se tak často stává standardním modelem kdekoliv, například v rodině, v adolescentní partě. Vliv médií

¹ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 35

v této oblasti lze chápat jako jednoznačně nepříznivý na celém světě, nejen u nás. Existuje velké riziko, že si společnost na násilí zvykne a agresivita se stane součástí obecné normy. Toto všechno jsou alarmující skutečnosti, které by neměly nechat klidného nikoho z řad rodičů, pedagogů, lékařů, mých vrstevníků a další veřejnosti.

Dětská agresivita je problém celosvětový a její prevence a řešení se ve vyspělých státech stává předmětem výzkumných prací týmů psychologů a speciálních pedagogů. Také u nás tento jev na školách vždy v nějaké podobě existoval. V současné době již není pouhou záležitostí věkového období puberty a adolescence, ale posunuje se povážlivě i do období mladšího školního věku a přibývá v něm bezohlednosti a brutality. Zárodečné formy šikanování lze dnes nacházet téměř všude a statistiky ukazují, že každý pátý žák na našich školách se s ním již v nějaké podobě setkal.

1 Teoretické zpracování problému

Cílem této části je vymezení pojmů agresivita a agrese, jejich klasifikace, dále určit příčiny a spouštěče agresivního chování, obecná charakteristika agresivity jako specifického projevu poruch chování. Cílem kapitoly je porozumět smyslu agresivního jednání, příčinám jeho vzniku, míře jeho ovlivnitelnosti společenským působením.

Dále je teoretická část věnována problematice šikanování, řešení šikany a její prevenci.

1.1 Vymezení pojmů agresivita a agrese

Agresivita a agrese je problém mezioborový. Dotýká se psychologie, ale i sociologie, práva, pedagogiky a politiky. Tomuto tématu bylo věnováno mnoho úvah i výzkumů. Tradičně se agresivní chování a jednání chápalo jako projev instinktu, pudu, případně biologické potřeby. S tím souvisel většinou i předpoklad, že agresivita není výchovou dostatečně ovlivnitelná. Naproti tomu se od konce 30. let v psychologii šíří názory, podle kterých se agresivita vyvíjí v ontogenezi působením životních zkušeností a okolností, zejména společenských, v užším smyslu výchovných. Pojem agresivita a agrese má různé významy. V mnohé odborné literatuře bývají tyto pojmy používány jako synonyma.²

Agresivita

Agresivita představuje určitou pohotovost (tendenci, sklon) k agresivnímu jednání, vyjadřuje vnitřní dispozici neboli osobností vlastnost, kterou zpravidla chápeme jako relativně stálou a hůře ovlivnitelnou charakteristiku osobnosti. Emocionální doprovod agresivního chování může představovat celou škálu, od neutrálních pocitů (*lhostejnost*) přes pocit uspokojení až k variantě sadistického zaměření.³

Míra agresivity je interindividuální. Jednotlivci i skupiny se liší mírou na pomyslné škále agresivity. Vágnerová uvádí, že z hlediska dispozice k agresivnímu jednání by populace mohla tvořit distribuci obdobnou Gaussovu normálnímu rozložení. Nejvíce lidí disponuje s průměrnou dávkou předpokladů k takovému chování (*ve vztahu k normě populace*), zatímco extrémní varianty jsou poměrně vzácnější.

² Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 83

³ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 85

Míru agresivity i její druhy ovlivňuje pohlaví. U **mužů** je její míra obecně vyšší než u žen. Je to dáno tím, že muž již v pradávných dobách měl roli ochránce ohně, rodiny a lovce. I v současné době je tolerance k agresivitě u mužů větší než u žen. U **žen** je více odstupňována, protože se neslučuje s její rolí ve společnosti. Rozdílnost z hlediska pohlaví není jen v míře a frekvenci výskytu agresivity, ale i v používaných formách, a tedy i páčání trestných činů, jak dokazují policejní statistiky.⁴

Ženy obecně méně používají otevřenou či brachiální agresivitu, ale o to více se dopouštějí agresivního chování v latentní formě – například používají méně či více rafinovaných intrik a pomluv. Závažných trestných činů jako jsou například vraždy se častěji dopouštějí muži. Pokud se dopouští vražd ženy, jedná se převážně o jejich partnery nebo děti. Muži se soustředí naopak více na zisk při vraždách, a to na osobách, se kterými nejsou obvykle v příbuzenském vztahu, avšak není vyloučeno agresivní jednání v okolí svých nejbližších.⁵

Agrese

Agrese je odezva s vrozeným základem, která je modifikována vlivy prostředí, výchovou, vlastními zkušenostmi v průběhu života, a to jak přímými, tak zprostředkovatelnými (například multimédií), sociálním učením (zejména nápodobou). Pojem agrese je v psychologii používán jako souhrnné označení pro rozličné formy poškozujícího násilného chování. Agrese označuje útočné či nepřátelské jednání vůči určitému objektu nebo útoku na překážku (*jíž může být jiná nebo svoje vlastní osoba, popřípadě určitý předmět nebo zvíře*) na cestě k uspokojení své potřeby či cíle násilnou formou.

Podle Vágnerové jde o symbolické nebo reálné omezování, poškozování a ničení. Toto jednání může být prostředkem k uspokojování osobně významných potřeb, ale stejně dobře se může samo stát cílem, zdrojem jistoty vlastních kompetencí, které lze kdykoli použít. Může být uspokojující i proto, že potvrzuje vlastní moc. ***Agresí je označováno vlastní pozorovatelné chování.***

⁴ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 86

⁵ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 86

Mechanismy agrese:

- agrese bývá jednou z nejčastějších reakcí na frustraci (*například matka v dítěti vypěstovala potřebu závislosti na sobě, a pak frustrovala tuto potřebu chladným postojem k dítěti*)
- dítě se agresí učí, agresivní chování se u něho uplatňuje posilováním (*některé děti jsou dokonce za agresivní projevy odměňovány*). ***Posilující účinek má nejen odměňování za agresí, ale i pouhé tolerování agrese (jako například projev mužnosti)***
- nevhodná výchova posiluje agresí

Přísné tresty (*včetně fyzických*) a direktivní výchova vedou k zesílení agrese. Trest sám o sobě je frustrujícím činitelem, a tím vzbuzuje další agresí. ***Frustrací je*** označován stav napětí, zklamání, který vzniká jako důsledek skutečné nebo zdánlivé překážky znemožňující subjektu dosažení subjektivně důležitého cíle (*uspokojení potřeby*). ***Nejčastější odezvy na frustraci jsou únik, ustrnutí, přizpůsobení se překážce a agrese.***

Nedůslednost ve výchově vede také k zesílení agrese. I příliš úzkostná, omezující výchova může mít u dítěte za následek produkci agresivního jednání. Jako další forma agrese a agresivity se uvádí násilí a brutalita.

Násilí

Jde o čin nebo činnost, kterou jinému působíme škodu, újmu, kdy ubližujeme – na zdraví, majetku a podobně. Původně byl pojem násilí vázán na násilí brachiální, brutální, takzvaně na vraždu nebo loupež. V novějším modernějším pojetí se chápe obecněji. Zejména v politologických teoriích se hovoří o násilí jako prostředku nebo způsobu, jak donutit jiného člověka nebo jinou sociální skupinu, aby činili něco, co činit sami nechtějí, nebo jim znemožnit vykonávat něco, co vykonávat chtějí.

Brutalita (surovost, hrubost)

Lze ji charakterizovat jako odbrzděnou agresí, obsahující prvky násilí či týrání objektu agrese. V pojmu brutality se odráží právní výraz zvláště zavrženíhodného způsobu chování,

které překračuje obecně platné morální a právní normy. Brutalitu společnost zavrhuje a sankciuje izolací mimo společnost.⁶

1.1.1 Klasifikace agresivity a agrese

Běžná zkušenost s agresivitou vede spíše k jejímu jednostrannému odmítání. Přesto psychologové upozorňují na její nebezpečnost a účelnost v životě. V obecném psychologickém výkladu se proto rozlišuje **agresivita konstruktivní a destruktivní**.

Agresivita konstruktivní: účelná, přiměřená, vhodná, akceptovatelná, socializovaná.

Je v ní zdůrazněn její přirozený a účelný projev v lidském subhumánní chování. Tento druh agresivity je důležitý pro vývoj člověka a bývá mu přisuzována důležitá role v procesu socializace a individualizace. Napomáhá sebeuvědomování, sebepotvrzování, a sebeprosazování. Agresivní impulzy se v průběhu života učí člověk zvládat a využívat v souvislosti se zdravým sebeprosazováním. Konstruktivní agresivita slouží k ochraně integrity těla i psychiky a je součástí asertivity, respektive asertivního jednání. **Asertivita** je jedním z žádoucích typů sociálního chování a znamená schopnost přiměřeně se prosadit.

Tato agresivita se účelně uplatní i při poskytování pomoci druhým, při ochraně osob, majetku a společenství. **Sociální psychologie rozeznává 3 základní typy sociálního chování:**

➤ **pasivní:**

- pasivně jednající člověk nedovede prosadit své požadavky, jasně sdělit svá přání a potřeby
- za každou cenu se snaží vyhnout konfliktu
- nedokáže odmítnout požadavky jiných, ačkoli jsou pro něho nepřijatelné
- nedovede se přiměřeně uplatnit
- chybí mu sebejistota, má nízké sebevědomí

➤ **agresivní:**

- prosazuje se za každou cenu
- jedná na úkor druhých, manipuluje s nimi, neovládá své emoce

⁶ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 85

- je nezdrženlivý a nevybíravý, ponižuje druhé a zesměšňuje je
- bývá vnímán jako provokující, výsměšný, troufalý, hrubý
- v druhých lidech vyvolává úzkost a nepřátelství

➤ **asertivní:**

- dokáže otevřeně a klidně sdělovat své myšlenky a pocity
- umí druhé požádat o laskavost a sám ji poskytnout
- umí prosadit své oprávněné požadavky a říci ne, pokud jsou požadavky nepřijatelné
- respektuje partnera, neponižuje ho, cítí důstojnost druhých
- umí druhým naslouchat, zvažuje jejich informace
- je schopen přistoupit na kompromis, popřípadě změnit svůj názor pod tlakem argumentů
- vystupuje klidně, relaxovaně, má přiměřené sebevědomí
- respektuje svá práva i práva jiných

Hranice mezi konstruktivní a destruktivní agresivitou jsou křehké a obecná kritéria pro rozlišování nejsou vždy příliš zřetelná.

Agresivita destruktivní: nevhodná, nepřiměřená, neakceptovatelná.

Mezi základní znaky destruktivní agreivity patří touha ničit a ubližovat. Citový doprovod může být různý (*zoufalství, zloba a hněv, potěšení, může probíhat ale i zcela bez emočního doprovodu*). Výrazná destruktivní agresivita je považována za poruchu osobnosti. Vždy signalizuje narušení vztahu jedince k sobě samému nebo k druhým lidem. V extrémnější podobě se projevuje porušováním sociálních a právních norem i omezováním či poškozováním jiných osob.⁷

Agresi lze členit například následujícím způsobem:

dle projevů:

- **verbální**
- **brachiální** (*fyzické násilí, napadení*)

⁷ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 89

dle intenzity:

- **bez vnějších projevů** (*probíhá pouze v oblasti myšlení*)
- **s vnějšími projevy:**
 - **verbální agrese** (*výhrůžky, nadávky, ironie, ...*)
 - **destrukce** (*například bouchnutí dveří, rozbíjení a ničení předmětů, vandalismus podobně, ...*)
 - **fyzické napadání druhé osoby** (*patří sem násilné trestné činy a přestupky jako jsou například ublížení na zdraví, šikana, znásilnění, pohlavní zneužívání, týraní svěřené osoby, vraždy a pokusy o vraždu*)

dle směru (zaměření):

- **extropunitivně:** (*trestání okolí*) subjekt reaguje agresí vůči okolí, trestá okolí, jako emoce je zde v popředí vztek a nepřátelství vůči vnějšímu okolí, které je odsuzováno a obviňováno. Extrémním případem je vražda.
- **intropunitivně:** (*trestání sebe sama*) v popředí jsou reakce obrácené dovnitř, agrese je zaměřená vůči vlastní osobě, (*autoagrese*), člověk trestá sám sebe a cítí pocit viny a výčitky svědomí, dochází k sebeobviňování, vyskytuje se často u osob s přísně vyvinutým svědomím. Může jít o různé formy sebepoškozování, extrémním případem jsou pokus o sebevraždu, sebevražda (*suicidium*). Ve vězení a výchovných ústavech se setkáváme se sebepoškozováním jako s prostředkem k dosažení určitých výhod nebo úlev (*aby jedinci nemuseli vykonávat nějakou činnost, aby byli přeráženi na ošetřovnu nebo do nemocnice,*)
- **generalizovaná agrese:** vůči celému lidstvu, vůči všem učitelům, vůči všem dospělým, všem dětem, všem lidem, ... Tuto agresi mohou používat například jedinci citově deprimovaní a výchovně zanedbávaní nebo osoby týrané a zneužívané (*všichni jsou pro ně cizími, bezvýznamnými, lhostejnými či nebezpečnými, ohrožujícími a je třeba se proti nim agresivně bránit*).⁸

⁸ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 87

1.1.2 Příčiny a spouštěče agresivního chování

Není snadné rozpoznat vždy příčiny a spouštěče (*startéry*) agresivního chování a vysvětlit jej působením biologických i sociálních faktorů, neboť tyto faktory se většinou překrývají, doplňují, ale jejich podíl nebývá jednoznačný. Rozlišení příčin a startérů je důležité u dětí především z hlediska pedagogického (*respektive výchovného*), dále z hlediska nápravy, léčby a prognózy. U dospívajících a dospělých osob nabývá na důležitosti trestně právní zodpovědnost za agresivní nebo násilné chování.⁹

Konkrétních spouštěčů agresivního chování je celá řada: může to být domnělá nebo skutečná nevěra partnera, finanční potíže, rozdílné názory rodičů na výchovu, ale i potřeba moci, potřeba udržet si svoji pozici (*výhody, převahu*) a tak dále. Pohotovost k agresivnímu chování stoupá za různých okolností. Vágnerová uvádí, že i **v situaci relativního nadbytku** může dojít k pocitu strádání, který nemusí být zjevný, ale je subjektivně pociťován. Příkladem může být situace dítěte z velmi dobře situované rodiny, jehož agresivita je výrazem pocitu osamocení a neschopnosti se ho zbavit přijatelnějším způsobem.

Jednou z mnoha příčin takového jednání může být **selhání obraných mechanismů**. **Hovoříme pak o agresi přesunuté**, která znamená agresi zaměřenou proti náhradnímu objektu, který není zodpovědný za znik agresivního chování. V zátěžové situaci má člověk potřebu hledat viníka a potrestat jej. Jestliže viníka nelze nalézt nebo nelze vůči němu agresivitu uplatnit, lze najít náhradní, zástupný objekt (*člověka, věc*).¹⁰

Vágnerová uvádí, že agrese může fungovat jako kompenzace, tedy jako zdroj náhradního uspokojení, například v oblasti potřeby seberealizace, citové akceptace a podobně. **Násilí a ničení je jedním ze způsobu fiktivního ovládnutí světa, který má za cíl potvrdit vlastní hodnotu**, jestliže toho nelze dosáhnout jinak.

Další příčinou agresivních projevů může být **zvýšený sklon k impulzivité a nedostatečné sebeovládání**. Takovým jedincům zpravidla chybí úmysl k agresivnímu chování. Mívají pocity viny a svých činů obvykle později litují. V tomto případě může jít například o

⁹ Vágnerová, Marie. Psychologie problémových dětí a mládeže. Liberec, TUL, 2000, s. 323

¹⁰ Matějček, Zdeněk. Co, kdy a jak ve výchově dětí. Praha, Portál, 1996, s. 96

nezralost autoregulace. Tento člověk běžné sociální normy akceptuje, ale není schopen je dodržovat. Jeho jednání bývá nepředvídatelné pro okolí i samotného člověka (*u osob se závažnějšími poruchami vývoje osobnosti*).

Příčinou zvýšené agresivity impulzivního charakteru mohou být v některých případech **poškození mozku** (například u dětí se syndromem lehké mozkové dysfunkce – LMD, po úrazech hlavy, intoxikací, ...), popřípadě při některých **duševních nemocích** (zejména z okruhu psychóz) **a některých poruchách osobnosti** (disharmonickým vývojem osobnosti).

Jinou příčinou může být **zkratové jednání**, které je bezprostřední reakcí na danou situaci. Agresivní jednání může mít také naopak charakter **plánovité a promyšlené činnosti**.

Neblahou rolí v agresi a zejména rodinné agresi sehrávají **drogy a alkohol**. Tyto návykové látky odbrzdňují a uvolňují afektivní potenciál, který má jinak osoba pod kontrolou.

Pobyt ve stísněném, omezeném prostoru může také vyvolat agresivitu. Hovoří se o stresu z hustoty, omezení pohybu, prostoru, utlačování – například v přeplněném dopravní prostředku.

Další příčinou agresivního jednání je **nadměrná sociální stimulace** – pocit přesycenosti sociálním kontaktem s lidmi. Sklon jedinců reagovat agresivně se zvyšuje mezi členy malé izolované skupiny vzájemně závislých lidí, zejména tehdy, není-li ji možné spontánně dle potřeby opustit a je-li navíc omezeno osobní teritorium (*situace na vojně, v internátech, ve vězení, v ústavech, nemocnicích, ...*). Zde se snižuje prahová hodnota podnětů, kterou mohou spustit agresivní jednání (*tak zvaný ponorkový efekt*). V případě pocitu ohrožení vlastní existence, identity, zdraví, či jinak osobně důležitých hodnot člověk často používá **agresi k obraně**.¹¹

Již v dětství se zmenšují závažnost některého činu a pocitu viny, jestliže se ho dopustila skupina, respektive dítě ve skupině, které často říká: „Oni to dělají také, oni tam byli také“. Obecně je známo, že **agresivní tendence se násobí, jestliže je jedinec součástí davu nebo nějaké skupiny**. Ztrácí vnitřní zábrany a sebekontrolu, anonymita ho zbavuje individuální morální zodpovědnosti, převládá iracionální chování a zvyšuje se pocit vlastní moci a agresivita i u jedinců, kteří mají běžně malou míru agresivity.

¹¹ Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha, Portál, 1995, s. 23

Jako příklad uvádíme hnutí skinheadů, kde jde o racionalizaci násilného chování, údajně zaměřeného jen na trestání těch špatných, kteří do řádné společnosti nepatří. Normy skupiny si přisuzují právo určovat kritéria rozlišování těchto jedinců. Chtějí prosazovat pořádek, ale zároveň jej sami definovat. Jde o asociální, maladaptivní projev, protože nerespektuje obecně platné normy majoritní společnosti a směřuje k diskriminaci jedné skupiny. *Četnost výskytu agresivity a násilných trestných činů mají stoupající tendenci a věková hranice se neustále snižuje.*¹²

Tabulka 1: Přehled nejčastějších příčin a spouštěčů agresivního chování

* <i>situace relativního nadbytku</i>
* <i>selhání obranných mechanismů (agrese přesunutá)</i>
* <i>kompensace</i>
* <i>zvýšený sklon k impulzivitě a nedostatek sebeovládání</i>
* <i>impulzivní agresivní projevy: poškození mozku, duševní nemoci, poruchy osobnosti</i>
* <i>zkratové agresivní jednání</i>
* <i>plánovaná agrese</i>
* <i>alkohol a drogy</i>
* <i>prostorově nebo časově omezené teritorium</i>
* <i>nadměrná sociální stimulace</i>
* <i>agrese užitá k obraně</i>
* <i>skupinová nebo davová agrese</i>

1.2 Agresivita dětí a mládeže – vývojové mezníky

Dlouho se věřilo, že život v děloze je jako kulička, k níž nic zvenčí neproniká, jako tajná kapsa, v níž se odehrává klidný život, jakýsi druh ztraceného ráje, tak líbezně vodnatého,

¹² Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha, Portál, 2004, s. 73

že dokonce dodává matkám možnost rodit děti do vody, abychom prodloužili tento ideální skoro božský stav. Avšak poznáváme, že ve skutečnosti předurčuje budoucnost dítěte již specifické, jak fyzické, tak emocionální prostředí v matčině těle.

Mezi jednotlivými plody jsou velké rozdíly. Některé děti jsou klidné, jiné jsou naopak velmi vzrušivé a denně udělají až 300 obrátů. Temperament je podmíněn geneticky. Nenarozené dítě, plod v děloze, je ovlivňován napětím, náladami matky, přenášenými hormony, jako jsou katecholamidy nebo endorfiny, které procházejí placentou a pupeční šňůrou a jež plod vstřebává. Stres tedy v děloze existuje. Je tedy zapotřebí, aby těhotná žena žila obklopena láskou a péčí.¹³

Plod v děloze matky dostává kyslík potřebný pro své orgány krví z pupeční šňůry. Sám nedýchá. Jakmile se přestříhne pupeční šňůra, musí plod náhle sám vdechovat kyslík ze vzduchu, tedy náraz jako měch brutálně naplnit plíce. A právě tento vdech vypuzený poté z měchu způsobí křik při průchodu hlasivkami. Křik tedy znamená, že se dítě nadechlo, jeho krev byla okysličená a je schopné žít v plynném prostředí. Rodiče tedy mají pravdu, když považují první křik dítěte za výkřik života: „Euréka!“, nikoliv za křik utrpení.

Další přízpusobením je prudká změna prostředí, tentokrát tělesná, když začne na dítě působit zemská gravitace, kterou nikdy nepoznalo a chybí mu ochranná schránka dělohy. Je nutné ihned děťátko vložit do mateřské náruče, aby ucítilo známý tlukot matčina srdce. Tím se dítě uklidní a bude se cítit v bezpečí. Samotná bolest při průchodu porodními cestami, náhlé změny, nejistota, to vše jsou faktory, které rozvíjejí agresivní chování od samého počátku početí. **Křik** je jediný prostředek, jímž novorozenec při svém vstupu do života nebo v dalších minutáchžití dává na vědomí, že se necítí dobře. Křik je životně důležitá vnitřní síla, s ní se bude obracet na své bližní.¹⁴

Křikem dává dítě najevo, že postrádá tělesnou ochranu a dostatek mléka. Tomu, aby se dítě stalo agresivním zabrání pouze správnou interpretací jeho chování, po níž bude následovat přiměřená odpověď. Ale i když má každé dítě rozdílný temperament, způsob, jímž mu blízký dospělý odpovídá, podmiňuje jeho potřebu chovat se útočně, nebo naopak mírně. Raný rozvoj

¹³ Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha, Portál, 2004, s. 13

¹⁴ Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha, Portál, 2004, s. 15

mírného nebo agresivního charakteru závisí na tom, na kolik dokážeme interpretovat křik dítěte.

Správným přístupem zabráníme dítěti vzbudit agresivní chování. Poskytujeme mu jistotu ochranného obalu už od jeho narození. Ochranný obal vytvoříme pažemi maminky, přímým tělesným kontaktem, tlumeným světlem, dále tím, že miminko hned dostane napít, jakmile svými rty hledá mateřské teplo. Vyvarujeme se odloučení matky od dítěte, je žádoucí, aby měla matka dítě co možná nejdříve ve svém pokoji a to i v noci. Psychologové radí děťátko stále chovat, protože takto příjemný život od prvních dnů napomáhá u dětí rozvoji klidného a optimálního chování. Hledejme odpověď na otázku: „Co mu schází, co chce už v prvních dnech svého života dát tak prudce najevo?“

Podle názoru pediatra a psychoanalytika D. W. Winnicotta je úloha tatínka v tomto období zásadní. Nikoliv tím, že se stává ještě další matkou, ale že zabraňuje komukoliv vměšovat se mezi matku a dítě. Tuto lásku a péči v prvních hodinách, dnech i měsících postrádají nejvíce děti v kojeneckých ústavech. Nikdo jim nedovede nahradit pravou mateřskou lásku.

Období 3-9 měsíců života dítěte je období největší něhy, největší radosti ze života. Často se mu říká „fotografické období“, protože dítě se rádo směje na všechny kolem sebe. Již od narození je důležité, aby nikdo nikdy s dítětem netřásl. Třesením dítěte mu můžeme způsobit vážné krvácení do mozku. Velmi důležité je, aby se dítě při svých prvních pohybech vážně neporanilo v oblasti čela, kde se nachází centrum agresivity.

Věk dítěte od 18-ti měsíců do 3 let je obdobím, kdy rodiče bývají čím dál více zmateni agresivitou svého dítěte. Dítě si totiž začíná uvědomovat své ego. Své myšlenky třídí do dvou pojmových skupin – na ty, které se vztahují k „já“, a na ty, které se vztahují k „ne já“. Nyní se umí přemísťovat, uchopit předměty a porušovat pravidla, která rodiče prosazují. Často rodiče vyvádí z míry, když dítě kolem sebe kope, buší pěstičkami a kouše. **Násilnické chování dítěte mohou tedy rodiče podpořit dvojím způsobem:**

- mohou se snažit potlačit ho výpraskem, protože i oni sami v dětství často dostávali výprask
- chtějí se vyvarovat veškeré agresivní konfrontace, aby mu zajistili šťastné dětství,

protože je vedou vzpomínky na jejich vlastní dětství plné odřikání

Tyto dva způsoby reakce však jen vydráždí agresivitu. Je důležité dítěti povědět, že má „právo se rozhněvat“. Začnou-li rodiče křičet, odpovídají na násilí násilím. Takovéto ovzduší dítě nepodněcuje k tomu, aby se naučilo ovládat své agresivní impulzy. Rodiče musí dítěti vymezit přesné hranice.

Důležitým mezníkem v životě dítěte je vstup do mateřské školky. Začne navštěvovat úplně cizí prostředí a poznávat cizí lidi a další děti. Učitelky školek si často stěžují, že se stále více dětí chová násilně. Koušou se a kopají mezi sebou. Odloučení a umístění do kolektivu snáší každé dítě jinak. U některého se může vyvolat i agresivní chování. Podnětů, které agresivitu mohou vyvolat je celá řada, například příchod druhého dítěte, rozchod rodičů, samota.

Už malé tříleté dítě si dokáže agresivním chováním, nejčastěji vztekem, získat výhody a prosadit se. Pokud na to rodiče přistoupí, stávají se otroky malého tyрана a je zaděláno na velký problém. Dítě přijatou agresí získává novou jistotu a šanci do dalšího kola. Stejně je tomu i ve škole. Když pedagogové přehlížejí agresivní chování žáka nebo jej trestají jen symbolickými tresty, brzy se školák nezalekne žádného výchovného opatření a agresí začne brát jako tolerovaný způsob prosazení svých osobních zájmů. Trest za nevhodné chování přijme agresor většinou tehdy, je-li udělen osobou s čitelnými požadavky (někým, kdo celou dobu stanovuje a vyjadřuje jasné hranice), přichází-li trest okamžitě a je dost velký (agrese mu nesmí svými výhodami vykompenzovat malý trest). Podobně se dítě chová i kdekoli jinde. V MHD se skupinka starších dětí baví úmyslným strkáním do ostatních cestujících. Všichni dělají, že toto chování nevidí, nebo dokonce že necítí, že ho děti strkají. Přesně touto lhostejností napomáháme výchově agresivních jedinců.¹⁵

Z koho vyrůstají agresivní jedinci? Kromě osob s poruchou osobnosti a chování, se agresori rekrutují z míst, kde jim v dětství nebyla poskytnuta láska, bezpečí a zejména zcela jasná pravidla chování. Mezi hlavní problémy vzniku agresivního chování považuje psycholog Zdeněk Martínek nečitelnost ve výchově. Nejistý rodič sám neví, která porušená pravidla bude

¹⁵ <http://spunt.centrum.cz/skolaci/2010/3/8/clanky/odkud-se-bere-tolik-agresivnich-deti/22.03.2010,22.10> hod.

přísně trestat a která ne, dokonce není schopen tentýž prohřešek potrestat dvakrát obdobně silným trestem. Náladovost ve výchovných požadavcích dítě značně znejistí, nezná hranice svého chování a neorientuje se absolutně v tom, co se má a co se nemá. Nejistota může časem vzbudit napětí a agresi. Tento problém se týká v současnosti také tzv. dvoukariérových manželství – a jakýchkoli jiných rodin, kde na dítě nezbyvá čas. Zajišťují svého potomka hlavně materiálně, pečují o něj, ale nevěnují se mu osobně. Není čas ani nálada. Pak dítě rodiče často obtížně zvládají a nevědí si s ním rady. Ale málokdy jsou ochotni připustit chybu na své straně. Takové dítě má intenzivní potřebu někam patřit, být uznáváno, mít pocit síly a potřebnosti. Ideální cesta do školních partiček a k záškoláctví.¹⁶

Tato nečitelnost se může ještě prohloubit nástupem do školy. I učitelé umí být zcela nečitelní. Jednou prohřešek trestají přísně a nikomu nic neodpustí, podruhé je jimi významově stejná kategorie přestupku ohodnocena velmi mírně a výsledky jsou bagatelizovány.

Problém může nastat také tehdy, když jsou doma zcela odlišně nastavená pravidla než ve škole. Tento nesoulad vyvolává v dítěti neklid a nejistotu. „Proč tohle nemohu, když doma mi to dovolí!“ Případně opačná reakce: „Tak ve škole můžu konečně všechno!“ Na vznik agresivního chování má vliv také parta. Každý z nás je součástí mnoha sociálních skupin, je normální, že i děti si mezi sebou vytvářejí určité skupinky. Jedinec se identifikuje s jejich normami, i když k nim patří agrese. Právě typy skupin, kde je agrese považována za hodnotu, prostředek k prosazení a ke zvýšení statutu jedince, jsou velmi nebezpečné.

Členění dětí nejen podle věku, inteligence či podle zájmů je cesta lichá. Mnohem lépe jsou na tom děti z malotřídních škol, případně z běžných škol, kde není prostor pro speciální třídy, které by tyto děti vydělovaly. Nemožnost přijít denně do styku s řadou svých spolužáků, kteří mají třeba specifické poruchy učení, ochuzuje dítě v pestrosti jeho sociální komunikace. Navíc může vést k přirozené obraně – agresi a xenofobii.

V neposlední řadě přispívá k agresivnímu chování dětí sledování TV pořadů a filmů – zejména u problémových jedinců. Zejména akční filmy jsou podle Zdeňka Martínka nebezpečné, protože dítě se nestíhá orientovat v rychlých scénách, a tudíž jen sleduje jednu agresi za druhou. V řadě akčních filmů (i kreslených seriálů pro děti typu Tom a Jerry) také

¹⁶ http://spunt.centrum.cz/skolaci/2010/3/8/clanky/odkud-se-bere-tolik-agresivnich-deti/22.03.2010,22.20_hod_

chybí vzory dobra a zla – není to podstatné, protože agresivně se tu chovají všichni.¹⁷

V konfliktní situaci, která dítěti připomíná scénu z filmu (počítačové hry, pohádky...) se projeví **oživení scénáře násilí** – dítě použije totéž, co hrdina. Učitelé se tak setkávají s celou řadou napodobování bojových scén, úderů a mnohdy až legračních kopů a ran. Děti neumí většinou situaci řešit jinak, protože nemají vhodné vzorce z domova.

Jak trestat agresi:

- trestat co nejdříve
- trest musí být nepříjemný a dost vysoký, aby jedinec nenabyl dojmu, že zas nic tak zvláštního neudělal
- trestané chování musí být přesně definováno (nikoli: protože zlobíš, ale: protože jsi kopl spolužáka)
- trest musí mít začátek a konec (nikoli: dokud své chování nezlepšíš)
- k trestu a předešlým prohřeškům se po jeho skončení už nikdy nevracíme
- trest ukládáme v klidu, bez emocí
- tresty neplýtváme. Časté používání ztrácí efekt a může naopak agresi zvyšovat.¹⁸

V období dospívání může být **agresivita obrácena proti sobě**. Adolescent, převážně chlapec, může obracet svou agresivitu proti sobě, aby před ní ochránil své blízké. V tomto svém přístupu může zajít velmi daleko. Jedná se o různé extrémní hry, jako je „šátkovaná“ (*počínající rdoušení kvůli prožitku údajné extáze na pokraji smrti*).

Dívky většinou vyjadřují svou revoltu, tím, že obracejí násilí proti sobě destrukcí svého těla, potažmo svého života. Poruchy výživy jsou další formou násilí obráceného proti sobě. **Mentální anorexie** je u dívek stále častější. Tyto dívky, které říkají, že nemohou přijímat potravu, podvědomě touží mít železnou vůli, která by zvýšila jejich schopnost odmítat jídlo. U anorektiček je spouštěcím faktorem nemoci většinou odmítání stát se ženou nebo touha být

¹⁷ <http://spunt.centrum.cz/skolaci/2010/3/8/clanky/odkud-se-bere-tolik-agresivnich-deti/22.03.2010,22.25> hod.

¹⁸ <http://spunt.centrum.cz/skolaci/2010/3/8/clanky/odkud-se-bere-tolik-agresivnich-deti/22.03.2010,22.50> hod.

hubené jako modelky. Další útoky proti svému tělu v dospívání jsou *piercing, bulimie, tetování a jiné*.¹⁹

Proč jsou některé děti agresivnější než jiné? Odpověď není jednoznačná, hledají ji odborníci již v prenatálním vývoji dítěte, v dědičnosti, v temperamentu, ve výchově, v rodině, v mateřské škole, ve škole, během puberty i v dalším životním období či situacích. Nic rodiče nezatěžuje tak jako výchova věčně vzteklého, útočného a neustále mrzutého dítěte. Jestliže porozumíme neurofyziologickému původu a citovým příčinám tohoto nepříznivého stavu, dokážeme tuto energii usměrnit a využít ji ve prospěch jeho emocionálního rozvoje.

Děti a mládež často žijí v prostředí rodiny, které je nezdravé. Agresi nelze vyloučit ani v navenek harmonickém manželství. Dítě bývá svědkem celého rozsahu agresivních projevů mezi rodiči. Rodiče se ale mohou chovat agresivně nejen vůči sobě, ale i vůči svým dětem. Je to zejména tehdy, jestliže sami nezvládají náročné životní situace, nedaří se jim v zaměstnání, v partnerském vztahu, jestliže dítě nesplňuje jejich očekávání. Agresivitu rodičů posiluje konzumace drog a alkoholu.²⁰

V některých rodinách jsou považovány projevy nadávání a bití za normální, běžné nebo dokonce žádoucí. Agresivní chování u dětí pak vzniká na základě přijmutí hodnot a norem takové rodiny. Tyto jevy se pak mohou vyskytovat nejen mezi sourozenci, ale i v chování vůči širšímu sociálnímu okolí. Úkolem výchovy dětí není agresivitu zcela odstranit, ale usměrnit ji, aby bylo možné mobilizovat tuto energii pro dosažení pozitivních cílů jak pro sebe, tak pro ostatní. Kriminalisté, psychiatři, psychologové a další odborníci varují před hrubostí, agresivitou a násilím stále mladších dětí.

Zejména rodiče a učitelé si kladnou otázku, ***jak zacházet s agresí, jak k ní přistupovat.*** K rozvoji sebekontroly, která by tlumila agresivitu, je zapotřebí především kladného příkladu neagresivního chování a jednání i pozitivního posilování neagresivního chování.

Z hlediska prevence agresivity je jistě důležité nabízet a pomáhat utvářet dětem vhodnou hodnotovou orientaci. Je nutné v dětech zakotvit úctu a toleranci nejen k sobě, ale i k druhému člověku, ať již je rozdílný věkem, barvou pleti, národností, odlišnými způsoby

¹⁹ Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha, Portál, 2004, s. 98

²⁰ Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha, Portál, 2004, s. 10

života či vizáží nebo svými schopnostmi. *Mezi společensky přijatelné formy uvolňování agrese patří aktivity, jako například:*

- sport (soupeřové hry – box, karate, judo)
- literatura (četba)
- filmová tvorba (v médiích)
- hudba (punk, heavy metal)
- umělecká tvorba

Je třeba si uvědomit, že tyto aktivity nabízené dětem mohou za určitých okolností stimulovat a aktivizovat agresivitu. Zde dojde k uvolnění, odreagování agrese společensky přijatelnou formou.²¹

1.2.1 Násilí v multimédiích

Tolerance společnosti k agresivitě a násilí se v průběhu času mění. Vliv médií v této oblasti lze chápat jako jednoznačně nepříznivý na celém světě, nejen u nás. Děti se, bohužel, od útlého věku díky multimédiím učí, že užít násilí či agresivitu k dosažení svých cílů je možné, snad i běžné a normální.

Prezident jedné americké rozhlasové společnosti řekl: „Nyní, když jsme si jisti, že se může televizní násilí podílet na agresivních tendencích dětí, budeme muset zvládnout naše plánování programu dle tohoto poznatku.“ (Berkowitz, 1993). Toto předsevzetí bylo záhy zapomenuto a redukce v množství mediální agresivity na obrazovce se nijak výrazně nevyskytuje jak u nás, tak v zahraničí.

V roce 1994 přední světový lékařský časopis Lancet uzavřel přehled tisíců výzkumů na téma vliv mediálního násilí na psychiku slovy: „Vědecká debata skončila, je jisté, že mediální násilí poškozuje dětskou psychiku, to dnes víme stejně jistě, jako že cigaretový dým škodí plicím. Jestliže někdo tvrdí, že to není bezpečně prokázáno, pak buďto nejde o odborníka, nebo jsou ve hře ty dlouhé špinavé prsty velkých peněz.“²²

Bohužel vzhledem k velkému zájmu komerčních televizí u nás i v zahraničí o filmy a

²¹ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 93

²² Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha, Portál, 1995, s. 24

seriály s násilnou tematikou nebude jednoduché dosáhnout potlačení nadměrného násilí v médiích. ***Nejčastější druhy agresivity a násilí šířené multimédií se rozdělují na:***

- slovní hádky
- nadávky
- verbální ohrožování
- ohrožování zbraní
- rvačky a pranice
- přestřelky
- honičky
- krkolomné pády
- krádeže
- výbuchy
- mučení a týrání
- znásilňování
- zabíjení

Výzkumy ukazují, že ***nákaza násilí z médií*** je velice častá. Před několika lety se stal alarmující příklad čtyřletého chlapce, který vyskočil z okna čtvrtého patra, neboť se naprosto identifikoval s postavou filmového hrdiny Batmana a jen zázrakem se mu nic nestalo. ***Zejména děti jsou ohrožené neschopností nebo nedostatečnou schopností rozeznat skutečnou realitu od fantasmie ve filmech, videohrách či počítačových hrách.*** Dítě zhruba do 12-ti let není schopné rozeznat co je skutečnost a co je smyšlenka.²³

Nebezpečí působení mediálního násilí dobře vystihuje Vágnerová: „Navzdory jednoduchosti rozlišení reality a symbolické formy se násilí postupně stává součástí běžné zkušenosti a začne být považováno za normální jev. Může se tak setřít rozdíl mezi dobrem a zlem, lidé si přestanou být jisti, co je přijatelné a co už nikoli. Riziko mediálních příběhů je v tom, že se často chová násilně kladný hrdina. S ním se snadno ztotožní zejména nezralí a nevyrovnaní jedinci, kteří se pak budou chovat stejně násilně a ještě si budou myslet, jak dobře jednají“.

²³ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 95

Děti obojího pohlaví, každého věku, každé rasy, z každé společenské vrstvy, na každém stupni inteligence mohou být nepříznivě ovlivněny sledováním násilných pořadů na obrazovce. Stupňováním dávek násilí se snižuje práh jejich emoční zodpovědnosti. Násilí tak otupuje jejich citlivost. Láká je k napodobení, oslabuje schopnost soucitu a empatii.

Při různých *počítačových hrách je však násilí ještě nebezpečnější*. Dítě se zde nejen dívá, ale samo násilí vytváří pomocí tlačítek nebo páčkou joysticku. Tato činnost vede k oslabení vnitřních zábran – svědomí. K přesunu násilí do reality je jen krůček.

Násilí šířené multimédií má vliv na dětskou populaci zejména v těchto aspektech:

➤ ***psychologický aspekt:***

Vychází z faktů, že dítě obtížně rozlišuje mezi fantazií a realitou, hůře ovládá skryté agresivní impulzy než dospělí.

➤ ***biochemický aspekt:***

Je založen na produkování adrenalinu a dalších látek, tak zvaných existenčních aminokyselin, které negativně ovlivňují základní životní funkce imunitního systému a rovněž přímo ničí neurony. To může vést ke zhoršení paměťových schopností, může docházet k nočnímu děsu, neklidnému spánku, poruše usínání, k agresivnímu chování.

➤ ***sociální aspekt:***

Nadměrný kontakt s multimediálním násilím má za následek ztíženou schopnost dítěte navazovat přiměřené sociální vztahy s vrstevníky i dospělými. Zhoršuje se prospěch ve škole, dochází k morálně emočnímu otupění. Vytváří se skupina zhlouplých, nemotivovaných, neetických mladých lidí s podivnou hierarchií hodnot.²⁴

Multimédia jakožto nositelné šíření informací mohou tedy sehrát kladnou i zápornou roli při výchově a vzdělávání. Je tedy nutné se s multimediálními prostředky naučit zdravě žít a pomoci dětským divákům při formulaci jejich názorů. Lze tedy kromě negativních vlivů přiznat i pozitivní působení ve smyslu šíření informací, zpřístupnění vzdělávacích, naučných, populárně vědeckých, výukových a podobně zaměřených pořadů, které rozšiřují znalosti i slovní zásobu dětí a mládeže. Zároveň mohou mít i funkci relaxační.

²⁴ Malá, Eva. Vliv násilí v médiích na děti a mládež. Praha, Portál, 1995, s. 55

1.2.2 Agresivita jako specifický projev poruchového chování

Poruchy chování lze charakterizovat jako odchylku v oblasti socializace, kdy jedinec není schopen nebo ochoten respektovat normy chování na úrovni odpovídající jeho věku, eventuelně úrovni rozumových schopností. Jde o chování, které v různé míře, opakovaně a dlouhodobě narušuje sociální, respektive právní normy.

Faktory zvyšující riziko rozvoje poruchového chování jsou:

➤ ***genetická dispozice k disharmonickému vývoji a agresivnímu způsobu reagování***

Tato dispozice se může v dětství projevovat především na úrovni temperamentu. Rizikovým faktorem je dráždivost, impulzivita, snížený sklon k úzkostnému prožívání (ke snížení zábrán) a menší citlivost k výchovným zásahům.²⁵

Obdobným způsobem bývá zpravidla disponován alespoň jeden z rodičů a tak je leckdy těžké odlišit dědičnou zátěž od zátěže psychosociální. Bylo zjištěno, že výchova v rodině delikventů bývá nějakým způsobem extrémní. Typickým znakem takové výchovy je lhostejnost, odmítání dítěte a na druhé straně tvrdá disciplína. Tělesné tresty, týrání a bití jsou v anamnézách delikventů velice časté (Matoušek, 1996).

➤ ***oslabení nebo porucha CNS (centrální nervové soustavy), převážně na bázi prenatálního či perinatálního poškození***

Je také rizikovým faktorem, který zvyšuje dispozici k nežádoucímu způsobu reagování. Zvyšuje emoční labilitu, impulzivitou a snižuje schopnost sebeovládání. U takto postižených lidí lze snadněji vyprovokovat nevhodné reakce. Například jedinci trpící syndromem hyperaktivity na bázi LMD (lehká mozková dysfunkce) mají mnohem více potíží s chováním a dostávají se častěji do nápravného zařízení.

➤ ***úroveň inteligence není faktorem, který by významnějším způsobem ovlivňoval vznik poruchového chování***

Delikventi sice mívají v průměru o něco nižší inteligenci než je průměr populace, ale vyskytují se i asociální jedinci s nadprůměrnými schopnostmi. Poruchové chování se často spojuje se školním selháním.

²⁵ Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha, Portál, 1995, s. 25

➤ ***negativní vliv prostředí, především rodiny, zvyšuje riziko rozvoje nežádoucích postojů a způsobů chování***

Jde například o nápodobu poruchového chování, o přijetí odlišného normativního a hodnotového systému rodiny nebo o důsledky rané citové deprivace, která mění dětskou osobnost.

K rozvoji nežádoucího chování může přispět nejenom určitý styl života, ale i určité životní prostředí. Příkladem mohou být anonymní tlupy dětí mladistvých na velkých sídlištích, které se chovají vandalsky, kradou a experimentují s drogami. V raném školním věku může být poruchové chování ovlivněno nezralostí nebo výchovnou zanedbaností. O takovém to chování mluvíme obvykle až ve středním školním věku, tedy v prepubertě. Poruchy chování jsou vývojově podmíněny. Teprve v období dospívání lze diagnostikovat trvalou poruchu osobnosti.

Agresivní poruchy chování jsou charakteristické násilným porušováním a omezováním práv ostatních, lze je považovat za závažnější variantu. Agresivní jednání slouží obvykle jako radikálnější prostředek k uspokojení nějaké potřeby. Násilné, agresivní jednání se může za určitých okolností stát i cílem.²⁶

Fromm považuje za běžnou agresi vyvolanou závistí, kterou lze považovat za reakci na jednu z forem frustrace („Já nemám nic, tak ať nemá nic ani ten druhý.“).

Celkem běžná a obvykle tolerovaná je agrese užitá v obraně. Každý mladiství má potřebu něco dokázat. Jestliže nelze dosáhnout uspokojení této potřeby, dochází ke zvratu. Neúspěšný jedinec začne reagovat negací. Mstí se světu za to, že mu nedal lepší možnost uplatnění. Násilí a ničení je jeden ze způsobů potvrzení vlastní hodnoty (Agresivita fotbalových hráčů je nápadným a zdánlivě nesmyslným jevem. Motivace je různá. Jeden z mladých agresorů vysvětluje: „Je to všechno boj proti nudě. Je lepší jít na stadion a tam se porvat než tupě sedět doma u televize. Alkohol vás zbaví zábran. Je potřeba dát o sobě vědět. Vezmou nám fotbal a budeme se prát po ulicích – o to tu jde.“).

Člověk má vrozené sklony k agresivnímu jednání, avšak různí lidé se mohou z hlediska těchto dispozic značně lišit. Sklon k agresivitě se rozvíjí učením, v tomto směru má značný

²⁶ Vágnerová, Marie. Psychologie problémových dětí a mládeže. Liberec, TUL, 2000, s. 78

vliv rodina. Tendenci jednat agresivně ovlivňuje i aktuální společenské klima a tolerance společnosti k násilí. Výchova dítěte je zaměřena i na rozvoj sebeovládání, dítě se naučí potlačit agresivitu, přestože by k takovému jednání bylo motivováno. Pokud tuto normu poruší, má tendenci svůj čin nějak ospravedlnit.²⁷

1.2.3 Problémy ve vztazích mezi vrstevníky

Partu lze chápat jako zdroj sociálních problémů. V době dospívání se zvyšuje vliv vrstevnické skupiny. Kamarádi slouží jako model chování. Role, jakou dospívající získá ve vrstevnické skupině má pro jeho sebepojetí velký význam. Aby zde dosáhl dobrou pozici je schopen udělat mnohé. Pro dospívající je typická tendence vytvářet vrstevnické skupiny a získat tak určité sociální zázemí, tedy sociální identitu. Jaká bude tato parta a jaké budou její normy a hodnoty, závisí na mnoha okolnostech.

V dospívání jde většinou spíše o odpoutávání v rovině životního stylu a zkoušení nových rolí, většina adolescentů vykazuje ve výzkumech soulad s hodnotovým systémem svých rodičů, a to v negativních i pozitivních případech. Odmítnutí hodnot a norem preferovaných rodinou se může v krajním případě projevit až přijetím negativní identity, která představuje pravý opak žádoucí varianty. Příčiny takového postoje mohou být různé, ale zpravidla je jejich základem nesoulad mezi možnostmi a požadavky, nevyhovující rodinné zázemí, nízké sebehodnocení, pocit nedostatečnosti vlastních kompetencí. Pro dospívající jsou mnohdy významnější normy stanovené vrstevnickou skupinou než normy prosazované rodinou. To platí zejména ve vztahu k pravidlům, upravujícím vztahy a chování ve skupině. Tlak na jejich dodržování bývá obrovský a jejich nerespektování je trestáno. Nejhorší variantou bývá vyloučení ze skupiny.

Obecně platí, že ***čím je parta odlišnější a izolovanější od běžného standardu, tím přísněji má vymezenou hierarchii postavení jednotlivých členů a tím větší tlak vytváří na dodržování svých norem.***²⁸

Ztotožnění se skupinou, která má potřebnou prestiž a moc, dodává dospívajícímu jedinci pocit jistoty a potřebného sebevědomí. Její úspěchy a význam jsou akceptovány jako

²⁷ Vágnerová, Marie. Psychologie problémových dětí a mládeže. Liberec,TUL, 2000, s. 83

²⁸ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec,TUL, 2000, s. 85

vlastní. Na druhé straně může být její urážka prožívána jako osobní újma, na niž bude dospívající reagovat agresivně. Jeho sebeláska je zraněna útokem na skupinu s níž se ztotožnil a on ji brání, protože tímto způsobem brání i sám sebe. To je jeden z důvodů, proč dochází ke střetům mezi skinheady a anarchisty, mezi fanoušky různých fotbalových klubů a podobně.

V některých partách dospívajících je obvykle dosáhnout žádoucí prestiže fyzickou silou. Preference tohoto způsobu sebepotvrzení závisí jednak na hodnotovém systému skupiny, ale i na možnostech jeho členů. Velmi často jej zvolí právě ti, kteří nemají jiné kompetence, jimiž by mohli prokázat svou kvalitu. Tuto tendenci mohou posilovat mediální pořady akčního typu, jejichž hrdinové mají právě tyto kvality, a mnohdy nemají žádné jiné. Hrdina akčního filmu má značnou prestiž, kterou získává násilím. Pro dospívajícího chlapce, který ničím jiným než fyzickou silou nevyniká, je to velmi atraktivní model a bylo by spíše kupodivu, kdyby jej odmítal.

Jednou z možných alternativ sebevymezení může být pro dospívající členství ve skupinách, propagujících intoleranci a násilí. Adolescenti mohou být ke vstupu do takové skupiny motivováni ***dvěma způsoby:***

- Jeden z motivů vyplývá z ***potřeby experimentování*** s různými rolami. I pro neproblematické chlapce může být atraktivní zkusit si dominantní a agresivní roli. Ke konci adolescence však takovou skupinu zpravidla opustí, protože mají i jiné šance a fungující sociální zázemí.
- Odlišný motiv mají ***málo vzdělaní jedinci, pocházející z dysfunkčních rodin, bez větších předpokladů získat přijatelnou sociální pozici*** a od dětství sužovaní různými frustracemi (*například chudobou, neúspěchem*).

V partě se může jedinec cítit silný, protože má oporu skupiny. Nemusí se cítit zodpovědný za své jednání, protože skupina jej individuální zodpovědnosti zbavuje. Za těchto okolností se členové party projevují bezohledně a agresivně. Mnohé skupiny mají násilí přímo ve svém programu. Ke zdůvodnění agresivního chování používají zástupného nepřítele. Slouží jim k ospravedlnění vlastního násilí, k potvrzení jeho nutnosti, dokonce užitečnosti takového jednání. Není rozhodující kdo je označen jako nepřítel. Jde pouze o to najít důvod k agresivitě a legalizovat násilí oprávněním projevu.

Hrubé a bezohledné chování vůči odlišným jedincům se neposuzuje jako porušování norem. Pocity viny jsou eliminovány představou, že jde o nepřítele a k němu se nelze chovat empaticky, jeho utrpení patří do jiné kategorie. S podobným vysvětlením se zle setkat již ve střední školním věku, například při zdůvodnění rvačky („Bili jsme se, protože jsou to béčkaři blbí.“, případně „Museli jsme bránit kamarády a tak jsme je zmlátili.“ Rozuměj: nedalo se nic dělat, náš motiv je dostatečně morálně hodnotný, aby něco takového zdůvodnil.) „Oni“ jsou něco jiného než „my“, a proto se dětem zdá zcela logické, že takové jednání bude i jinak hodnoceno.

Ve skupině se individuální zodpovědnost minimalizuje, eventuelně zcela ztrácí. Jedinec je ve skupině více anonymizován, ztrácí vnitřní zábrany a potřebu korigovat svoje chování. Anonymita ho zbavuje individuální mravní zodpovědnosti. Sociální psychologie používá pro tento efekt název ***deindividuace***.

Již v dětském věku se zdánlivě zmenšuje závažnost nějakého činu, jestliže ho spáchala skupina. (*Dítě má často pocit, že se tolik neprovinilo, když se stejným způsobem chovali i ostatní. Běžná dětská výmluva: „Oni to dělali taky.“*)

*V této souvislosti se někdy transformuje celý systém hodnot. **Hodnoty skupin jsou prosazovány všemi prostředky, důležitý je pouze cíl.*** Příkladem může být hnutí skinheadů, údajně zaměřeného na trestání těch špatných, kteří do řádné společnosti nepatří. Normy skupiny si přisuzují právo určovat, kdo je jiný. Chtějí prosazovat pořádek, ale zároveň jej sami definovat. Jde o asociální, maladaptivní projev, protože nerespektuje obecně platné normy majoritní společnosti a směřuje k diskriminaci jiné skupiny.²⁹

Specifické vztahové problémy vznikají v uzavřených skupinách, které nejsou výběrové. Jejich příslušníci si je sami nezvolili, ale byli do nich zařazeni nějakou autoritou a zpravidla nemohou složení dané skupiny ovlivnit. Typickým příkladem takové varianty je ***školní třída, skupina na internátě, v dětském domově, v nějakém výchovném ústavu.***

V takové skupině dochází postupně ke stabilnějšímu rozdělení rolí a vytvoření určité hierarchie. Jedinci, kteří se dovedou lépe prosadit, získají lepší sociální postavení i větší moc,

²⁹ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 86

kterou mohou zneužívat. Zvyšuje se riziko deformace vzájemných vztahů, objevuje se šikana a různé varianty zneužití fyzické síly.

Riziko deformace vzájemných vztahů mezi členy skupiny je vyšší ve výchovných ústavech. Uzavřené prostředí takového ústavu vytváří podmínky pro vznik ponorkového efektu.³⁰

³⁰ Matějček, Zdeněk. Co, kdy a jak ve výchově dětí. Praha, Portál, 1996, s. 105

2 Problematika šikany

Cílem této kapitoly je pochopit mechanismy, které vedou ke vzniku šikany, poznat signály, které na existenci tohoto problému upozorňují a uvědomit si, že šikana má závažné důsledky nejenom pro oběť, ale i pro ostatní členy skupiny.

*Za šikanování se považuje, když jeden nebo více žáků úmyslně a opakovaně ubližuje druhým. Znamená to, že vám někdo, komu se nemůžete ubránit, dělá, co je vám nepříjemné, co vás ponižuje, nebo to prostě bolí – strká do vás, nadává vám, schovává vám věci, bije vás. Ale může vám znepríjemňovat život i jinak, pomlouvá vás, intrikuje proti vám, navádí spolužáky, aby s vámi nemluvili a nevšímali si vás.*³¹

*Fenomén šikanování chápeme jako asymetrické, zpravidla opakované násilí mezi žáky. Konkrétněji a srozumitelněji to vyjádříme prostřednictvím následující definice: Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi.*³²

Pro praktické rozlišení vnějších projevů šikanování je užitečná trojdimenzionální „mapa“, podle které lze **agresi členit na:**

- 1. přímou a nepřímou**
- 2. fyzickou a verbální**
- 3. aktivní a pasivní.**

Kombinací těchto tří dimenzí vznikne osm druhů šikanování (viz. Tabulka č. 2)³³. Díky této citlivé klasifikaci lze dobře postihnout odlišnosti u různých typů šikanování, například mezi dívkami a mezi chlapci, u týrání tělesně postižených dětí v běžné škole apod.

³¹ Kolář, Michal. Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních, Praha, MŠMT ČR, 2003, s. 89

³² Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 27

³³ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 29

Tabulka 2: Druhy šikanování

<i>Osm druhů šikanování</i>	<i>Příklady projevů</i>
Fyzické přímé aktivní	Útočníci oběť větší, škrtí, kopou, fackují.
Fyzické aktivní nepřímé	Kápo pošle nohsledy, aby oběť zbili. Oběti jsou ničeny věci.
Fyzické pasivní přímé	Agresor nedovolí oběti, aby si sedla do lavice. (Fyzické bránění oběti v dosahování jejích cílů.)
Fyzicky pasivní nepřímé	Agresor odmítne oběť na její požádání pustit ze třídy na záchod. (Odmítnutí splnění požadavků.)
Verbální aktivní přímé	Nadávání, urážení, zesměšňování.
Verbální aktivní nepřímé	Rozšiřování pomluv. Patří sem, ale i tzv. symbolická agrese, která může být vyjádřena v kresbách, básních apod.
Verbální pasivní přímé	Neodpovídání na pozdrav, otázky apod.
Verbální pasivní nepřímé	Spolužáci se nezastanou oběti, je-li nespravedlivě obviněna z něčeho, co udělali její trýznitelé.

Za významné vnější znaky šikanování považujeme:

- záměrnost
- zpravidla opakování
- nepoměr sil
- samoúčelnost agrese
- oběť prožívá tzv. „legraci“ nepříjemně

Sociální vztahy mezi dětmi, respektive mladistvými s poruchami chování mohou být problematické, mohou se zde projevovat nežádoucí tendence jako je bezohlednost a brutalita. Potřeba násilného sebeprosazení a potvrzení své moci se může projevit i ve vztahu k vrstevníkům. Šikanu lze definovat jako násilné ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout není schopen se účinně bránit.³⁴

³⁴ Vágnerová, Marie. Psychologie problémových dětí a mládeže. Liberec, TUL, 2000, s. 90

Chování, ve kterém se objevují *prvky šikany* lze sledovat už *ve středním školním věku*. Tedy v době, kdy se třída transformuje na strukturovanou skupinu, která má své normy a stabilnější hierarchii rolí. *Děti staršího školního věku* mají již dost fyzické síly, kterou zejména chlapci dosahují potřebou prestiž ve skupině. Takové riziko vzniká zejména u těch dětí, které měly již dříve sklony či návyk jednat agresivně, eventuálně pokud dítě nezná nebo neovládá jiný způsob jak by se prosadilo.³⁵

Jako závažnou *agresivní poruchu chování* lze označit *šikanu*, která může začít již ve středním školním věku. Lze ji definovat jako násilné ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit. Toto riziko vzniká u takového pachatele šikany, který nezná jiný způsob sebeprosazení než silou. Obětí šikany bývá často neatraktivní jedinec s malou prestiží ve skupině a s nízkým sebehodnocením.³⁶

Šikanující agresor bývá fyzicky zdatný a silný, ale neukázněný, s potřebou se předvádět a dokazovat svou převahu nad ostatními. Bývá necitlivý a bezohledný. Nemívá dostatečně vyvinuté svědomí.

- *Mívá zvýrazněnou potřebu sebeprosazení*, kterou buď nelze uspokojit v jiné oblasti, z důvodu omezenějších kompetencí, nebo má návyk prosazovat se násilím, jinak to nedovede. Ve škole bývá spíše podprůměrným, méně úspěšným žákem.
- Tendence k agresivnímu jednání bývá spojena s *nedůvěrou a podezíravostí vůči okolí*. Takový jedinec promítá do ostatních svoje postoje a sklony ubližovat druhým, podezírá je z toho, co má tendenci dělat sám.
- *Zpravidla se projevuje agresivně již od raného věku*, ke všem lidem stejně. V jeho chování je zjevný nedostatek citlivosti a ohledu k ostatním.
- *Za své jednání se necítí vinen*. Někdy hodnotí oběť jako méněcennou bytost, na níž není třeba brát ohled. V takovém postoji jsou obsaženy prvky obranných mechanismů, kdy se přesouvá zodpovědnost za šikanu na oběť.

³⁵ Vágnerová, Marie. Psychologie problémových dětí a mládeže. Liberec, TUL, 2000, s. 90

³⁶ Švingalová, Dana. Základy psychologie. Liberec, TUL, 2000, s. 91

Šikana může být projevem zneužití moci. Pohotovost k agresivnímu jednání posiluje i zkušenost z rodiny. Rodiče agresorů bývají k takovému chování tolerantnější a samy ve výchově užívají fyzické tresty. Sklon k bezohlednosti a násilí posiluje i citová deprivace, nedostatečné rodinné zázemí, nezáměr, odmítání rodičů, které se může projevovat bitím a týráním.³⁷

Oběť šikany bývá sociálně neatraktivní jedinec s malou prestiží ve skupině, bezbranný a s nízkým sebehodnocením. Šikanovaná oběť mívá často nějaký handicap, jeví se bezmocná a slabá.

- Bývá to ***tichý, plachý, úzkostný*** a nejistý jedinec s nízkým sebevědomím, který je zvyklý se podřizovat.
- Bývá ***fyzicky slabý, neobratný***, někdy obézní nebo jinak nápadného zevnějšku.
- Důvodem k šikaně se může stát i ***příslušnost k nižší sociální vrstvě, rasová či etnická odlišnost***.
- ***Nemá dobrý sociální statut***, často jde o samotáře, kterého ostatní považují za nesympatického a divného. Nebývá sociálně zdatný, tedy neumí navazovat kontakt, bývá málomluvný a pasivní.

Oběť šikany mívá v mnoha případech obdobnou zkušenost z rodiny. Týrané a zneužívané děti se s větší pravděpodobností stávají i v jiném prostředí aktéry šikany, buď zaujmou roli šikanujícího a nebo jim i nadále zůstává role oběti, s níž se identifikovaly, a proto akceptují, že se k nim lidé chovají bezohledně a despektem. Nenačly se bránit a často si ani nepřipouštějí, že by na obranu měly právo.³⁸

2.1 Bolest šikanování

Šikanující chování se může projevovat různým způsobem, může mít celou řadu variant. Podle Olweuse může být:

³⁷ Antier, Edwige. Agresivita dětí. Praha, Portál, 2004, s. 63

³⁸ Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha, Portál, 1995, s. 34

Skrytá šikana, která se projevuje pouze sociální izolací a vyloučením oběti ze skupiny vrstevníků.

Zjevná šikana:

- **Fyzické násilí a ponižování** – strkání, bití, skákání po oběti, zavírání do popelnice apod. Tímto způsobem si agresor potvrzuje svoji fyzickou sílu, někdy jde i o demonstraci síly před ostatními členy skupiny, aby viděli, jak je mocný a respektovali jej.
- **Psychické ponižování a vydírání** – donucení k ponižujícímu jednání, k různým posluhám apod. Pokud se vyskytuje psychické ponižování samostatně, bývá šikanující jinou osobností. Nemusí být fyzicky silný, ale má ve skupině vyšší prestiž a moc.
- **Destruktivní aktivity zaměřené na majetek oběti** – braní a ničení věcí, trhání a znečišťování šatstva apod. Tento způsob násilí lze chápat jako symbolický útok na jedince, v tomto případě na jeho věci, které jsou jeho součástí. Bývá spojen s jiným typem šikany, oběť může být i ekonomicky využívána.

Specifickým problémem je sexuální násilí, které se v různých partách i v ústavním zařízení vyskytuje poměrně často, zejména v období adolescence. Lze diferencovat tři typy sexuálního násilí mezi vrstevníky:

- **Heterosexuální násilí v partě** – může mít rituální charakter, podmínka přijetí do party. Pokud se jedinec nechce přizpůsobit, je přinucen násilím.
- **Heterosexuální násilí v širší společnosti** – sexuálně bývají využíváni jedinci, kteří se toulají, utíkají z domova nebo z nějaké instituce, jímž chybí opora nějakého zázemí, a proto se mohou obtížně bránit. Do této kategorie patří i nucení k prostituci.
- **Násilí v izosexuálních skupinách** – především v ústavních zařízeních, hrozí riziko homosexuálního násilí. Je ve skupinách stejného pohlaví a homosexuální praktiky jsou náhražkovou aktivitou. Bývají k nim nuceni slabší jedinci, často je tento druh sexuální šikany spojen s ponižováním a jiným fyzickým násilím. Převažuje u chlapců, ale ani u dívek není vzácností. Může být například zaměřeno na jejich panenství, kterého dívčí skupina zbavuje ty méně zkušené, často se značnou brutalitou.

Důležitým kritériem závažnosti šikany je míra nutné aktivity oběti. Vynucené chování šikanovaného jedince se projevuje buď pasivním snášením ponižujícího jednání ostatních (*nechá na sebe plivat*) nebo má ráz nedobrovolné aktivity ve prospěch agresora (*posluhuje mu, čistí mu boty*).³⁹

Donucení k degradující aktivitě je větším ponižením než pasivní snášení násilí, jemuž se jedinec nemusí bránit, zvláště, když je šikanující agresor silnější a nebo je jich víc. ***Šikanu lze hodnotit jako jednu z forem silného sociálního stresu.*** Tomuto vymezení odpovídají i potíže, kterými oběti šikany trpí, tedy důsledky šikany. Patří sem čistě psychické, ale i somatické (*tělesné*) příznaky:

- Zvýšený sklon k úzkosti, depresivní náladě, zvýšená citlivost a vztahovačnost.
- Poruchy spánku, svalové napětí, snížení imunity, větší sklon k prožívání bolesti a celkové tělesné nepohody.

Negativní důsledek šikany spočívá i v možnosti zafixování takové zkušenosti a z toho vyplývajícího postoje. To platí jak v případě agresora a jeho oběti, tak ostatních členů skupiny. ***Šikana je vždy záležitostí celé skupiny.*** Je signálem narušených sociálních vztahů i postoje k normám.

- ***Značným problémem je společenská tolerance šikany a její bagatelizování.*** Tendence popírat existenci šikany může být obranou v situaci, kdy se jedinec cítí proti ní bezmocný a nedovede tento problém řešit. Ukázalo se, že 51 % adolescentů přiznává, že by proti šikaně aktivně nezasáhlo.⁴⁰
- ***Velký význam nemá jenom postojový stereotyp dané společnosti, ale i standardní hodnocení oběti a agresora.*** Vztah k obětem šikany je kombinace soucitu a pohrdání.

Šikana se stala součástí skupinových norem i v běžných institucích, například v internátech. Zde mívá charakter rituálu, který je přehlížený nebo tolerovaný. Přenáší se tak sociálním učením na další generace. Starší jedinec si svou negativní zkušenost s šikanou

³⁹ Olweus, D. *Bullying at school : What we know and what we can do about it.* Oxford, Blackwell Publisher, 1993, s. 148

⁴⁰ Červený, Kubešová. *Ohrožené dítě.* Praha, Avicem, 1996, s. 91

odreaguje na mladším jedinci. Mladší ví, že se také dočká výhodnější role a pak bude mít potřebou moc on. Obsah role a délka jeho trvání je zde přesně určena. Důležitým faktorem, který pravděpodobnost výskytu šikany zvyšuje je beztrestnost. *Agresor se neobává trestu*, vůbec s ním nepočítá, vychází z běžných zkušeností, že se problém šikany nikdo nechce řešit.⁴¹

Šikana je zvláštní případ lidské agrese. Agrese v politice znamená napadení, například válečné přepadení jednoho státu druhým. Podobně napadá člověk člověka nebo lev gazelu, a vlastně i bacil může napadnout naše tělo pěkně agresivně. Jak již už bylo zmíněno agresivní sklony se u člověka vytvářejí na základě instinktivní výbavy v prvních letech života. Když je člověk doopravdy zlý, tak vlastně znovu prožívá, aniž o tom ví, svůj porod a chová se, jako by mu šlo o život.⁴²

Psychologové tvrdí, že agrese je stejně jako většina lidského chování, tedy třeba jako tanec, vaření nebo hra na hudební nástroj – naučená, osvojená na základě zkušeností. Slovo šikana pochází z francouzského slova *chicane*, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování. *Pojem šikana zavedl statečný pražský psychiatr Petr Příhoda*, který jako první u nás před listopadem 1989 veřejně promluvil o tom, o čem mnozí věděli, ale mlčeli, protože to bylo tabu – v socialistické armádě se existence něčeho takového nesměla přiznat.⁴³

Šikanování je všudypřítomné a může nás doprovázet celý život. Začíná v rodině mezi sourozenci, pokračuje ve školce a v dalších školách, v zájmových skupinách, v zaměstnání, v partnerských vztazích, mezi nájemníky domu a končí třeba týráním seniorů v rodině nebo v domově důchodců. *Šikanování je nebezpečně rozbujelou sociální nemocí* ve společnosti, jejímž důsledkem je poškozování zdraví jednotlivce, skupin, včetně rodin a společnosti vůbec. Připomeňme si například *obrovský výskyt domácího násilí*, kdy obvykle muž systematicky týrá svoji ženu, nebo současný podnikatelský rejstřík, který zahrnuje zastrašování, mučení, dokonce i vraždy na objednávku.⁴⁴

⁴¹ Vágnerová, Marie. Psychologie problémových dětí a mládeže. Liberec, TUL, 2000, s. 94

⁴² Grof, Stanislav. Za hranice mozku. Praha, Portál, 2004, s. 22

⁴³ Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha, Portál, 1995, s. 25

⁴⁴ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 18

Demokracie ve společnosti stojí a padá s rovnoprávností vztahů mezi jejími členy a skupinami. Pro vztah, který označujeme jako šikanování, je příznačná naprostá asymetrie sil, kdy mocnější zneužívá slabšího a pošlapává jeho práva. Proto je šikanování zákeřná a často smrtelná choroba skupinové demokracie. Například je znám případ, kdy prvňáček následkem šikanování oslepl. *(Dítě bylo zkopáno tak nešťastně, že mu těžce poranili oko. Během krátké doby na něj osleplo a později i na druhé. Rodiče se soudili se školou.)* Dále kdy lynčování vedlo k trvalé invalidizaci. *(Chlapce pravidelně týrali jeho spolužáci a měli z toho velkou legraci. Jednou ho kopli cíleně do třísel, poranili mu varle a trvale ho invalidizovali. Na varleti má cystu a je v péči urologa.)*⁴⁵

2.1.1 Řešení šikany

Účinná metodika prevence šikanování musí být vystavěna na pevných základech. Ten, kdo chce pomoci a neublížit, potřebuje znát dvě podstatné věci:

- 1) Musí porozumět šikanování ze tří praktických pohledů.
- 2) Musí pochopit, jak funguje zakrývací a protiúždravný systém, jeho základní i rozšířená varianta.

Opravdová pomoc vyžaduje, abychom viděli každý konkrétní případ zvenčí i zevnitř a postihli ho ze tří praktických hledisek. Nejprve se podíváme na šikanování jako na nemocné čili patologické chování. Zaměříme se nejnapadnější projevy, které porušují školní pravidla nebo dokonce naplňují skutkovou podstatu trestných činů.⁴⁶

Příklad: *(Učitel vešel do třídy a uviděl Honzu, jak stojí před tabulí, má roztrhanou košili a brečí. Na otázku, co se stalo, chlapec neodpovídal, jen se nejistě díval po třídě. "To byla legrace," "Honza to bere moc vážně," "Vždyť se nic nestalo," ozvaly se hlasy ze zadních lavic. Honza rozpačitě přikývl. Učiteli se viditelně ulevilo. Vyšetřování mohlo skončit.)*

⁴⁵ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 29

⁴⁶ Pöthe, Peter. Dítě v ohrožení. Praha, G plus G, 1999, s. 29

Převážná část našich pedagogů je tváří v tvář šikaně bezradná. Jak už jsme zmínili v předchozím čísle Rodiny a školy, většině z nich chybí teoretické i praktické vybavení, a i když mají snahu věci řešit, velmi často se dopouštějí řady nenapravitelných omylů. Naším cyklem o šikaně, kterým nás provází etoped a "specialista na šikanu" dr. Michal Kolář, bychom rádi přispěli k větší informovanosti učitelů i rodičů a také k vědomí, že za určitých podmínek je možné se šikaně ubránit.

Východiska první pomoci

Každá účinná obrana musí vycházet ze znalosti protivníka, platí to jak pro odhalování zločinu, léčení nemoci, tak i pro šikanu. "Pedagog, který chce pomoci a neublížit musí znát dvě podstatné věci. Potřebuje porozumět šikanování ze tří praktických pohledů a rovněž potřebuje vědět, jak funguje zakrývací a protiúzdavný systém, tzv. komplot velké šestky," vysvětluje Michal Kolář. "To jsou dvě nezbytná východiska pro účinnou metodiku první pomoci. Ten, kdo tyto věci nezná, a tudíž je nerespektuje, pracuje rizikově a v zásadě vždy chybně."

Tři praktické pohledy:

Šikanování ze tří praktických pohledů, které se považují za důležité: pohled z vnějšku - ten chápe šikanování jako nemocné chování, a dva pohledy zevnitř, rozumějící šikanování jako závislosti a jako těžké poruše vztahů ve skupině. Při řešení konkrétního případu se žádný z nich nesmí opomenout.⁴⁷

1. Šikanování jako nemocné chování

Pohled na šikanování jako na nemocné chování či patologické chování se zaměřuje na jeho nejnapadnější projevy, které porušují školní, nebo dokonce trestné právní normy. Tento pohled je nejběžnější a většinou také jediný. Pro první orientační posouzení je však nezbytný a nezastupitelný, v tomto smyslu definujeme šikanování následovně: Jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci.

⁴⁷ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 112

Brutální projevy šikanování se však odehrávají uvnitř skupiny, „za zavřenými dveřmi“, proto je důležité, aby si učitelé všímali i „jemnějších“ projevů násilí a manipulace. Ty většinou provázejí tzv. počáteční stadium šikany. Tím je někdy možné zabránit takovým projevům agrese a manipulace, které vycházejí najevo až při šetření pokročilých či „provalených“ šikan a připomínají víc atmosféru thrillerů a hororů než prostředí některé z našich škol.⁴⁸

„Repertoár“ agresorů bývá neuvěřitelně pestrý - od slovní agrese, vyhrožování, krádeže a ničení věcí, násilných a manipulačních příkazů (*jakým je například nošení ponižující cedule, nebo dokonce pití moče či onanie před ostatními*) až po brutální fyzickou agresi. **Na některých našich školách:**

- Agresoři drží oběť na zádech, odhalí jí břicho a házejí kovovou mincí na pupek (tzv. *pupendo*), případně otevřenou dlaní nebo hranou ruky bouchají oběť do břicha (tzv. *pigbelky*).
- Hromadné kopání do oběti (*„Pojďte si kopnout, je to zadarmo!“*).
- Bodání nožem do hýždě, říznutí nožem do nohy, naříznutí ušního boltec žiletkou.
- Oběť je mučena a „vynervována“ až k sebevražednému či sebepoškozujícímu úniku. (*Např. skoku z okna v 1. poschodí, což má za následek zlomenou nohu a potlučení.*)
- Vážně míněné pokusy o vyhození z okna, shození z mostu apod.
- Agresoři oběti svážou ruce, na hlavu jí navléknou igelitový pytlík a pozorují, jak se zmítá.
- Škrcení kabelem, provazem, šálou, páskem (*do ztráty vědomí a strangulační rýhy na krku nebo „je“ do „zmodrání“ obličeje a dušení*).

Vnější pohled slouží také k posouzení toho, zda jsou přítomny významné projevy násilí a znaky šikany, a to záměrnost, opakovanost, nepoměr sil a samoučelnost agrese.

⁴⁸ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 113

2. Šikanování jako závislost

Před časem proběhl ve sdělovacích prostředcích příběh Mirka, kterého spolužáci nutili, aby ostatním klukům kradl občanky a peníze. Na jejich pokyn dokonce polil na učňáku podlahu benzínem a zapálil ji. Dělal všechno, co mu poručili. Nakonec se zhroutil a skončil na psychiatrii.

Mezi obětí a agresorem existuje nesvobodný vztah, jakýsi scénář skryté spolupráce. Oběť se chová bizarně, jakoby vstřícně, kamarádsky, někdy běhá za svými trýzniteli jako poslušný pejsek. Je to věc, která řadu lidí - i specialistů – mate. Existuje mylný názor, že když má člověk svobodnou vůli, že ho nikdo nemůže přinutit k tomu, aby udělal něco proti svému přesvědčení. Znam řadu případů, kdy člověka zlomí a dělají si s ním, co chtějí.

Na počátku závislosti je vlastně běžné hraní se strachem (*existuje i mezi dospělými*). Spočívá v nejrůznějších „žertících“ a jde o to, nachytat nebo dokázat tomu druhému, že má větší strach než já a svůj strach dokonale skrýt. Ze začátku to je legrace, která se najednou přesmykne do závislosti, jakou známe z drog. **Agresor** prožívá při trápení oběti příjemné pocity slasti, které chce opakovat a zvyšovat. **Oběť** se zpočátku „hře“ podvolí, vyhledává ji, důvodem může být i obdiv k autoritám nebo jisté „dispozice“ z rodiny. Ale pak se začne trápení zvyšovat a její křehké obrany proti bolesti, ať fyzické či psychické se prolomí.

V oběti se nastartují sebezničující tendence - pocity viny, chronické deprese. Projev závislosti může jít tak daleko, že oběť s agresorem ztotožní a považuje jej za kamaráda, obdivuje ho a dělá vše, co jí přikáže.⁴⁹

Pedagogové se někdy nechají zmást a domnívají se, že si oběť za všechno může sama. *Provokoval, tak si to zaslouží!* To je omyl, protože se tu nejedná v pravém slova smyslu o provokaci. Navíc východisko v této nepřehledné situaci je jasné: nikdo nemá právo fyzicky ani **psychicky týrat druhého člověka!**

Porozumět šikanování jako závislosti je důležité pro vedení a interpretaci výsledků vyšetřování. Vyplývá z toho mimo jiné kategorický požadavek, že nikdy se nesmí

⁴⁹ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 115

konfrontovat oběť s agresorem! Podstatné je vědět o skrytém scénáři zvláštní spolupráce mezi agresorem a zlomenou obětí a nenechat se zmást sebezničujícím a bizarním chováním oběti. Například chlapec v následujícím případě přišel po „popravě“ poslušně druhý den do školy. Zhroutil se až následující den, to však již definitivně. Nicméně obhájci agresorů to zneužili a tvrdili, že to ukazuje na jeho lhaní a simulaci.

3. Šikanování jako onemocnění celé skupiny

Výchovná komise složená ze zástupců jedné střední školy řešila obtížný úkol. Měla rozhodnout o spravedlivých a účinných opatřeních v případě šikany, kde oběť pouze shodou šťastných okolností přežila svou popravu. Byl jí chlapec, kterého spolužáci pověsili na lustr na dlouhé šále upravené do smyčky. Tato „poprava komunisty“ byla vykonána do krátké ztráty vědomí a naznačení strangulační rýhy. Vůdcové nechali manipulativně ostatní o „popravě“ hlasovat. Rozsudek byl bouřlivě přijat většinou. Exekuce začala potupnou cedulí s nápisem „Komunistovi smrt“, kterou vykonavatelé rozsudku připevnili odsouzenci na záda. Všichni přihlížející sborově řvali a skandovali „Komunistovi smrt“ a další bojová hesla. Potom chlapce vytáhli tak, že musel stát na špičkách, začal ztrácet dech a obličej mu brunátněl. To nestačilo, „kati“ ho ještě povytáhli, až přestal vnímat a ztratil vědomí. „Zábava“ byla přerušena, někdo mu sundal smyčku z krku. Chlapec se během krátké doby probral.

Šikanování není nikdy pouze záležitostí jednotlivce nebo jen agresora a oběti. Neděje se ve vzduchoprázdnu, ale v kontextu vztahů nějaké konkrétní skupiny. Je důsledkem těžké poruchy vztahů ve skupině. Ve zdravém společenství s fungující imunitou dochází podstatně méně k nákaze a hlavně, když už k ní dojde, lze ji rychle rozpoznat a účinně léčit.

Pět stadií onemocnění:

a) Ostrakismus

V každé skupině se najdou lidé, kteří jsou nejméně uznávaní, nejméně oblíbení a právem se cítí nemilováni. Děje-li se tak ve školní třídě, jde většinou o mírné, převážně

psychické formy násilí zaměřené na „neoblíbence“. Ostatní takového žáka více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, intrikují proti němu, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod.

b) Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

V náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci instinktivně sloužit jako jeho ventil. Může to být před písemkou, po konfliktu s učitelem, ale také paradoxně v situacích, kdy o nic nejde - na horách, na brigádách. Pro zvládnutí nejistoty nebo „přežití“ šedivého programu nutkavě vymýšlejí a většinou rychle přitvrzují „zábavu“ na úkor nejzranitelnějšího spolužáka.

Dochází k mechanismu tzv. *scapegoatingu*, upevňování soudržnosti skupiny na účet obětí. Zážitek agresorů při týrání slabých a ustrašených spolužáků může vyvolat u disponovaných jedinců prolomení zábran a oni začnou agresivní chování opakovat.

c) Vytvoření jádra

Toto stadium považuje Michal Kolář za ***klíčový moment***, kdy se rozhoduje, zda se počáteční stadium šikany přehoupne do stadia pokročilého. „Jestliže se přitvrzeným manipulacím a mnohdy i počáteční fyzické agresi jednotlivců nepostaví pevná hráz, potom se často utvoří *úderné jádro*, skupinka agresorů, která systematicky, nikoliv náhodně, začne šikanovat nejvhodnější oběti.“

d) Většina přijímá normy

V tomto stadiu pokročilé šikany jsou normy agresorů přijaty většinou a následkem toho dojde ve skupině k ***šokující proměně***. Je to něco podobného, jako když virus přemůže buňku a plně ji ovládne. Buňka zůstává navenek zachována, avšak místo aby fungováním organismus podporovala, zevnitř ho rozkládá. U členů „virem“ přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná normám vůdců.

e) Totalita neboli dokonalá šikana

Žáci jsou rozděleni na „otrokáře“ a „otroky“, kdy agresori sebe sama označují za nadlidi, krále atd. a své oběti za podlidi, poddané atd. Otrokáři využívají na otrocích všechno,

co je využitelné, od peněz po školní znalosti. Největším důkazem moci nad těmito otroky je to, že jim otrokáři mohou způsobit bolest, znásilňovat je všemi způsoby, a oni nejsou schopni se bránit. Čas pracuje převážně pro nárůst a zdokonalování násilí. V malé skupině zcela vítězí zlo, nápadně podobné fašismu.

Pro ty, kdo chtějí se šikanováním bojovat, mají stadia vnitřního vývoje mimořádnou důležitost. Je nutné vědět, že existuje zásadní rozdíl ve vyšetřování a v první pomoci u stadia počátečního (1. - 3.) a u pokročilého (4. a 5.). Podstatný je také fakt, že celková léčba skupiny, která je k zastavení epidemie klíčová, musí přísně rozlišovat jednotlivá stadia onemocnění.⁵⁰

Zpověď oběti počátečního stadia šikanování (doslovný přepis)

- nadávaj mi
- dělaj mi naschvály
- maj na mě poznámky, když přídu po nemoci
- rejpať do mě
- když se učitel rozhoduje, koho vyzkoušet, dycky mu poraděj mě
- když nejsem ve škole, říkaj učitelům, co není pravda
- když něco provedou, snažej se to svalit na mě
- když učitel se zeptá, jestli někdo má tahák, hned se všichni ozvou, že ho mám já
- vo hodině, když je píssemka, tak z ničeho nic se ozve, abych neopisoval
- zničeho nic na mně přistane houba a pak, když je obtisk na zdi, tak to hoděj na mě
- všichni maj strašnou radost, když dostanu špatnou známku
- když sem služba, tak všichni schválně udělaj ve třídě nepořádek
- nepustí mě mezi sebe, když si povídají

⁵⁰ Říčan, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha, Portál, 1995, s. 87

- když si řeknu o sešit, tak řeknou, že ho nemaj dopsanej a pak ho pučej někomu jinýmu
- ve frontě na oběd mě předbíhají
- když čteme o nějakém blbci, hned říkaj, že je to o mně
- když je ve třídě smrad, hned řeknou, že jsem si prd
- povyšujou se nade mnou
- nic mi nepučej
- když něco udělám, hned to všem řeknou
- plivou mi na židli a na všechny ostatní, abych si nemohl najít jinou
- na výtvarce si ode mě vezmou štětec a nic mi neřeknou a maj z toho strašnou srandu, když ho hledám
- když o matyce někdo počítá na tabuli, tak mu řeknou výsledky, ale mně ne, když už mi poraděj, tak špatně
- někdy mi tašku zamknou do skříně a říkaj, že od ní nemají klíč
- když se učitel zeptá, kdo chybí, tak místo mého jména řeknou nadávku

Rozšířené chyby a omyly

Metodika vyšetřování má svá pravidla. Uvedeme zde jeden z nejvíce rozšířených chybných postupů, jenž se, bohužel, objevuje i v odborných materiálech, které mají dnes učitelé nebo studenti pedagogiky k dispozici. Tento postup obsahuje například doporučení, aby při vyšetřování šikany byl po rozhovoru s poškozeným vyslechnut obviněný a následně pak svědkové (*za vhodné jsou považovány nejslušnější děti*).⁵¹

„Vyslýcháme-li obviněného hned po oběti, většinou všechno zapře a ještě hrozí nebezpečí, že se bude oběti mstít“. Takové vyšetřování bude mít už od počátku špatný průběh. Nejprve je důležité ***zjistit maximum informací***, abychom pak v rozhovoru s agresorem měli v ruce co nejvíce argumentů. To znamená, že ještě před jeho vyšetřováním musíme vybrat

⁵¹ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 119

vhodné svědky a hovořit s nimi. Doporučení „nejslušnější“ děti je velmi matoucí. Učitel je často přesvědčený, že ví, kdo je ve třídě agresivní. Ale ono většinou nejde o hrubou, viditelnou agresi. Šikanujícím může být napohled slušný, velmi se ovládající člověk, který je krutý a dělá to skrytě. Tato skutečnost je častá.

Ve výše zmíněných metodických doporučeních najdeme i rady, podle kterých bychom měli výpovědi oběti i agresora konfrontovat, a navíc, jsme-li schopni zajistit ochranu oběti, měli bychom ji přemlouvat, aby souhlasila se zveřejněním svého udání.

„Chtít na oběti, aby souhlasila se zveřejněním své výpovědi je absolutně chybné.“ Ještě nepřipustnější je však konfrontace agresora s obětí. **NIKDY** bychom ji neměli dopustit - připomeňte si šikanování jako závislost. Jisté je, že takové „měření“ pravdy vyjde vždy v neprospěch oběti a navíc ji vystavíme druhotné traumatizaci. V případě pokročilé šikany můžeme ohrozit i její život, neboť „nevinný“ agresor se bude mstít. Nedoporučuji ani konfrontaci mezi agresorem a svědky, což je rovněž v uvedeném postupu doporučováno.

Michal Kolář upozorňuje také na to, že tento chybný a obecně zavádějící postup nepočítá s řadou praktických komplikací. Například nepředpokládá přítomnost více obětí a několika agresorů, přítomnost falešných svědků apod. Zcela pak přehlíží taktiku vyšetřování, která je kapitolou sama pro sebe. Nutné je umět pracovat se speciální skupinovou diagnostikou, neverbálními technikami a výslechovými praktikami, vysvětluje etoped. Uvedený postup v podstatě chápe šikanování jako konflikt dvou dětí na hřišti, který není obtížné vyřešit naším „selským rozumem“. Nicméně šikana, jak již víme, je předstupněm organizovaného zločinu a běžné metody zde zcela selhávají.⁵²

Kdy začít vyšetřovat

Učitel, který toho o mechanismu šikany už hodně ví, bude nejspíš citlivější na projevy, které naznačují, že v "jeho" třídě není něco v pořádku, a bude se snažit (*nenápadně*) zjistit, o co jde. Když žák třeba před vyučováním postává před dveřmi třídy, když je osamocený, když je při hodině zdrojem posměchu, nemá kamarády, je nešťastný - poučený pedagog pozná, že se jedná o tzv. nepřímé varující signály, charakteristické většinou pro počáteční stadium

⁵² Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 122

šikany. Pro budoucnost a z hlediska prevence je podle odborníka velmi žádoucí, aby si učitel všímal právě těchto nepřímých varujících signálů a záměrně a systematicky je vyhledával například formou depistážních dotazníků. Podaří-li se mu totiž v takové chvíli „postavit hráz“ šikaně, zamezí jejímu dalšímu rozvoji a nezvratným škodám, které by jinak napáchala. Bohužel, současná praxe je taková, že učitelé začnou šikanu řešit, až ve chvíli, kdy se objeví přímé varující signály. To jsou případy, kdy dojde k výbuchu a provalení šikany nebo když rodiče žádají školu o prošetření šikany jejich dítěte.

"Změna" profese

Než začneme s vyšetřováním, musíme zjistit závažnost „onemocnění“. Je to velmi důležité. Je totiž zásadní rozdíl mezi vyšetřováním a první pomocí u počátečních stadií šikany a u pokročilých. Existují čtyři kritéria, s jejichž pomocí se dá poměrně bezpečně posoudit, zda je šikana počáteční, či pokročilá. V první řadě je to způsob chování a výpovědi obětí a svědků - mluví-li poměrně otevřeně, nebo ustrašeně, nepopírají-li násilí, nebo naopak tvrdí, že neexistuje, zda soucítí s obětí, nebo ji třeba obviňují. Druhým kritériem je závažnost a častost agresivních projevů. Dojde-li například k těžkému zranění, je pravděpodobné, že šikana měla nějaký vývoj, gradovala a to je známkou toho, že jde o pokročilé stadium. Doba, po jakou šikanování trvalo, je třetím kritériem. Objeví-li se projevy šikany třeba v první třídě nebo v prvním ročníku na střední škole po dvou měsících, je to jiné, než když se šikana provalí v 9. třídě. Tam je pravděpodobnost, že šikanování běží již delší dobu, třeba i několik let. Posledním, čtvrtým kritériem je počet obětí a agresorů. Je-li jich více, jde většinou o pokročilou šikanu.

Pedagog, který nemá speciální výcvik, by se neměl pouštět do vyšetřování pokročilé šikany. Měl by především zajistit ochranu oběti a obrátit se na odborníka. Někdy situace nedovoluje čekat, je to například při tzv. školním lynčování. Pro takový případ je třeba mít poplachový plán.⁵³

⁵³ Matějček, Zdeněk. Co, kdy a jak ve výchově dětí. Praha, Portál, 1996, s. 118

2.1.2 Strategie vyšetřování

Existuje několik strategií první pomoci a všechny mají jedno společné - snaží se chránit informátory, tj. svědka a oběť. Proto se vyšetřování děje nenápadně (*svědkové se volají po vyučování nebo za jiným účelem apod.*), aby se nedalo vyhodnotit, kdo co řekl a nebyl tak vystaven možné pomstě agresorů.

Cílem vyšetřování je získat odpovědi na otázky: ***Kdo je obětí, případně kolik je obětí? Kdo je agresorem nebo kolik je agresorů? Kdo je iniciátorem? Kdo je aktivním účastníkem? Co kdy, kde a jak konkrétního dělali agresori obětím?*** Rozhodnou-li se učitelé pro vyšetřování šikany, mají před sebou velmi těžkou úlohu - měli by se stát psychoterapeuty, kteří pomáhají v krajní nouzi oběti a zároveň by se měli stát vyšetřovateli, kteří vyšetřují přinejmenším závažný přestupek. Je velmi důležité, aby si od počátku vedli podrobné poznámky - napsali si seznam agresorů s tím, kdo, kdy, kde, jak a komu co dělal a připojili poznámku, kdo to řekl - tuto informaci samozřejmě nebudou zveřejňovat. Taková dokumentace je významná v případě stížností rodičů agresorů a také je důležitým materiálem, potřebným při dalších krocích.⁵⁴

Pro účinnou a razantní první pomoc, dostupnou učitelům (*zejména v případě počáteční šikany*) je nejvhodnější lokální a vnější strategie, která mapuje, symptomy šikanování a pracuje pouze s vybranými svědky. Je univerzální, platí pro děti i dospělé i pro různé typy škol. ***Obsahuje schéma strategických kroků, které je třeba dodržovat:***

1. *Rozhovor s informátory a oběťmi*
2. *Nalezení vhodných svědků*
3. *Individuální případně konfrontační rozhovory se svědky (nekonfrontovat oběť a agresora a svědky s agresory)*
4. *Zajistit ochranu obětem*
5. *Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi*

Tyto kroky jsou konstantní. Pouze při vážné šikaně, kdy hrozí ublížení a je potřeba okamžitě ochránit oběť, se čtvrtý krok udělá ze všech nejdříve. Pokud jde o svědky, u

⁵⁴ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 124

počáteční šikany není tak složité najít ty vhodné. Měli by to být žáci, kteří s obětí kamarádí, sympatizují s ní, neodmítají ji, nebojí se, nejsou závislí na agresorech a nejsou poplatní normám šikanování. Hlavní smysl rozhovoru s agresorem není v tom, abychom zjistili nějaké zásadní informace, ale abychom ho zastavili. V počátečním stadiu šikany agresor většinou nezapírá absolutně, pouze bagatelizuje. Měli bychom s ním mluvit ve smyslu, že mu dáváme šanci, chceme mu pomoci, ale se šikanováním musí absolutně skončit. Navrhujeme, že společně s ním budeme hledat řešení, jak věc napravit.

Taktika vyšetřování

Na rozdíl od strategie je taktika pružná, alternativní. Závisí na odhadu vnitřního vývoje šikany, na věku dětí a na mnoha dalších okolnostech. Zatímco u pokročilé šikany je taktika psychologicky tvrdá a odborně složitá, u počáteční je psychologicky měkká a odborně méně náročná. Nicméně metody musejí mít vždy charakter překvapení a skrytosti. Taktika vyšetřování má čtyři části:

1. *Zahřívací předkolo*

2. *Monolog*

3. *"Dialog"*

4. *Konfrontace*

V „*zahřívacím předkole*“ je třeba navodit určitou atmosféru. Ta je jiná mluvíme-li s obětí a se svědkem a jiná při hovoru agresorem. Zatímco v prvním případě se snažíme vzbudit pocit jistoty a bezpečí, agresora naopak znejišťujeme, využíváme napětí, momentu překvapení a šoku.

„*Monolog*“ můžeme ve vyšetřování vynechat. Slouží k tomu, aby žák - svědek nebo agresor svými slovy řekl, co se přihodilo. Někdy se zaplete do vlastní lži.

„*Dialog*“ není dialogem v pravém slova smyslu, jde v něm o kladení otázek vyšetřovanému žákovi a o jeho odpovědi. Po celou dobu je třeba udržovat citové napětí. Nejběžnější variantou je tzv. přitlačení ke zdi. Agresorovi jsou nabídnuty nějaké polehčující okolnosti, když se přizná, zároveň je ubezpečen, že v případě dalšího šikanování bude nekompromisně potrestán.

Při rozhovoru s agresorem je důležité, na co se ptáme a jakým způsobem. Významnou roli hraje neverbální komunikace. Např. jak se na agresora díváme (*dlouhý chladný pohled znejistí*), v jaké jsme od něj vzdálenosti (*příliš velká vzdálenost i přílišná blízkost zneklidňují*), zda on sedí a my stojíme (*pocit převahy*). I kladenými otázkami agresora znejistujeme, hledáme v jeho slovech rozpory, chytáme se přereknutí atd.

Konfrontace není nutná v každém případě. Někdy se dělá buď mezi svědky - aby se ujasnily rozpory - nebo mezi agresory. Konfrontaci agresorů (*posadíme je tváří v tvář*) regulujeme, sledujeme rozpor mezi slovy a gesty. Neverbální komunikace je starší než verbální a je mnohem pravdivější.

Vyšetřování šikany je velmi citlivou záležitostí. Učitel by neměl podlehnout pocitu, že je „poslední spravedlivý“, ani tomu, že se „zase tak moc nestalo“. Na cestu za nápravou by měl být „vybaven“ láskou k dětem, schopností empatie, soucitem a etickými normami.

Cesta k nápravě

Svěřují-li rodiče škole své dítě, většinou věří, že prostředí, ve kterém bude trávit převážnou část svého raného života, k němu nebude nepřátelské, nebude poškozovat jeho zdraví, či dokonce ohrožovat jej na životě. I přes tuto víru však jednoho dne přijde syn ze školy se zlomenými žebry, protože si do něj „jen tak koplo“ několik spolužáků anebo po týdnech ranní nevolnosti a viditelné nervové vyčerpanosti se přizná, že mu pár kluků ve třídě připravuje každodenní „legrácky“, z nichž většina končí namáčením jeho hlavy v záchodové míse. Rodina je v šoku - dítě se stalo obětí šikany. Ale šok zažívají i učitelé. Nad hlavami všech visí otazník: Co s tím?⁵⁵

Vnější nátlak aneb Stavění hrází agresí

Metoda vnějšího nátlaku je „léčbou“ symptomatickou, neřeší příčiny problému, nejde do hloubky vztahů. Jejím cílem je udělat rázně přítrž agresí, zastavit šikanu, ochránit skupinu a obnovit dodržování společenských norem, bez ohledu na potřeby jednotlivců. Aby byla účinná, je při ní třeba podle dr. Koláře ***dodržovat tři základní kroky:***

⁵⁵ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 129

1. Individuální nebo komisionální pohovor s agresory a jejich rodiči

Představitelé školy (*ředitel, výchovný poradce, třídní učitel*) vytvoří komisi a postupně se sejdou s agresory a jejich rodiči. Zásadně je nevhodné pozvat si rodiče agresorů najednou. Většinou to končí tak, že škola se ocitá v defenzívě, v roli nespravedlivě osočujícího a rodiče v jednom šiku velmi rychle převzou roli „spravedlivě“ rozhořčených, bojujících za svá „nevinná“ dítka.

Pro zdárné řešení situace by komise měla zvolit následující postup:

1. ***Seznámení rodičů agresorů s problémem.*** (*Toho by se měl ujmout člověk, který šikanu vyšetřoval a nejvíc o ní ví. Tím bývá často výchovný poradce.*)
2. ***Postupné vyjádření všech pedagogů k problému.***
3. ***Vyjádření agresora.*** (*Bývá velmi vzácné, že se viník přizná a chce své chování napravit. Častěji všechno popře. Navíc doma ještě mystifikuje rodiče a oni přijdou rozzlobení, s pocitem, že jejich dítěti se děje křivda. Vyjádření rodičů agresora.*)
4. ***Rozhodování komise.*** (*Členové komise by měli hledat řešení společně s rodiči. Když rodiče odmítají spolupracovat, musejí rozhodnout samostatně. Důležité je neustoupit tlaku rodičů, neprozradit jména svědků a dojít ke konkrétnímu řešení, i když jde třeba o vyloučení dítěte ze školy. Pak je na rodičích agresorů, zda se odvolají nebo zvolí jiný postup.*)

2. Výsledky šetření (včetně potrestání agresorů) oznámit před celou třídou

V počáteční šikaně děti potrestání viníků přijmou. Záleží na zvolené formě, kterou se jim to řekne. Určitě není dobrým řešením, když před celou třídu předstoupí jako trestné komando hřímající ředitel společně s třídním učitelem či výchovným poradcem. Je velmi důležité získat děti pro hledání společného řešení, sednout si s nimi do kruhu, probrat to. Říci si: Problém se týká nás všech, teď je to za námi a jde o to, co uděláme, aby se všechno zlepšilo. Jiná situace je u pokročilé šikany, kdy stojí třída za agresory. Samotný akt oznámení a potrestání viníků nelze přeceňovat, postoj dětí to nezmění. Ale i tak je potřebné, aby škola demonstrovala svůj pevný morální postoj: šikanování nebude trpěno! Zásadní změna

k lepšímu předpokládá „rozbití jádra agresorů“.

3. Ochrana obětí

Metoda nátlaku potlačuje jen příznaky, a proto není vyloučeno, že se situace nebude opakovat. Z toho důvodu je třeba být i po vyšetřování s obětí (*nebo i s jejími rodiči*) v kontaktu. Setkávat se s ní, zvát si ji třeba do pedagogicko-psychologické poradny, mít o ni stále zájem, případně být ve spojení ještě s někým, kdo monitoruje situaci ve třídě.

Usmíření aneb Pozitivní šok

Metoda usmíření sleduje namísto vnějšího donucení k poslušnosti pomocí trestu hlubší proměnu vztahů ve skupině i mezi obětí a agresorem. Jejím cílem je eliminovat agresivní, nepřátelské postoje a dojít k domluvě a usmíření. Agresor není tvrdě potrestán. Projevuje se mu naopak důvěra, dostává šanci vše napravit. Při této metodě je důležité, aby si byl vědom toho, že ublížil a aby chtěl odčinit své jednání. Je to pro něj naprosto nová emočně korektivní zkušenost, jakýsi pozitivní šok, který může někdy vést ke změně či oslabení jeho agresivních postojů. Kantor se totiž zachová v emočně vypjaté situaci zcela jinak, než agresor očekává, než je zvyklý od rodičovských a jiných autorit. Tím se prolomí dosavadní bludný kruh a otevře se nová cesta, nebo se alespoň oslabí patologické chování.⁵⁶

Předností této metody je také to, že se vyhýbá „slabým místům“ represe. Vychází totiž z poznání, že většina agresorů má často špatné zkušenosti z rodiny - rodiče je týrají a oni potrestání berou jako další nespravedlnost ze strany školy. Obviňování a trestání vedou k prohloubení narušeného vztahu útočníka ke spolužákům, k učitelům a ke škole vůbec. Je těžké odhadnout, jestli metoda usmíření bude úspěšná. Ale v každém případě při vhodném a odborném použití ji stojí za to zkusit, protože při ní nehrozí větší nebezpečí oběti a vždy se dosáhne alespoň malého pozitivního efektu. Ale pozor, podle odborníka by bylo krajně nezodpovědné aplikovat metodu usmíření nahodile, bez kvalifikovaného posouzení stavu onemocnění skupiny a bez orientačních znalostí vnějšího obrazu šikany. Může se použít u prvního a druhého stadia šikany, někdy i u třetího, ale v žádném případě u pokročilého stadia.

⁵⁶ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 130

O aplikaci této metody je třeba se rozhodovat již během diagnostiky šikany. Prostřednictvím prvních tří kroků strategie první pomoci zjistíme předběžně vhodnost metody usmíření. Definitivně si to však ověříme pomocí dvou „pojistik“ - rozhovorem s obětí a rozhovorem s agresorem. Postiženému nabídneme dvojí způsob řešení - buď že můžeme agresora potrestat, nebo hledat usmíření. Oběti jsou téměř vždy pro usmíření.

Po rozhovoru s obětí promluvíme s agresorem (*agresory*). Je důležité zjistit, jaký je jeho vztah k oběti. Je-li tu náznak nějakého pokání, vědomí toho, že se provinil a chtěl by s tím něco dělat, volíme usmíření. Nechce-li si agresor chybu přiznat nebo ji nevidí, je nebezpečí, že bychom mohli oběti ublížit, a proto se rozhodneme pro jiný postup. Postoj agresora si můžeme poměrně dobře ověřit například při použití techniky neodeslaného dopisu oběti.⁵⁷

DOPIS (doslovný přepis)

(Technika neodeslaného dopisu agresora oběti slouží k orientaci, jak se agresor staví ke své osobní vině. Prověření agresora je jednou z pojistik, aby metoda usmíření byla dělána pouze tehdy, když je bezpečná a vhodná.)

Karle,

myslím si, že to byla náhoda a že to nebylo nic úmyslného, chtěli jsme tě jenom zkoulovat a hodit do sněhu, podle mě nikdo neudělal přímo nic, aby tě zranil. Taky si myslím, že k tomu přispěla tvoje vysoká lámavost kostí. To, co jsme udělali tobě, jsme jiným dětem dělali i předtím, házeli je ze svahu a koulovali se. Asi jsi spadnul na nějaký kámen nebo něco tvrdého. Dobiáš

(Z dopisu je patrné, že obranné mechanismy agresora jsou tuhé. Realita byla zcela jiná. Šikanování oběti vyvrcholilo jejím lynčováním, sražením na zem a zkopáním. Následkem bylo zlomení obratle. Uvedený případ nebyl z více důvodů indikovaný pro metodu usmíření.)

Dalším následným krokem je společné setkání vybrané skupiny dětí. Vedle agresora a oběti by v ní měly převažovat ty, na které je spolehnutí, které sympatizují s obětí, pozitivní autority třídy. Velikost skupiny se může pohybovat od dvou do dvaceti dětí.

⁵⁷ Kolář, Michal. Bolest šikanování. Praha, Portál, 2001, s. 131

Práce ve skupině začíná vstupní informací, kdy se děti dozvědí, co se stalo a že je v zájmu všech nastalou nepříznivou situací změnit. Následují hry, které napomáhají „ponořit se“ do problému, vidět věci i z druhé strany. Agresor například dostává roli oběti. Omluva a usmíření, které pak následují, jsou většinou po takovém prožitku upřímnější. Všichni členové skupiny také navrhují, co by se mělo udělat, aby se vztahy zlepšily. Nakonec se vše shrne a určí se termín příštího kontrolního setkání. Při všech těchto postupech je třeba dbát na ochranu oběti. Metoda usmíření je předstupněm léčby celé skupiny. Pokouší se zlepšit vztahy mezi oběťmi a agresory. Pro nápravu vztahů v celé třídě používá dr. Michal Kolář základní intervenční program. Jeho součástí je kromě jiného tzv. třídní charta proti šikanování, kterou děti vypracují samy. Jednu z jejích možných forem představujeme:

Charta třídy proti šikanování

Motto: Šikanování a jakékoliv ubližování nebude v naší třídě trpěno. Všichni máme právo na bezpečí. Společně jsme proto domluvili pravidla, která budou chránit každého z nás. Svým podpisem potvrzujeme, že se smlouvou souhlasíme a v případě jejího porušení ponese následky.

- 1. Nikdy nepraštím holku.*
- 2. Nevytahuji se na slabší.*
- 3. Budu-li chtít udělat někomu nějaký žert, nejdřív si představím, jak by bylo mně, kdybych byl na jeho místě.*
- 4. Budu uznávat druhé bez ohledu na jejich odlišnosti.*
- 5. Spolužákům, které někdo napadne, pomohu. Když to nezvládnou sám, řeknu to učiteli.*
- 6. Když se učitel dozví, že nám někdo ubližuje, nedopustí, aby se to opakovalo.*
- 7. Spolužákům, kteří stojí mimo skupinu, pomohu začlenit se do společných činností.*

Jako další příklad uvádíme v příloze č. 1 řešení šikany podle METODICKÉHO POKYNU ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení.

3 Empirická část

Cílem empirické je zjistit pomocí dotazníků výskyt šikany, povědomí o ní a stav informovanosti u mládeže druhých ročníků. Konkrétně se jedná o srovnávání těchto jevů mezi studenty gymnázia, střední odborné školy a středního odborného učiliště. Tato práce je proto zaměřená jako jednoduchá srovnávací studie.

3.1 Popis výběrových vzorků

Průzkumu se zúčastnilo celkem 210 respondentů druhých ročníků, tedy přibližně 210 studentů ve věku 17 až 18 let. Vzhledem ke srovnávacímu charakteru této práce bylo 70 studentů gymnázia, 70 studentů střední odborné školy a 70 studentů středního odborného učiliště.

Studenti druhých ročníků gymnázia byli náhodně vybráni v rámci dotazované skupiny v menším městě středočeského kraje. Ve skupině převažují chlapci, což odpovídá jejich početnějšímu zastoupení v tomto typu školy.

Tabulka 4: Popis skupiny studentů gymnázia

ROČNÍK	CHLAPCŮ	DÍVEK	CELKEM STUDENTŮ	PRŮMĚRNÝ VĚK DLE ROKU NAROZENÍ
2.	43	27	70	17,3

Studenti druhých ročníků střední odborné školy byli náhodně vybráni v rámci dotazované skupiny v okrajové části hlavního města Prahy. Ve skupině převažují dívky, což odpovídá jejich početnějšímu zastoupení v tomto typu školy.

Tabulka 5: Popis skupiny studentů střední odborné školy

ROČNÍK	CHLAPCŮ	DÍVEK	CELKEM STUDENTŮ	PRŮMĚRNÝ VĚK DLE ROKU NAROZENÍ
2.	12	58	70	17,5

Studenti druhých ročníků středního odborného učiliště byli náhodně vybráni v rámci dotazované skupiny v okresním městě středočeského kraje. Ve skupině je téměř vyrovnaný počet chlapců i dívek.

Tabulka 6: Popis skupiny studentů středního odborného učiliště

ROČNÍK	CHLAPCŮ	DÍVEK	CELKEM STUDENTŮ	PRŮMĚRNÝ VĚK DLE ROKU NAROZENÍ
2.	37	33	70	17,7

3.2 Průběh sondy

Průzkum byl prováděn v menším městě středočeského kraje, v okrajové části hlavního města Prahy a v okresním městě středočeského kraje v měsíci duben 2009. Dotazováni byli studenti druhých ročníků gymnázia, střední odborné školy a středního odborného učiliště.

Výběrový vzorek studentů byl náhodně vybrán v rámci dotazovaných skupin jednotlivých škol. Celkem bylo dotazováno 118 dívek a 92 chlapců. Dívek bylo tedy o 26 více než chlapců.

Jednoduchý průzkum byl proveden díky vstřícnosti vedení zúčastněných škol a profesorů vyučujících dotazované studenty. Na základě této skutečnosti byla návratnost vyplněných dotazníků 100 %. Zadávacím profesorům byl předem vysvětlen postup při vyplňování dotazníku i to, jak zodpovědět případné dotazy studentů. Studenti byli informováni o tom, že se nemusí obávat následků při pravdivém vyplnění dotazníku, protože se jedná o dotazník anonymní.

3.2.1 Použitá metoda

Pro kvalitativní empirickou sondu byla jako metoda sloužící k získání požadovaných údajů použita technika dotazníku.

Dotazník je metoda sloužící k hromadnému zjišťování jevů, například osobnostních vlastností, postojů, názorů, zájmů apod. Patří mezi nepoužívanější pedagogické výzkumné techniky. Dle Pelikána⁵⁸ není dotazník pouze pedagogickou technikou, ale je také používán v sociologických, demografických, psychologických a dalších šetřeních. Jak uvádí dále Pelikán, podstatou dotazníku je zjištění dat a informací o respondentovi, jeho názorů a postojů ke zkoumanému problému. Je zde používána forma písemných odpovědí.

Přednosti dotazníků spočívají především v tom, že jsou časově méně náročné a lze jimi získat hodně údajů v poměrně krátkém časovém úseku od více osob současně. Dotazníkové šetření je nejčastěji užívanou technikou terénního sběru informací. Dle Pelikána je dále nespornou předností dotazníků snadnost jejich administrace, protože údaje získané touto technikou lze většinou plně kvantifikovat.

K negativním stránkám této metody patří hlavně omezení osobního kontaktu a jejich závislosti na schopnosti introspekce u dotazované osoby a ochotě pravdivě vypovídat. Konstrukce a sestavení dotazníku není jednoduché, vyžaduje pečlivou analýzu zkoumané techniky a jednoznačně stanovené cíle. V zásadě lze rozlišit dva základní druhy dotazníků v závislosti na typologii otázek:

1. **Dotazník strukturovaný** – uzavřené formy s uzavřenými otázkami, respondent na ně odpovídá například ano, ne, nevím, možná – nejčastěji formou zaškrtování
2. **Dotazník nestrukturovaný** – otevřené formy s otevřenými otázkami – umožňují obšírnější odpovědi

V praxi jsou oba typy dotazníků prokombinovány. Při sestavování je třeba přihlížet i ke stupni tvořivosti, věku a intelektu respondentů. Otázky dělíme na: **otevřené, zavřené a polootevřené (polozavřené)**.⁵⁹

Vždy záleží na konstrukci dotazníku, na jeho délce a na správné a přesné formulaci

⁵⁸ PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-7184-569-0. s. 104-105

⁵⁹ Horák, Josef. *Kapitoly z teorie výchovy*. 1. vyd. Liberec, TUL, 1997, s. 14

otázek. Pelikán⁶⁰ uvádí některá specifika konstrukce otázek dotazníku.

Pravidla kladení otázek v dotazníku:

- otázka by měla být formulována neutrálně
- alternativy odpovědí by neměly na první pohled odpuzovat ani se nabízet jako optimální varianta
- otázku nelze klást jednoznačně kladně, ani záporně
- otázky by měly být jasné a srozumitelné všem respondentům

Třídění otázek dle různých kritérií:

- dle míry volnosti – uzavřené, polouzavřené, otevřené
- otázky samostatné x zařazené do souboru škálových otázek
- přímá formulace x nepřímá formulace
- podle poslání v dotazníku – identifikační, kontaktní, nárazníkové, kontrolní

Postup při konstrukci dotazníku:

- promyšlení záměru
- příprava otázek pro dotazník
- vlastní konstrukce

Části dotazníku:

- identifikace – třída, školní rok atd.
- hlavička + oslovení
- otázky identifikační
- otázky šalovací, otázky kontaktní a nárazníkové
- otázky kontrolní

Použitý dotazník k jednoduché sondě se skládá celkem z 28 otázek. 12 otázek bylo uzavřených a 16 otázek bylo polootevřených.

Dotazník byl zaměřen na následující oblasti: zjišťování demografických údajů (pohlaví, věk, škola, ročník), informovanosti o problematice šikany, osobní zkušenosti se šikanou, způsob šikanování a řešení šikany na školách.

⁶⁰ PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-7184-569-0. s. 106-115

Sonda byla anonymní a sestavena tak, aby časově odpovídala 20 minutám při vyučovací hodině. Výsledky dotazovaného šetření byly zpracovány matematickými výpočty a vyjádřeny v relativních a absolutních četnostech (procentech). Dotazník použitý k sondě je uveden v příloze č. 2.

3.3 Výsledky a jejich interpretace

Získaná data byla vyhodnocena následujícím způsobem. Nejprve byly vyhodnoceny otázky č. 1, 2, 3, 4 poskytující demografické údaje. Tato získaná data byla použita k popisu skupin studentů a dána do tabulky č. 4, 5, 6. V dalších otázkách byl spočítán počet odpovědí ke každé možnosti a následně vypočítány v procentech. Závěrem došlo k porovnání odpovědí skupin studentů.

Tabulka 7: Vyhodnocení dotazníku

OTÁZKA ČÍSLO	ODPOVĚDI STUDENTŮ GYMNÁZIA	ODPOVĚDI STUDENTŮ SOŠ	ODPOVĚDI STUDENTŮ SOU
1. Jsi: a. dívka b. chlapec	27 (38,5 %) 43 (61,5 %)	58 (82,9 %) 12 (17,1 %)	33 (47,1 %) 37 (52,9 %)
2. Ve kterém roce jsi se narodil/a? a. 1988 b. 1989 c. 1990 d. jiný, jaký?	0 (0 %) 15 (21,4 %) 55 (78,6 %) 0 (0 %)	0 (0 %) 29 (41,4 %) 41 (58,6 %) 0 (0 %)	5 (7,1 %) 38 (54,3 %) 27 (38,6 %) 0 (0 %)
3. Chodíš do školy: a. SOŠ b. SOU c. gymnázia	0 (0 %) 0 (0 %) 70 (100 %)	70 (100 %) 0 (0 %) 0 (0 %)	0 (0 %) 70 (100 %) 0 (0 %)
4. Který ročník navštěvuješ? a. první b. druhý c. třetí d. jiný, jaký?	0 (0 %) 70 (100 %) 0 (0 %) 0 (0 %)	0 (0 %) 70 (100 %) 0 (0 %) 0 (0 %)	0 (0 %) 70 (100 %) 0 (0 %) 0 (0 %)
5. Umíš vysvětlit, co je to šikana? a. ne b. ano, šikana je...	1 (1,4 %) 69 (98,6 %)	2 (2,9 %) 68 (97,1 %)	12 (17,1 %) 58 (82,9 %)

6. Zažil/a jsi někdy osobně šikanu, byl/a jsi šikanován/a? a. ne b. ano, byl/a jsem šikanován/a	41 (58,6 %) 29 (41,4 %)	56 (80 %) 14 (20 %)	23 (32,9 %) 47 (67,1 %)
7. V jakém životním období jsi byl/a šikanován/a? a. na ZŠ b. na SŠ c. na učilišti d. jinde, kde? e. nikdy	17 (24,3 %) 12 (17,1 %) 0 (0 %) 0 (0 %) 41 (58,6 %)	13 (18,6 %) 1 (1,4 %) 0 (0 %) 0 (0 %) 56 (80 %)	18 (25,7 %) 0 (0 %) 29 (41,4 %) 0 (0 %) 23 (32,9 %)
8. Jakým způsobem tvé šikanování probíhalo? a. nebylo nikdy b. probíhalo, tak že... c. nechci o tom mluvit	41 (58,5 %) 20 (28,6 %) 9 (12,9 %)	56 (80 %) 8 (11,4 %) 6 (8,6 %)	23 (32,9 %) 37 (52,9 %) 10 (14,2 %)
9. Šikanuje tě někdo v současné době ve škole? a. ne b. ano, o koho jde? c. bojím se odpovědět	45 (64,3 %) 20 (28,6 %) 5 (7,1 %)	67 (95,7 %) 2 (2,9 %) 1 (1,4 %)	26 (37,1 %) 35 (50 %) 9 (12,9 %)
10. Šikanuje tě někdo v současné době mimo školu? a. ne b. ano, o koho jde? c. bojím se odpovědět	67 (95,7 %) 2 (2,9 %) 1 (1,4 %)	70 (100 %) 0 (0 %) 0 (0 %)	47 (67,1 %) 14 (20 %) 9 (12,9 %)
11. Víš o někom, kdo je obětí šikany ve tvém okolí? a. ano b. ne c. možná	26 (37,1 %) 24 (34,3 %) 20 (28,6 %)	15 (21,4 %) 39 (55,7 %) 16 (22,9 %)	36 (51,4 %) 3 (4,3 %) 31 (44,3 %)
12. Znáš někoho, kdo ve tvém okolí šikanuje? a. ano b. ne	35 (50 %) 35 (50 %)	33 (47,1 %) 37 (52,9 %)	59 (84,3 %) 11 (15,7 %)
13. Nutí tě někdo k násilí? a. ano b. ne c. bojím se odpovědět	3 (4,3 %) 66 (94,3 %) 1 (1,4 %)	1 (1,4 %) 69 (98,6 %) 0 (0 %)	6 (8,5 %) 55 (78,6 %) 9 (12,9 %)

14. Víš, kdo bývá nejčastěji šikanován? a. ne b. ano, popiš kdo...	15 (21,4 %) 55 (78,6 %)	11 (15,7 %) 59 (84,3 %)	31 (44,3 %) 39 (55,7 %)
15. Šikanoval/a jsi ty sám/a někdy někoho? a. ne b. ano, koho?	44 (62,9 %) 26 (37,1 %)	58 (82,9 %) 12 (17,1 %)	13 (18,6 %) 57 (81,4 %)
16. Pokud jsi někdy někoho šikanoval/a, proč, jaký byl důvod? a. nikdy jsem nešikanoval/a b. šikanoval/a jsem protože ...	44 (62,9 %) 26 (37,1 %)	58 (82,9 %) 12 (17,1 %)	13 (18,6 %) 57 (81,4 %)
17. Přihlížel/a jsi někdy k šikaně? a. ano b. ne	36 (51,4 %) 34 (48,6 %)	29 (41,4 %) 41 (58,6 %)	61 (87,1 %) 9 (12,9 %)
18. Co cítíš při přihlížení na šikanování? a. nikdy jsem nepřihlížel/a b. nic c. cítím ...	26 (37,2 %) 8 (11,4 %) 36 (51,4 %)	33 (47,1 %) 9 (12,9 %) 28 (40 %)	9 (12,9 %) 21 (30 %) 40 (57,1 %)
19. Bojíš se někomu říci o šikaně? a. ano b. ne c. stydím se d. bojím se	10 (14,3 %) 50 (71,4 %) 6 (8,6 %) 4 (5,7 %)	3 (4,3 %) 67 (95,7 %) 0 (0 %) 0 (0 %)	16 (22,9 %) 40 (57,1 %) 4 (5,7 %) 10 (14,3 %)
20. Koho požádáš o pomoc, komu se svěříš, když budeš šikanován/a? a. požádám o pomoc... b. nepožádám nikoho	58 (82,9 %) 12 (17,1 %)	59 (84,3 %) 11 (15,7 %)	32 (45,7 %) 38 (54,3 %)
21. Jaký je tvůj názor na školu ve které studuješ, umí řešit případnou šikanu? a. ano b. ne c. jiný názor ...	35 (50 %) 6 (8,6 %) 29 (41,4 %)	28 (40 %) 11 (15,7 %) 31 (44,3 %)	13 (18,6 %) 46 (65,7 %) 11 (15,7 %)
22. Jak se na škole šikana řeší? a. nijak b. nevím c. řeší se ...	8 (11,4 %) 20 (28,6 %) 42 (60 %)	7 (10 %) 31 (44,3 %) 32 (45,7 %)	21 (30 %) 29 (41,4 %) 20 (28,6 %)

23. Mluví s tebou rodiče třeba právě o šikanování? a. ano b. ne c. občas	22 (31,4 %) 22 (31,4 %) 26 (37,2 %)	9 (12,9 %) 46 (65,7 %) 15 (21,4 %)	2 (2,9 %) 60 (85,7 %) 8 (11,4 %)
24. Mluví s vámi třídní profesor/ka o šikaně? a. ano b. ne c. občas d. nezajímáme ho, nikdy neřeší žádné naše problémy	28 (40 %) 10 (14,3 %) 32 (45,7 %) 0 (0 %)	13 (18,5 %) 37 (52,9 %) 18 (25,7 %) 2 (2,9 %)	15 (21,5 %) 12 (17,1 %) 14 (20 %) 29 (41,4 %)
25. Jsi rád/a ve své třídě? a. ano b. ne	49 (70 %) 21 (30 %)	58 (82,9 %) 12 (17,1 %)	7 (10 %) 63 (90 %)
26. Máš ve třídě dobrého kamaráda? a. ano b. ne	63 (90 %) 7 (10 %)	66 (94,3 %) 4 (5,7 %)	67 (95,7 %) 3 (4,3 %)
27. Patříš ve vaší třídě do nějaké party? a. ano b. ne	41 (58,6 %) 29 (41,4 %)	52 (74,3 %) 18 (25,7 %)	17 (24,3 %) 53 (75,7 %)
28. Cítíš se na vaší škole bezpečně? a. ano b. ne c. jiná odpověď...	43 (61,4 %) 16 (22,9 %) 11 (15,7 %)	60 (85,7 %) 1 (1,4 %) 9 (12,9 %)	10 (14,3 %) 24 (34,3 %) 36 (51,4 %)

Vyhodnocení zpracované dle průzkumu:

Střední odborná škola

Škola se nachází na okrajovém hlavního města Prahy. Mezi 70 dotazovanými studenty převažují více dívky 58 (82,9 %) než chlapci 12 (17,1 %). Více studentů je narozeno v roce 1992 je to 41 dotazovaných (58,6 %) než v roce 1991, zde je 29 dotazovaných (41,4 %). Všichni respondenti studují druhý ročník této SOŠ. Pojem šikana umí vysvětlit 68 dotazovaných, pouze 2 studenti neumí na otázku odpovědět (i přesto, že vysvětlení šikany uvádím v úvodu dotazníku). Osobně zažilo šikanu 14 (20 %) studentů, což je nejméně ze třech dotazovaných skupin.

Zajímalo mne, v jakém životním období byli studenti šikanováni. Nejvíce k šikaně docházelo již na základní škole. Pouze tři respondenti uvedli šikanu na SOŠ, což je opět nejméně ze třech dotazovaných skupin.

Dotazovaní uvádějí, že šikanování probíhalo jak úmyslné fyzické, tak psychické, různé formy násilí, bití, intriky, ponižování jak z řad spolužáků, tak z řad učitelů, hádky, krádeže věcí, vyhazování svačin do košů, kopání na toaletách, strkání ze schodů, posměšky, útoky, pomluvy a schovávání věcí. O šikaně nechtělo mluvit 6 (8,6 %) dotazovaných studentů. V současné době na SOŠ jsou dle výsledků průzkumu šikanování pravděpodobně 2 studenti a jeden další se bojí odpovídat. Jeden z těchto studentů je šikanován spolužáky a jeden profesorem. Mimo školu studenty nikdo nešikanuje.

15 (21,4 %) studentů uvádí, že zná a 16 (22,9 %) možná zná ve svém okolí oběť šikany. Agresora zná 33 (47,1 %) dotazovaných. Jeden student je k násilí nucen. Obětí šikany dle studentů jsou nejčastěji jedinci z nemajetných rodin, zde se podle mého názoru začíná projevovat rozdílná životní úroveň jednotlivých rodin. Dále studenti uvádí, že jsou šikanováni slabí, oškliví a tlustí jedinci, také ti, kteří nenosí značkové oblečení – nejsou in, nosí brýle, neumí se začlenit do kolektivu, něčím se odlišují, nemají žádné sebevědomí a jsou málomluvní, samotáři.

12 (17,1 %) studentů osobně v minulosti šikanovalo buď sourozence, spolužáky nebo kamarády. Převážná část respondentů cítí nesouhlas s šikanováním, odpor, soucit, ale bohužel nedovedou šikaně zabránit nebo zasáhnout. Jeden jedinec, dle mého názoru, nejspíše agresor uvedl, že při šikanování cítí zábavu.

Studenti se nebojí mluvit o šikaně, o pomoc by požádali především rodiče, profesory, kamarády a přátele. 28 (40 %) studentů si myslí, že škola dovede řešit šikanu. 31 (44,3 %) respondentů uvádí například, že změnou třídního profesora se nezměnil agresor, dále, že se problém řeší, až když zajde příliš daleko. Velká část studentů neví, zda jejich škola umí šikanu řešit, protože se s tímto jevem na této škole nikdy nesetkala.

Podle respondentů se šikana řeší s pomocí vedení školy, profesorů, psychologů, různými seznamovacími hrami, kázeňskými postihy, sníženým stupněm z chování nebo vyloučením ze školy. Prevence na této škole se dle mého názoru zdá být velmi účinná, jelikož 60 (85,7 %) studentů se cítí ve škole bezpečně a 9 (12,9 %) dotazovaných neví, zda se cítí zcela bezpečně na toaletách a dále se studenti necítí bezpečně z hlediska stability budovy, nebo když nemají přezůvky.

Tato SOŠ vyšla z mého průzkumu jako nejlepší škola z hlediska šikany, bezpečnosti i prevence mezi dotazovanými školami.

Gymnázium

Škola se nachází v menším městě středočeského kraje. Mezi 70 dotazovanými studenty převažují více chlapci 43 (61,5 %) než dívky 27 (38,5 %). Nejčastěji jsou studenti narozeni v roce 1992 55 (78,6 %) a v roce 1991 15 (21,4 %). Všichni studují druhý ročník gymnázia. Pojem šikana umí vysvětlit 69 dotazovaných, pouze 1 neumí na otázku odpovědět (i přesto, že vysvětlení šikany uvádím v úvodu dotazníku). Osobně zažilo šikanu 29 (41,4 %) studentů, čímž se tato škola zařadila na druhé místo v rámci třech dotazovaných skupin.

Zajímalo mne, v jakém životním období byli studenti šikanováni. Nejvíce k šikaně docházelo na základní škole 17 (24,3 %). 12 (17,1 %) respondentů uvedlo šikanu na střední škole, což školu zařadilo opět na druhé místo ze třech dotazovaných skupin.

Šikanování dle studentů probíhalo jak fyzické, tak psychické, násilí, bití, polévání vodou, sypaní odpadků na tělo, tahání za vlasy, bodání kružítkem, píchání špendlíky, plivání do obličeje, stříhání vlasů, ničení oblečení, schovávání věcí, krádeže pomůcek, trhání knih, ponižování z řad spolužáků i profesorů. O šikaně nechtělo mluvit 9 (12,9 %) dotazovaných studentů. V současné době na gymnáziu je dle výsledků průzkumu šikanováno pravděpodobně přibližně kolem 20 studentů. Mimo školu jsou šikanováni 2 studenti (2,9 %).

26 (37,1 %) studentů zná a 20 (28,6 %) možná zná ve svém okolí oběť šikany. Agresora zná 35 (50 %) respondentů. 3 studenti jsou k násilí nuceni. Obětí šikany jsou dle studentů nejčastěji jedinci, kteří se nazývají špti, snaživci, „hujeři“, pečlivci, dále slabí jedinci, kteří se neumí bránit, samotáři a nezábavní lidé. Dle mého názoru toto souvisí s náročností studia, kdy pravděpodobně průměrný jedinec šikanuje nadaného studenta, většinou ze závidlivosti.

26 (37,1 %) studentů osobně v minulosti šikanovalo spolužáky, kamarády, učitele i sourozence. Převážná část respondentů ví, že šikanování není správné, cítí nenávist, pohrdání vůči agresorovi a nesnaží se šikaně zabránit. Několik jedinců uvedlo, že se jedná o zábavu a hru.

Deset studentů se bojí říci někomu o pomoc. 50 (71,4 %) studentů by požádali kamarády, přátele, rodiče, sourozence nebo profesory o pomoc. 35 (50 %) dotazovaných si myslí, že škola dovede šikanu řešit a 29 (41,4 %) respondentů má různé názory řešení šikany v jejich škole. Uvádějí, že prevence na škole je pouze fraška, profesori tento problém nechtějí řešit, spíše se mu vyhýbají. V některých případech studenti uvádějí, že běžně šikanují mladé profesory, tím, že si stále a opakovaně na ně stěžují u vedení školy, intrikují a zbavují se tak své neznalosti v předmětech.

Podle respondentů se šikana řeší za pomoci vedení školy, výměnou profesorů, sociometrickým šetřením ve třídách, besedami s psychology, přednáškami výchovných poradců, návštěvami pracovníků pedagogicko-psychologické poradny, důtkami, dvojkami z chování nebo vyloučením ze studia. 43 (61,4 %) studentů se cítí ve škole bezpečně, dále 16 (22,9 %) respondentů se necítí na této škole bezpečně. Dalších 11 (15,7 %) dotazovaných netuší, co na tuto otázku říci, někteří by uvítali kamerový systém ve škole, dále navrhuje více dozorců na chodbách, za ohnisko násilí označují toalety a šatny.

Tato škola se zařadila v mém průzkumu na druhé místo z hlediska šikany a bezpečnosti, i přestože prevence na této škole je vedena pravidelně a dosti intenzivně.

Střední odborné učiliště

Škola se nachází v okresním městě středočeského kraje. Mezi 70 dotazovanými studenty je téměř vyvážený počet dívek 33 (47,1 %) i chlapců 37 (52,9 %). Nejvíce studentů je narozeno v roce 1991 jejich počet je 38 (54,3 %), dále v roce 1992 je jich 27 (38,6 %) a nejméně narozených dotazovaných je v roce 1990 v počtu 5 (7,1 %). Všichni studují druhý ročník SOU. Pojem šikana umí vysvětlit 58 (82,9 %) dotazovaných a 12 (17,1 %) studentů neumí na otázku odpovědět (i přesto, že vysvětlení šikany uvádím v úvodu dotazníku). Osobně zažilo šikanu 47 (67,1 %) studentů, což je nejvíce ze třech dotazovaných skupin.

Zajímalo mne, v jakém životním období byli studenti šikanováni. Nejvíce k šikaně docházelo na učilišti 29 (41,4 %) dotazovaných a dále pak na základní škole 18 (25,7 %) studentů.

Šikanování dle studentů probíhalo jako mlácení, bití, strkání, kopání do břicha, kopání

do genitálií, pálení cigaretovými nedopalky, poukázáno je zde na internátní šikanu, která zahrnuje různé mazácké hry – deku, posluhování, vydírání, braní peněz, donášku jídla, alkoholu, zapalování cigaret, donášku omamných látek, sexuální ukájení, sexuální hry, šikanování vychovatele. Dále v rámci školy studenti uvádějí šikanu ve smyslu ničení věcí, sešitů, řezání ruky pravítkem, škrcení, nucení k sebepoškozování pod pohrůzkou, pojídání cizích svačin, vyhazování učebnic z okna, nadávky a ponižování. O šikaně nechtělo mluvit 10 (14,2 %) dotazovaných studentů.

V současné době na SOU je dle výsledků průzkumu šikanováno pravděpodobně 35 (50 %) dotazovaných. Mimo školu je šikanováno 14 (20 %) respondentů a 9 (12,9 %) studentů se na toto téma bojí mluvit.

36 (51,4 %) studentů zná a 31 (44,3 %) možná zná ve svém okolí oběť šikany. Agresora zná 59 (84,3 %) respondentů. Šest studentů je k násilí nuceno. Obětí šikany dle dotazovaných se nejčastěji stávají jedinci, kteří mají nízkou inteligenci, jsou slabí, neprůbojní, nepatří do žádné party, ti co nekouří, nebo nepijí alkohol, dále ti, kteří nemají tetování nebo piercing, který je dle jejich názoru in, nechodí za školu - každý přece musí mít nějaké neomluvené hodiny. Na této škole mají party velký význam, každá má nějaké jiné krédo. Neobstojí ani bojácný jedinec, protože hodně odpovědí se týkalo adrenalinu.

57 (81,4 %) studentů uvedlo, že v minulosti osobně šikanovalo kamarády, spolužáky, učitele, vychovatele, sourozence, rodiče a ubližovali úmyslně zvířatům. 21 (30 %) dotazovaných při přihlížení na šikanování necítí nic a 40 (57,1 %) respondentů uvádí, že je to velká zábava, legrace, adrenalin, uspokojení. Někteří uvedli, že cítí soucit, lítost i bolest s obětí.

Studenti se nebojí říci o pomoc 40 (57,1 %) a stydí se říct si o pomoc 16 (22,9 %) dotazovaných. O pomoc by požádali kamarády, sourozence, učitele nebo rodiče. 46 (65,7 %) studentů si myslí, že jejich škola neumí řešit šikanu. Myslí si, že se neřeší, nebo neví jak se řeší. 20 (28,6 %) respondentů uvádí, že se řeší s policií, „pastákem“, „děcákem“, odchodem ze školy nebo sníženou známkou z chování. Prevence na této škole se zdá být neúčinná jelikož převážná část dotazovaných se necítí na této škole bezpečně, obávají se právě šikanování a dalších projevů agresivity.

Tato škola se zařadila v mém průzkumu na nejhorší místo z hlediska šikany, bezpečnosti i prevence.

4 Anamnéza oběti šikanování

Dívka, které se v této práci věnuji se stala obětí šikanování již na základní škole. K šikaně docházelo téměř celou školní docházku do základní školy, nyní jí je 18 let, několikrát se zhroutila a musela být hospitalizována na psychiatrii. Anamnestické údaje jsem získala z rozhovoru s dívkou, s její matkou. S touto obětí šikany jsem se seznámila na psychologických sezeních v komunikativních kruzích.

Anamnéza:

jméno: Lenka

pohlaví: ženské

věk: 18 let

výška: 167 cm

váha: 84 kg

bydliště: menší město

vzdělání: základní

povolání: nezaměstnaná

Lenka se narodila z třetího těhotenství matky. Věk rodičky byl 30 let, příbytek na váze činil 11 kg. V raném těhotenství neměla rodička žádné potíže, neužívala léky, neprodělala žádnou chorobu, která by ohrozila plod. V době pozdního těhotenství, tedy od 6. měsíce těhotenství byla rodička hospitalizována v nemocnici z důvodu předčasného porodu, dále častých otoků dolních končetin a výskytu gynekologického krvácení. Duševní stav matky byl dobrý. Plod byl nedonošen, porod na 30. týdnů těhotenství, rizikové porodní míry novorozence 2000 g / 39 cm. Novorozenec měl dýchací obtíže, prodělal novorozeneckou žloutenku. Matka nekojila. Neuropsychický vývoj dívky probíhal dle matky přiměřeně, velmi brzy se začaly objevovat zrakové potíže. Dětství dívka prožívala v harmonické rodině. Spolu se svými rodiči a dvěma sourozenci, Janou (28 let) a Katkou (23 let). Žili v bytě v malém městě. Lenka byla vždy tiché poslušné dítě, které už v mateřské škole poslouchalo paní učitelku a nedělalo žádné problémy. Dle slov matky: „Byla dítě, o kterém učitelky ani nevědí, že mají ve třídě“. V kolektivu ničím nevynikala, podřizovala se názoru ostatních. Byla

všímavá, bystrá a chápavá. Nikdy nedělala nebezpečné věci. Jejím handicapem od dětství byly silné brýle, snědá plet' a plnoštíhlá postava. Již v mateřské škole byla dívka terčem posměchu, díky snědé pleti jí děti říkaly „cikánko“, kvůli brýlím dostala přezdívku „brejlovec“ a díky silnější postavě ji také častovaly slovem „ovar“. Lenka často doma plakala a nechtěla chodit do mateřské školy. Na základní škole se začaly zmíněné problémy prohlubovat z řad starších spolužáků. Stres, pláč, nespavost, bolesti břicha a zvracení před ranním odchodem do školy provázeli dívku každý den. Po celou dobu této dětské šikany rodiče ani sestry nic netušili. Lenka se jim nikdy se svou bolestí nesvěřovala.

Přibližně ve třetí třídě začala dívka intenzivně sportovat. Začala navštěvovat kroužky basketbalu, volejbalu a aerobiku. Během dalších dvou let zhubla téměř o 15 kg a vyrovnala se tak hmotností svým vrstevnicím. Nosila dlouhé rovné tmavě hnědé vlasy a poměrně silné brýle. Ve škole neměla žádné výukové ani výchovné problémy, naopak se řadila mezi nejlepší žáky třídy. Díky tomu si zasloužila nadávky a přezdívku „šprtka“. Dalo by se říci, že z „ošklivého káčátka“ začala vyrůstat hezká dívka. A právě zde začal další zlom v jejím šikanování. Změnili se i agresori. Dříve Lenku ponižovali, zesměšňovali a uráželi především dívky i chlapci vyššího intelektu, kteří se nad ní povyšovali. Nyní došlo ke změně, roli agresora převzaly dívky nižšího intelektu a kupodivu obézní a nepohledné s mastnými vlasy a uhrovitými obličejí. Začaly Lence závidět její jemnou krásnu, chytrost, a proto ji začaly nadávat, ponižovat, opět zesměšňovat a poprvé také fyzicky šikanovat. Docházelo k tomu o přestávkách ve třídě, na chodbách, na toaletách, v jídelně i v šatně. Úmyslně jí říkaly „Ošklivka Betty“ (díky silným brýlím). Šikanování tedy dostalo rafinovanější podobu, docházelo k násilí a agresorky používaly promyšlené pomluvy. Nikdo ze třídy nechtěl Leničce pomoci, protože se obával starších agresorek. Lenka začala být úplně vyčleněná z kolektivu, osamělá, psychicky týraná.

Až po několika letech šikanování se svěřila matce, proč nechce chodit do školy a co jí spolužačky provádějí. Důležité je podotknout, že starší sestra Katka chodila na jinou základní školu než Lenka. Maminka Lenky začala šikanu řešit prostřednictvím třídní učitelky. Toto řešení však mělo neblahý efekt. Agresorky dostaly důtky třídních učitelů, což vyvolalo jejich ještě větší agresivní chování. Začaly Lenku psychicky ponižovat a fyzicky napadat i mimo školu.

Čekaly na ní po vyučování, bily ji, házely po ní odpadky, tahaly za vlasy, braly tašku do školy a trhaly sešity. Několikrát jí úmyslně rozbily brýle a plivaly do obličeje. Vyhrožovaly dívce, že když si bude stěžovat rodičům nebo ve škole, tak začne ještě horší peklo. Lenička nevěděla, co má dělat, měla strach, bála se o šikanování mluvit a tak začala lhát a zapírat. Každodenně jí někdo nadával, posílaly ji vzkazy, někdy jí nenápadně nalepily na záda potupnou cedulku. Před spolužáky se cítila bezmocně a uboze. Pedagogové vše ignorovali. Když už nemohla Lenka dál, začaly se jí zdát hrůzostrašné sny. Stále ji někdo pronásledoval a usiloval o její život. Probouzela se úplně zpocená, třásla se a brečela. V té době se zrodil nápad odejít z tohoto světa a vyřešit tak své nekončící a neřešitelné problémy. Začala plánovat svoji sebevraždu přibližně v sedmé třídě základní školy. Neplánovala dlouho a svůj čin brzy na to uskutečnila. Jednoho dne, když se vrátila ze školy a doma nikoho nenašla, vybrala z lékárníčky léky na bolest a požila je. Pokus o sebevraždu se nezdařil. Domů se z práce vrátila nejstarší sestra Jana a zachránila Lenku život.

Od té doby byla Lenka v péči dětských psychologů, psychiatrů. Několikrát se zhroutila a s velkými obtížemi dokončila základní vzdělání na jiné základní škole. Již tři roky se intenzivně léčí, má psychické problémy, noční děsy, migrény a deprese. Střídavě je hospitalizována nebo v domácí péči. Během této doby přibrala velmi silně na váze, celý její metabolismus je velmi silně narušen.

Šikana mezi dívkami je specifická. Je zákeřnější a rafinovanější. Dívky deptají své kolegyně především psychicky. Taková šikana může na dítěti zanechat dlouhodobé i doživotní následky jako je tomu právě u Lenky. Záleží na okolnostech a osobnosti ponižovaného člověka. Podle mého názoru je šikana velice závažný způsob ubližování druhé slabší osobě. Zanechává šrámy nejen na těle, ale hlavně na duši. To je podle mě mnohem horší, protože duši a pošramocené sebevědomí lze léčit velmi obtížně a v mnoha případech je k tomu zapotřebí odborníků. Myslím si, že k potlačení šikany stačí, aby byli lidé více pozorní a rozhlédli se kolem sebe. Vždyť přeci není špatné zastat se někoho, kdo nezapadl do davu a komu se ostatní posmívají. Šikana se velmi těžko odhaluje, ale když má někdo podezření, že je někomu ubližováno, má se tomu snažit zabránit, nebo to oznámit kompetentní osobě. Vždyť příště to můžete být právě zrovna vy!

5 Ukázky her pro zvládání agresivity a neklidu

*Bouřka*⁶¹

imaginace, aktivní odreagování

Věk hráčů: 6 let a více

Ke hře patří hluk a křik

Je potřebný vedoucí s určitou zkušeností

Lze hrát na místě, přinejhorším v lavicích

Vedoucí hry sugestivně líčí, jak přichází bouřka: Zvedl se studený vítr, nebe potemnělo a na kamenitou cestu dopadly první kapky deště... (Hráči vše ilustrují zvuky, údery pěstmi nebo patami do podlahy.) Zprvu ťukají jen ojedinělé kapky, ale déšť postupně sílí, a už prší o sto šest! (Hráči buší rychle a silněji.) Vtom oblohu prot'al blesk a pak zaburácel hrom! (Hráči silně zadupou a dál napodobují liják.) A lilo dál jako z konve... Potom déšť postupně slábl... (ojedinělé údery), až nakonec přestal docela. Čistou a deštěm umytou krajinu ozářilo slunce... a lidé se mohli narovnat, otevřít si okna a pomalu, zhluboka se nadechnout. (Hráči rozpaží, nadechují se a zhluboka vydechnou.)

*Mycí linka*⁶²

taktilní kontakt, socializace, pozitivní zpětná vazba

Věk hráčů: 6let a více

Tichý hovor

Je potřebný vedoucí s určitou zkušeností

Hra vyžaduje volný prostor

⁶¹ Šimanovský, Zdeněk. Hry pro zvládání agresivity a neklidu. Praha, Portál, 2002, s. 42

⁶² Šimanovský, Zdeněk. Hry pro zvládání agresivity a neklidu. Praha, Portál, 2002, s. 60

Známa a dětmi vítaná hra. Varianta pro menší děti: Hráči postupně procházejí po čtyřech jako »jedoucí auto« alejí klečících, kteří představují mycí linku. Ti každé projíždějící »auto« rukama »omyjí, drbou, suší a leští« z obou stran. Každého hráč- auto také chválí: »Ty jsi pěkná škodovka!«

Starší děti si už nehrají na auta, jsou samy sebou. Jedno po druhém pomalu jde špalírem vrstevníků a ti mu z obou stran říkají něco pěkného. Chválí jej za nějaký reálný dobrý skutek, oceňují jeho kladné vlastnosti, schopnosti nebo dovednosti, poklepou ho po rameni nebo pohladí. V rozhovoru po hře se pak často dozvíme o silných dojmech, které hra vyvolává.

Dotykovka aneb Osm nohou a tři ruce⁶³
spolupráce, koheze, taktilní vjemy, zábava

Věk hráčů: 8 let a více

Hodně hlasitá hra

Je potřebný vedoucí s určitou zkušeností

Hra vyžaduje volný prostor

Soutěží spolu dvě skupiny o shodném počtu (5–15 hráčů). Vedoucí hry vždy oznámí určitý počet rukou a nohou (nebo i jiných částí těla) a každá skupina se pak rychle snaží zaujmout polohu, při které se země dotýká právě jen zadaným počtem rukou a nohou. Například skupinám po osmi hráčích vedoucí zadá: „Tři ruce a osm nohou!“ a obě skupiny se rychle dohadují a zkoušejí, jak zaujmout polohu, při které se opírají a dotýkají země jen uvedeným počtem horních a dolních končetin. Ke každému družstvu je určen rozhodčí, který po zaujetí pozice skupinou počítá do třiceti nebo odměří patnáct vteřin. Skupina musí držet stabilitu, než je odpočítána. Vítězství skupin v jednotlivých kolech se sečtou a blahopřejeme té, která vyhrála.

⁶³ Šimanovský, Zdeněk. Hry pro zvládnutí agresivity a neklidu. Praha, Portál, 2002, s. 62

Nádražák (Podle J. Paveleka)

empatie, představivost, neverbální komunikace

Věk hráčů: jedenáct let a více

Tichý hovor

Je potřebný vedoucí s určitou zkušeností

Hra vyžaduje volný prostor

Každý máme jiné vyjadřovací schopnosti, fantazii a pamatujeme si něco (trochu) jiného. Informace, která jde »od úst k ústům«, tak dorazí často zkomolená. Hra ukazuje, jak ke zkreslení informace dochází: Pět dobrovolníků jde za dveře. Ostatní si domluví krátkou příhodu bohatou na akce, např.:

Na malé železniční stanici sedí v kanceláři výpravčí, čte si noviny, potom linkuje služební knihu. Obtěžuje ho moucha, kterou honí a nakonec ji zabije. Seřizuje si hodinky podle hodin na stěně, dostane žízeň a jde do chlívku na dvoře. Podojí tam kozu a pije mléko. Je mu nahlášen vlak, stahuje závory, potom salutuje a počítá vagony. Závory zase vytáhne a jde zapsat vlak do služební knihy.

Potom je pozván první hráč a někdo mu celou příhodu beze slova předvede. Hráči jednají jen němohrou, nesmějí mluvit. Je pozván další a první ji mlčky ukazuje jemu, druhý zase třetímu atd. Poslední, který sledoval čtvrtého, má říct, co z toho všeho pochopil. Obvykle se popsaný děj promění v něco docela jiného. Čtvrtý, třetí a druhý hráč potom postupně popisují, o co podle nich v příhodě šlo.

Varianty:

Jiná forma navazování: Pět hráčů se postaví do řady čelem ke zdi. První začne dělat nějakou činnost (ostatní se na něj nedívají). Druhý po chvíli řekne »stop«, první strne v pozici, v níž se právě nachází, a druhý se k němu otočí. Podle »sochy«, kterou vidí, usoudí, jakou činnost dělal první. V odhadnuté činnosti pokračuje a po chvilce třetí řekne »stop«, druhý znehybní atd. Příhodu (jinou) od sebe mohou postupně přebírat a hrát také dvojice nebo skupiny.

Zrcadlové konflikty (Podle J. Paveleka)

strategie při jednání, komunikace, komediálnost

Věk hráčů: třináct let a více

Středně klidná hra, občas např. vybuchne smích

Je potřebný vedoucí s určitou zkušeností

Hra vyžaduje volný prostor

Vybereme dva dobrovolníky. Diskrétně každému zvlášť, objasníme, v čem bude spočívat jeho role. Má se prosadit podle určeného zadání a držet se ho stůj co stůj, bez ohledu na vytáčky a taktiku druhého.

Vtip hry spočívá v tom, že když instruujeme každého zvlášť tak, aby o tom druhý nevěděl, „naprogramujeme“ oba dva... stejně! Sdělíme například oběma (shodně):

- Jsi policista a potkáš na ulici zloděje, který vyloupil obchod. Bude předstírat, že je policista, ale ty ho usvědčíš a zatkneš. Skutečný policista jsi ty!
- Jsi psychiatr a v parku potkáš člověka. Utekl z léčebny a předstírá, že je psychiatr. Ve skutečnosti to je pacient a ty ho musíš dostat zpět do ústavu!

Oba hráči využijí ve hře veškerou svoji výmluvnost při prosazování svého zadání. Jednají přesvědčivě a aktivně. Jde o to nepodlehnout a vydržet, prosadit se a ovládnout pole, resp. situaci.

Sdílení dojmů a nápadů po odehrané hře

Stejně důležité jako si hru zahrát je sednout si po jejím ukončení a sdílet dojmy, pocity a nápady, které kdo měl během hry. Sdílení předpokládá porozumění a empatii, vyžaduje bezpečný prostor bez ironie a zesměšňování. Jde při něm o spontánní vyjádření pocitů slovy nebo nonverbálně. U malých dětí např. obrázkem nakresleným po skončení hry. Hráči své dojmy a nápady sdílejí ve dvojicích, ve skupinách nebo společně. Někdy mluví nejdřív ve

dvojicích, ve kterých spolupracovali, a to nejpodstatnější přenesou do společné rozmluvy.

Pro sdílení, pro rozhovor po hře platí některá pravidla:

- Každý mluví jen sám za sebe, ne za druhého nebo za všechny.
- Hráč, který má slovo, hovoří konkrétně, neuniká do obecností typu: »Někdy může vadit... ono se říká...«, ale volí formulace typu: »Mně vadilo, že... já říkám...« atd.
- Zásadně respektujeme právo mluvčího na jakýkoli názor, postoj a také právo kohokoli jiného v kruhu na názor docela jiný, třeba opačný.
- Vedoucí hry (učitel) žádné téma netabuizuje. Je schopen případné dotazy z oblasti vztahů, hygieny, sexuality, první pomoci atd., pokud při hře vzniknou, uspokojivě zodpovědět. Měl by být schopen debatu korigovat i zastavit, usoudí-li, že téma nebo aktuální vývoj debaty už neslouží cílům lekce. Má právo veta.

Osobní účast vedoucího hry ve sdílení se dá charakterizovat jako »selektivní autenticita«. Dodává ze svých vlastních pocitů a dojmů jenom to, co probíhajícímu procesu pomáhá, případně to, co povzbudí skupinovou dynamiku (např. humor).

Hráči se při sdílení hlavně vyrovnávají se svými zážitky, případně, pokud šlo o soupeřivou hru, s pocity z výhry a prohry. Snaží se pochopit, jak se dospělo k výsledkům hry a jak se kdo na hře podílel.⁶⁴

⁶⁴ Šimanovský, Zdeněk. Hry pro zvládnutí agresivity a neklidu. Praha, Portál, 2002, s. 51

6 Závěr

Člověk se agresivnímu chování učí, upevňuje se posilováním. Posilující účinek má nejen odměňování za agresi, ale i pouhé tolerování agrese. Je známo, že nevhodné výchovné postoje a přístupy vedou k zesílení agrese. Agresivita představuje určitou pohotovost k agresivnímu jednání, vyjadřuje vnitřní dispozici neboli osobnostní vlastnost, kterou zpravidla chápeme jako relativně stálou a hůře ovlivnitelnou charakteristiku osobnosti. Agrese je odezva s vrozeným základem, která je modifikována vlivy prostředí, výchovou a sociálním učením. Agresi je označováno vlastní pozorovatelné chování.

Každý, kdo se někdy setkal se šikanovanou obětí a poznal její trauma i trápení, nemůže pochybovat o závažnosti problematiky šikanování. Vypracováním diplomové práce jsem dospěla k názoru, že problém šikany je daleko složitější a obsáhlejší než jsem vůbec předpokládala. Věková hranice agresorů se posouvá už do mladšího školního věku, tedy na první stupeň základní školy. První známky šikany u dětí jsou dnes patrné, podle konzultací u dětských psychologů, které jsem absolvovala, již kolem šestého roku života, tedy mnohdy v předškolním věku v mateřské škole.

Význam školy a školních zkušeností je pro vývoj dítěte mimořádný. Jsem přesvědčena o tom, že pedagogové jsou jedním z nejdůležitějších článků při odhalování problematiky agresivního chování i šikanování. Důležitým mezníkem v životě člověka je právě základní škola. Zde pracují výchovní poradci, kteří poskytují žákům i jejich zákonným zástupcům poradenství v otázkách rozvoje osobnosti žáků, otázkách prevence a řešení vývojových, výchovných i výukových problémů. Spolupracují s ostatními učiteli a sestavují preventivní programy na řešení případů výskytu návykových látek, týrání, šikanování či zneužívání dětí.

Školy by v rámci preventivních programů a projektů měly v kontaktu s Preventivní informační skupinou Policie ČR, která je zřizována u okresních či městských ředitelství Policie ČR. Činnost těchto skupin je informační a poradenská. Při plánování, tvorbě a realizaci preventivních strategií vycházejí tyto skupiny z bezpečnostní situace příslušné oblasti. Školy při znalosti situace v regionu a v místě můžou pak optimálně přizpůsobit nebo aktualizovat své preventivní programy a využít lektorských služeb policistů v oblasti prevence sociálně

patologických jevů.

Proč má někdo potřebu ubližovat? Je otázka, která musí napadnou snad každého soudného člověka. Naše století přineslo a stále přináší řadu převratných změn v postavení dítěte ve společnosti, v chápání jeho potřeb, požadavků a práv i v jejich uplatňování. Současně mu však přineslo mnoho nezměrného utrpení a strastí. Mojí snahou tedy bylo informovat o tomto problému, pomoci k lepší orientaci v dané problematice a možná dostatečně motivovat k tomu, aby týraným, zneužívaným, zanedbávaným a šikanovaným dětem bylo ještě více a účinněji pomáháno.

Společným jmenovatelem všech rizikových faktorů je nezáměr, nedostatek citu v rodině, sobectví a lhostejnost. Není sporu o tom, že právě tak se dá negativním jevům, tedy i šikanování předcházet. Týká se to vytváření přátelské atmosféry ve školách, zlepšování citového zázemí v rodinách, uplatňování i oceňování v zájmové činnosti a podpora pozitivního způsobu jednání.

Průzkum ukázal, že se šikana vyskytuje na našich školách a má různé podoby. Překvapující bylo také opakující se tvrzení studentů, že šikanu ze škol v podstatě nelze odstranit, neboť se bývalé oběti stávají agresory. Jako jednu z možných variant boje proti šikaně studenti navrhovali monitorování dění v odlehlých částech školy (šatny, toalety, chodby) kamerovým zařízením.

Šikanování má nepříznivý vliv na psychický vývoj člověka a jeho následky se objevují i v dospělosti. Jakákoli forma šikany představuje závažnou, komplexní zátěžovou situaci, která zahrnuje deprivaci zkušenost, že tak silný stres mnohdy ohrožuje samu existenci jedince. Nenechávejme děti a mládež ocitnou se v pozici obětního beránka, sloužícího k vybití negativních emocí agresora, bez možnosti bránit se a pomozme těmto dětem prožít šťastné dětství a zažít rodičovskou lásku a péči.

Jestliže se v budoucnu podaří pomoci alespoň několika dětem nebo studentům, nebyl čas věnovaný této práci časem ztraceným.

7 Seznam použitých zdrojů

Tištěné dokumenty

- ANTIER, E. *Agresivita dětí*. Praha: Portál, 2004. 104 s. ISBN 80-7178-808-2
- ČERVENÝ, KUBEŠOVÁ. *Ohrožené dítě*. Praha: Avicenum, 1996. 91 s. ISBN 80-7178-463-x
- DUNOVSKÝ, J. a kol. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*, Grada Publishing, 1995. 245 s. ISBN 80-7169-192-5
- GROF, S. *Za hranice mozku*. Praha: Portál, 2004. 347 s. ISBN 80-204-1193-8
- HORÁK, J. *Kapitoly z teorie výchovy*. 1. vyd. Liberec: TUL, 1997. 107 s. ISBN 80-7083-224-x
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. 255 s. ISBN 80-7178-513-x
- LINHART, J. *Slovník cizích slov*. Litvínov: Dialog, 2004. 412 s. ISBN 80-85843-61-7
- MALÁ, E. *Vliv násilí v médiích na děti a mládež*. Praha: Portál, 1995. 55 s. ISBN 80-7066-899-7
- MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. Praha: Portál, 1996. 143 s. ISBN 80-7178-494-x
- OLWEUS, D. *Bullying at school: What we know and what we can do about it*. Oxford: Blackwell Publisher, 1993. 148 s.
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 2007. 270s. ISBN 978-80-7184-569-0.
- PEŠATOVÁ, I. *Etopedie*. 2. vyd. Liberec: TUL, 2000. 71 s. ISBN 80-7083-750-0
- PRŮCHA, J.- WALTEROVÁ, E. - MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 4. vyd. Praha: Portál, 2003. 322 s. ISBN 80-7178-772-8
- PÖTHE, P. *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G, 1999. 186 s. ISBN 80-86103-21-8
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha: Portál, 1995. 95 s. ISBN 80-7178-049-9
- ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro zvládání agresivity a neklidu*. Praha: Portál, 2002. 175 s. ISBN 80-7178-689-6
- ŠVINGALOVÁ, D. *Základy psychologie*. Liberec: TUL, 2000. 144 s. ISBN 80-7083-384-x
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémových dětí a mládeže*. Liberec: TUL, 2000. 125 s. ISBN 80-7083-378-5

Elektronické zdroje

LINKA BEZPEČÍ. *Děti a jejich práva*. [online]. [cit. 2010-03-22]. Dostupné z: http://www.detskaprava.cz/deti/deti_a_jejich_prava_sikana.htm

ŽENA.CZ. Odkud se bere tolik agresivních dětí. [online]. [cit. 2010-03-22]. Dostupné z: <http://spunt.centrum.cz/skolaci/2010/3/8/clanky/odkud-se-bere-tolik-agresivnich-deti/>

MŠMT, *METODICKÝ POKYN ministra školství, mládeže a tělovýchovy*. Prevence a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. [cit. 2010-03-26]. Dostupné z:

<http://www.msmt.cz/pro-novinare/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezi-zaky>

8 Seznam příloh

Příloha č. 1	Metodický pokyn
Příloha č. 2	Grafy
Příloha č. 3	Dotazník

Č.j. 24 246/2008-6

**Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k
prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení**

Šikanování je mimořádně nebezpečná forma násilí, která ohrožuje základní výchovné a vzdělávací cíle školy. V místech jejího výskytu dochází ke ztrátě pocitu bezpečí žáků, který je nezbytný pro harmonický rozvoj osobnosti a efektivní výuku. Na rozdíl od jiných druhů násilí je šikana zvláště zákeřná, protože často zůstává dlouho skrytá. Tak i při relativně malé intenzitě šikany může u jejích obětí docházet k závažným psychickým traumatům s dlouhodobými následky a k postupné deformaci vztahů v kolektivu.

Vzhledem k tomu, že šikana se v zárodečných fázích vyskytuje v téměř každé škole, je potřeba věnovat tomuto jevu zvláštní pozornost. Důraz je nutné zaměřit na vytváření dobrých vztahů uvnitř třídních kolektivů, zabývat se vztahy v třídních kolektivech ještě před vznikem šikanování. K tomuto je potřeba zajistit další vzdělávání pedagogických pracovníků v oblasti problematiky vytváření dobrých vztahů, v práci s dynamikou skupiny, v podpoře a upevňování zdravých třídních norem dětí, žáků a studentů jako prevenci šikanování.

Na prevenci šikany i při řešení jednotlivých případů by měli spolupracovat pedagogičtí pracovníci podle předem dohodnutých postupů. K tomu je nutné zajistit další vzdělávání pedagogických pracovníků v oblasti problematiky šikanování.

Cílem předkládaného metodického pokynu je upozornit na závažnost šikanování, poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace k prevenci a řešení tohoto specifického problému.

Tento metodický pokyn je určen pro právnické osoby vykonávající činnost škol zřizovaných MŠMT. Podpůrně je doporučován k využití i ostatním školám zapsaným do školského rejstříku a poskytovatelům služeb souvisejících se vzděláváním a výchovou.

Čl. 1**Charakteristika šikanování**

(1) Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit, ohrozit nebo zastrašovat žáka, případně skupinu žáků. Spočívá v cílených a opakovaných fyzických a psychických útocích jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Nově se může realizovat i prostřednictvím elektronické komunikace, jedná se o tzv. kyberšikanu. Ta zahrnuje útoky pomocí e-mailů, sms zpráv, vyvěšování urážlivých materiálů na internetové stránky apod. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako demonstrativní přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševní a tělesné zdraví obětí.

(2) Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Pocit bezpečí každého jedince a jeho začlenění do třídního kolektivu je základní podmínkou vytváření produktivního prostředí a dobrého sociálního klimatu třídy a školy. Všechny školy a školská zařízení mají povinnost předcházet všem náznakům násilí a šikanování. Šikanování v jakékoli formě a podobě nesmí být pracovníky školy akceptováno. Samotní pedagogičtí pracovníci nesmí svým jednáním s některými žáky a chováním vůči nim podněcovat zhoršování vztahů směřující k šikanování těchto žáků jejich spolužáky.

Čl. 2

Projevy šikanování

(1) Šikanování má ve svých projevech velice různou podobu. Mezi základní formy šikany patří:

Verbální šikana, přímá a nepřímá – psychická šikana (součástí je i kyberšikana, děje se pomocí ICT technologií).

Fyzická šikana, přímá a nepřímá (patří sem i krádeže a ničení majetku oběti).

Smíšená šikana, kombinace verbální a fyzické šikany (násilné a manipulativní příkazy apod.).

(2) Za určitých okolností může šikanování přerůst až do forem skupinové trestné činnosti a v některých opravdu závažných případech může nabýt i rysy organizovaného zločinu. Příklady šikanování jsou uvedeny v příloze.

Čl. 3

Odpovědnost školy

(1) Škola či školské zařízení má jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky. V souladu s ustanovením § 29 zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů, jsou školy a školská zařízení povinny zajišťovat bezpečnost a ochranu zdraví dětí, žáků a studentů v průběhu všech vzdělávacích a souvisejících aktivit, a současně vytvářet podmínky pro jejich zdravý vývoj a pro předcházení vzniku rizikového chování (sociálně patologických jevů). Z tohoto důvodu musí pedagogický pracovník šikanování mezi žáky předcházet, jeho projevy neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.

(2) Z hlediska trestního zákona může šikanování žáků naplňovat skutkovou podstatu trestných činů či provinění (dále jen trestných činů) vydírání (§ 235), omezování osobní svobody (§ 213), útisku (§ 237), ublížení na zdraví (§ 221-224), loupeže (§ 234), násilí proti skupině obyvatelů a proti jednotlivci (zvláště § 197a), poškození cizí věci (§ 257), znásilnění (§ 241), kuplířství (§ 204) apod.

(3) Pedagogický pracovník, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekažení trestného činu (§168, 167 trestního zákona). V úvahu přicházejí i další trestné činy jako např. nadřizování (§ 166 tr. zákona) či schvalování trestného činu (§165 tr. zákona), v krajním případě i podněcování (§ 164 tr. zákona). Skutkovou podstatu účastenství na trestném činu (§ 10 tr. zákona) může jednání pedagogického pracovníka naplňovat v případě, že o chování žáků věděl a nezabránil spáchání trestného činu např. tím, že ponechal šikanovaného

samotného mezi šikanujícími žáky apod.

Čl. 4

Školy a školská zařízení v prevenci šikanování

(1) Základem prevence šikanování a násilí na školách je podpora pozitivních vzájemných vztahů mezi žáky (a mezi žáky a učiteli). Školy a školská zařízení při efektivní realizaci prevence šikanování usilují o vytváření bezpečného prostředí a za tím účelem:

podporují solidaritu a toleranci,

podporují vědomí sounáležitosti

posilují a vytváří podmínky pro zapojení všech žáků do aktivit třídy a školy

uplatňují spolupráci mezi dětmi a rozvíjí jejich vzájemný respekt

rozvíjí jednání v souladu s právními normami a s důrazem na právní odpovědnost jedince.

(2) Ředitelé škol a školských zařízení odpovídají za systémové aktivity školy v oblasti prevence šikanování a násilí. Vychází přitom z komplexního pojetí preventivní strategie, která je ve smyslu *Metodického pokynu k primární prevenci sociálně patologických jevů u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních* č. j. 20 006/2007-51 součástí Minimálního preventivního programu školy. Ředitelé zejména:

Zajistí vzdělávání pracovníků (pedagogických i nepedagogických) v akreditovaných kurzech k problematice šikanování. Vzdělávání pedagogických pracovníků se řídí § 10 vyhlášky č. 317/2005 Sb., o dalším vzdělávání pedagogických pracovníků, akreditační komisi a kariérním systému pedagogických pracovníků, ve znění vyhlášky č. 412/2006 Sb. Vzdělávání školního metodika prevence ve specializačním studiu se řídí § 9 vyhlášky č. 317/2005 Sb.

Zajistí v souladu s pracovním řádem dohled pedagogických pracovníků nad žáky zejména ve škole před vyučováním, o přestávkách mezi vyučovacími hodinami, mezi dopoledním a odpoledním vyučováním, podle potřeby při přecházení žáků mezi budovami školy, do zařízení školního stravování a do školní družiny. Především v prostorách, kde k šikanování již došlo nebo kde by k němu mohlo docházet.

Zajistí, aby žáci i pedagogičtí pracovníci byli seznámeni s negativními důsledky šikanování, a to jak pro jeho oběti a pachatele, tak i pro celý třídní (školní) kolektiv. Za zvlášť nebezpečnou je třeba považovat tendenci podceňovat počáteční projevy šikanování.

Zajistí doplňování školní knihovny o literaturu z oblasti problematiky násilného chování a šikanování

(3) Pedagogičtí pracovníci vedou důsledně a systematicky žáky a studenty k osvojování norem mezilidských vztahů založených na demokratických principech, respektujících identitu a individualitu žáka. Pomáhají rozvíjet pozitivní mezilidské vztahy a úctu k životu druhého člověka.

Všichni pedagogičtí pracovníci by měli vnímat vztahy mezi žáky a atmosféru v třídních kolektivech, kde působí, jako nedílnou a velmi důležitou součást své práce. Důležité aktivity školy nelze spojovat jen s určitým vyučovacím předmětem nebo skupinou předmětů. Vztahy a

chování pedagogických i nepedagogických pracovníků vůči sobě a vůči žákům, ovlivňují chování žáků.

(4) Ve školním řádu budou jasně stanovena pravidla chování včetně sankcí za jejich porušení.

Čl. 5

Program proti šikanování

(1) Každá škola si vytvoří vlastní Program proti šikanování, pokud ho doposud nemá. Tento program se stane součástí Minimálního preventivního programu.

(2) Na tvorbě a realizaci programu se podílejí všichni pedagogičtí pracovníci školy. Koordinace jeho tvorby patří ke standardní činnosti školního metodika prevence. Ten podle potřeby spolupracuje s metodikem prevence v PPP. Za realizaci a hodnocení programu je odpovědný ředitel školy.

(3) Cílem programu je vytvořit ve škole bezpečné, respektující a spolupracující prostředí. Důležité je zaměřit se na oblast komunikace a vztahů mezi žáky ve třídách, a to bez ohledu na to, zda tam k projevům šikany již došlo či ne. Současně je třeba stanovit smysluplnou

strukturu programu.

(4) Hlavní součástí programu je krizový plán, který eliminuje či minimalizuje škody v případě, že k šikanování ve školním prostředí dojde. Měly by z něj jednoznačně vyplynout kompetence jednotlivých osob a specifický postup a způsob řešení. Konkrétně je nutné rozpracovat dva typy scénářů:

1. První zahrnuje situace, které škola zvládne řešit vlastními silami. Do této skupiny patří postupy pro počáteční stádia šikanování a rámcový třídní program pro řešení zárodečného stádia šikanování.

2. Druhý zahrnuje situace, kdy škola potřebuje pomoc z venku a je nezbytná její součinnost se specializovanými institucemi (viz čl. 9) a policií. Sem patří řešení případů pokročilé a nestandardní šikany, např. výbuchu skupinového násilí vůči oběti.

(5) S krizovým plánem jsou vždy na začátku školního roku prokazatelně seznámeni žáci (přiměřeně jejich věku), studenti a jejich zákonní zástupci.

Čl. 6

Postupy řešení šikanování

(1) Odhalení šikany bývá obtížné. Významnou roli při jejím zjišťování hraje strach, a to nejen strach obětí, ale i pachatelů a dalších účastníků. Strach vytváří obvykle prostředí „solidarity“ agresorů i postižených.

(2) Účinné a bezpečné vyšetření šikany vychází z kvalifikovaného odhadu stadia a formy šikanování. Existuje rozdíl mezi vyšetřováním počátečních a pokročilých stádií šikanování. Jednotlivá stádia jsou blíže popsána v příloze č. 2 Stádia šikanování.

(3) Metody vyšetřování šikanování:

A. Pro vyšetřování počáteční šikany (se standardní formou) lze doporučit strategii v těchto pěti krocích:

1. Rozhovor s těmi, kteří na šikanování upozornili a s oběťmi.
2. Nalezení vhodných svědků.
3. Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů).
4. Zajištění ochrany obětí.
5. Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi.

B. Pokročilá šikana s neobvyklou formou – výbuch skupinového násilí vůči oběti, tzv. třídního lynčování, vyžaduje následující postup:

1. Překonání šoku pedagogického pracovníka a bezprostřední záchrana oběti.
2. Domluva pedagogických pracovníků na spolupráci a postupu vyšetřování.
3. Zabránění domluvě agresorů na křivé výpovědi.
4. Pokračující pomoc a podpora oběti.
5. Nahlášení policii.
6. Vlastní vyšetřování.

(4) V rámci první pomoci je nutné při pokročilých, brutálních a kriminálních šikanách spolupracovat s dalšími institucemi a orgány, a to zejména s pedagogicko-psychologickou poradnou, střediskem výchovné péče, orgánem sociálně právní ochrany dítěte, Policií ČR.

Doporučuje se seznámit pedagogické pracovníky s informací MŠMT ČR č.j.: 25 884/2003-24 *Spolupráce předškolních zařízení, škol a školských zařízení s Policií ČR při prevenci a při*

vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané.

(5) V případě negativních dopadů šikanování na oběť je nutné zprostředkovat jí péči pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, speciálně pedagogického centra nebo dalších odborníků – klinických psychologů, psychoterapeutů nebo psychiatrů.

(7) Podrobnější informace k článkům 5 a 6 jsou v příloze č. 3 Doporučená literatura.

Čl. 7

Výchovná opatření

(1) Doporučuje se dále pracovat s agresorem (jeho náhled na vlastní chování, motivy, rodinné prostředí). V případě potřeby mu zprostředkovat péči pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče nebo jiných odborníků – klinických psychologů, psychoterapeutů nebo psychiatrů.

(2) Pro potrestání agresorů lze užít i následující běžná výchovná opatření:

Napomenutí a důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia na střední škole.

Snížení známky z chování.

Převedení do jiné třídy.

(3) Pro nápravu situace ve skupině je potřeba pracovat s celým třídním kolektivem. Je nezbytné

vypořádat se i s traumaty těch, kteří přihlíželi, ale nezasáhli (mlčící většina).

(4) V mimořádných případech se užijí další opatření:

Ředitel školy doporučí rodičům dobrovolné umístění dítěte do pobytového oddělení SVP, případně doporučí realizovat dobrovolný diagnostický pobyt žáka v místně příslušném diagnostickém ústavu.

Ředitel školy podá návrh orgánu sociálně právní ochrany dítěte k zahájení práce s rodinou, případně k zahájení řízení o nařízení předběžného opatření či ústavní výchovy s následným umístěním v diagnostickém ústavu.

Čl. 8

Spolupráce s rodiči

Pokud rodiče informují školu o podezření na šikanování, je za odborné vyšetření záležitosti zodpovědný ředitel školy. Při nápravě šikanování je potřebná spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, školního metodika prevence, výchovného poradce a dalších pedagogických pracovníků, jak s rodinou oběti, tak i s rodinou agresora. Při jednání s rodiči dbají pedagogičtí pracovníci na taktní přístup a zejména na zachování důvěrnosti informací. Je nutné předem informovat rodiče o tom, co dělat v případě, když se dozvědí o šikanování (viz Čl. 5 odst. 5).

Čl. 9

Spolupráce se specializovanými institucemi

(1) Při předcházení případům šikany a při jejich řešení je důležitá spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, školního metodika prevence, výchovného poradce nebo zástupce školy s dalšími institucemi a orgány.

Zejména:

v resortu školství – s pedagogicko-psychologickými poradnami, středisky výchovné péče, speciálně pedagogickými centry,

v resortu zdravotnictví – s pediatry a odbornými lékaři, dětskými psychology, psychiatry a zařízeními, která poskytují odbornou poradenskou a terapeutickou péči, včetně individuální a rodinné terapie,

v resortu sociální péče – s oddělením péče o rodinu a děti, s oddělením sociální prevence (možnost vstupovat do každého šetření, jednat s dalšími zainteresovanými stranami, s rodinou), případně s NNO specializujícími se na prevenci a řešení šikany.

(2) Dojde-li k závažnějšímu případu šikanování nebo při podezření, že šikanování naplnilo skutkovou podstatu trestného činu (provinění), ředitel školy nebo školského zařízení oznámí tuto skutečnost Policii ČR.

(3) Ředitel školy oznámí orgánu sociálně právní ochrany dítěte skutečnosti, které ohrožují bezpečí a zdraví žáka. Pokud žák spáchá trestný čin (provinění), popř. opakovaně páchá přestupky, ředitel školy zahájí spolupráci s orgány sociálně právní ochrany dítěte bez zbytečného odkladu.

Čl. 10

Selhání školy v řešení šikany

(1) V případech podezření nebo již prokazatelných projevů šikany, které nejsou bezodkladně a

uspokojivě řešeny v pravomoci pedagogických pracovníků včetně metodika prevence či výchovného poradce, je zcela na místě obrátit se na ředitele příslušné školy nebo školského zařízení.

Pokud se však projeví nečinnost i ze strany ředitele, je možné jednat v této záležitosti se zřizovatelem školy nebo podat stížnost na školu České školní inspekci. Stížnost podaná písemně, osobně nebo v elektronické podobě se přijímá ve všech pracovištích ČŠI.

Stížnost je možné adresovat příslušnému inspektorátu ČŠI, samozřejmě je možno podat stížnost i na ústředí tzn. na adresu: Fráni Šrámka 37, 150 21 Praha 5, resp. elektronicky na adresu posta@csicr.cz.

(2) Současné je potřebné v odůvodněných případech zajistit oběti šikanování pomoc psychologa, speciálního pedagoga (etopeda) popřípadě jiného specialisty.

Čl. 11

Závěrečné ustanovení

Zrušuje se Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č. j. 28 275/2000 - 22

Tento pokyn nabývá účinnosti dnem jeho zveřejnění ve Věstníku MŠMT ČR.

Příloha č. 1

Příklady nepřímých a přímých znaků šikanování

1. Nepřímé (varovné) znaky šikanování mohou být např.:

- Žák je o přestávkách často osamocený, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády.
- Při týmových sportech bývá jedinec volen do mužstva mezi posledními.
- O přestávkách vyhledává blízkost učitelů.
- Má-li žák promluvit před třídou, je nejistý, ustrašený.
- Působí smutně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči.
- Stává se uzavřeným.
- Jeho školní prospěch se někdy náhle a nevysvětlitelně zhoršuje.
- Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, případně rozházené.
- Zašpiněný nebo poškozený oděv.
- Stále postrádá nějaké své věci.
- Odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy.
- Mění svoji pravidelnou cestu do školy a ze školy.
- Začíná vyhledávat důvody pro absenci ve škole.
- Odřeniny, modřiny, škrábance nebo řezné rány, které nedovede uspokojivě vysvětlit.
- (Zejména je třeba věnovat pozornost mladším žákům nově zařazeným do třídy, neboť přizpůsobovací konflikty nejsou vzácností!)

2. Přímé znaky šikanování mohou být např.:

- Posměšné poznámky na adresu žáka, pokořující přezdívka, nadávky, ponižování,

hrubé žerty na jeho účet. Rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je daný žák konkrétní přezdívkou nebo "legrací" zranitelný.

- Kritika žáka, výtky na jeho adresu, zejména pronášené nepřátelským ať nenávislným, nebo pohrdavým tónem.
- Nátlak na žáka, aby dával věcné nebo peněžní dary šikanujícímu nebo za něj platil.
- Příkazy, které žák dostává od jiných spolužáků, zejména pronášené panovačným tónem, a skutečnost, že se jim podřizuje.
- Nátlak na žáka k vykonávání nemorálních až trestných činů či k spoluúčasti na nich.
- Honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, které třeba nejsou zvlášť silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí.
- Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout.

3. Rodiče žáků se doporučuje upozornit zejména na to, aby si všímali těchto možných příznaků šikanování:

- Za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi.
- Dítě nemá kamaráda, s nímž by trávil volný čas, s nímž by se telefonovalo apod.
- Dítě není zváno na návštěvu k jiným dětem.
- Nechuť jít ráno do školy (zvláště když dříve mělo dítě školu rádo). Dítě odkládá odchod z domova, případně je na něm možno při bedlivější pozornosti pozorovat strach. Ztráta chuti k jídlu.
- Dítě nechodí do školy a ze školy nejkratší cestou, případně střídá různé cesty, prosí o dovoz či odvoz autem.
- Dítě chodí domů ze školy hladové (agresori mu berou svačinu nebo peníze na svačinu).
- Usíná s pláčem, má neklidný spánek, křičí ze snu, např. "Nechte mě!"
- Dítě ztrácí zájem o učení a schopnost soustředit se na ně.
- Dítě bývá doma smutné či apatické nebo se objeví výkyvy nálad, zmínky o možné sebevraždě. Odmítá svěřit se s tím, co je trápí.
- Dítě žádá o peníze, přičemž udává nevěrohodné důvody (například opakovaně říká, že je ztratilo), případně doma krade peníze.
- Dítě nápadně často hlásí ztrátu osobních věcí.
- Dítě je neobvykle, nečekaně agresivní k sourozencům nebo jiným dětem, možná projevuje i zlobu vůči rodičům.
- Dítě si stěžuje na neurčitě bolesti břicha nebo hlavy, možná ráno zvrací, snaží se zůstat doma. Své zdravotní obtíže může přehánět, případně i simulovat (manipulace s teploměrem apod.)
- Dítě se vyhýbá docházce do školy.
- Dítě se zdržuje doma víc, než mělo ve zvyku.

Příloha č. 2

Stádia šikanování

Motto: Školní šikanování je nemoc skupinové demokracie a má svůj zákonitý vnitřní vývoj.

První stadium se v podstatě odehrává v jakékoliv skupině. Všude je někdo neoblíbený nebo nevlivný, na jehož úkor je prima si dělat „legrácky“. Pak to ale jde dál, skupina si najde jakéhosi otloukánka. Třetí stadium už je klíčové. Vydělí se jádro útočníků a systematicky začne šikanovat nejvhodnější oběti. Do této chvíle lze věci jasně řešit. Následně ale dojde k bodu zlomu, kdy se šikanování stane nepsaným zákonem i pro opravdu slušné děti a celá skupina se stává krutou. V pátém stadiu – totalitě – se stane šikanování skupinovým programem.

Michal Kolář

První stadium: Zrod ostrakismu

Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen skupiny necítí dobře. Je neoblíben a není uznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod. Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje.

Druhé stadium: Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

V zátěžových situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako hromosvod. Spolužáci si na nich odreagovávají nepříjemné pocity například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem nebo prostě jen z toho, že chození do školy je obtěžuje. Manipulace se přitvrzuje a objevuje se zprvu ponejvíce subtilní fyzická agrese.

Třetí stadium (klíčový moment): Vytvoření jádra

Vytváří se skupina agresorů, úderné jádro. Tito šířitelé „viru“ začnou spolupracovat a systematicky, nikoliv již pouze náhodně, šikanovat nejvhodnější oběti. V počátku se stávají jejich oběťmi ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii nejnižší, tedy ti „slabí“.

Čtvrté stadium: Většina přijímá normy

Normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem. V této době získává neformální tlak ke konformitě novou dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. U členů „virem“ přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná vůdcům. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají při tom uspokojení.

Páté stadium: Totalita neboli dokonalá šikana

Násilí jako normu přijímají všichni členové třídy. Šikanování se stává skupinovým programem. Obrazně řečeno nastává éra „vykořisťování“. Žáci jsou rozděleni na dvě sorty lidí, které jsem pro přehlednost označil jako „otrokáře“ a „otroky“. Jedni mají všechna práva, ti druzí nemají práva žádná.

Stadia šikanování podle Michala Koláře, 1990, 1996, 1997, 2000 aj.

Příloha č. 3

Doporučená literatura z oblasti školního šikanování

Kolář, M. (2001, 2005). Bolest šikanování. Praha: Portál.

Kolář, M. (1997, 2000). Skrytý svět šikanování ve školách. Praha: Portál.

Kolář, M. (2005). Školní násilí a šikanování. Ostrava: CIT, Ostravská univerzita.

- Kolář, M. (Ed.) (2004). Školní šikanování. Sborník z první celostátní konference konané v Olomouci na PF UP 30.3.
- Kolář, M. (2003). Specifický program proti šikanování a násilí ve školách a školských zařízeních. Praha: MŠMT ČR.
- Parry, J., Carrington, G. (1997). Čelíme šikanování: sborník metod. Praha, IPPP.
- Říčan, P. (1995). Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. Praha: Portál.
- Časopisy**
- Kolář, M. (2007). Český školský program proti šikanování. Perspektivy. In: Sociálna prevencia. Bratislava: Národné osvetové centrum.
- Kolář, M. (2007). Český školní program proti šikanování. Právo a rodina č.3/2007
- Kolář, M. (2006). Jak na šikanu? Psychologie dnes 2 (12), 16-18
- Kolář, M. (2005). Devět kroků při řešení počáteční šikany aneb pedagogická chirurgie. Prevence 7 (2), 3-7.
- Kolář, M. (1998). Soudce Lynch na českých školách? Vyšetřování a léčba specifických typů šikan; in Sborník „Prevence šikanování ve školách“, Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, Praha.

Příloha č. 4 Příklady šikanování

1. Případ: Zpověď oběti počátečního stadia šikanování
(doslovný přepis)

nadávaj mi
dělej mi naschvály
maj na mne poznámky když přijdu po nemoci
rejpaj do mne
když se učitel rozhoduje koho vyzkoušet tak mu poraděj mne
když nejsem ve škole říkaj učitelům, co není pravda
když něco provedou, snaží se to svalit na mne
když se učitel zeptá jestli někdo má tahák, hned se všichni ozvou, že mám já
vo hodině, když písemma, tak zničeho nic se ozve abych neopisoval
všichni maj strašnou radost když dostanu špatnou známku
když jsem služba, tak všichni udělej ve třídě nepořádek
nepouští mne mezi sebe když si povídají
když si řeknu o sešit tak řeknou, že ho nemají dopsanej a pak ho pučej někomu jinýmu
ve frontě na oběd mne předbíhají
když je ve třídě smrad tak hned řeknou že jsem si prd
povyšujou se nade mne
Nic mi nepučej
když něco udělám, hned to všem řeknou
plivnou mi na židli a na všechny ostatní, abych si nemohl najít jinou
na výtvarce si ode mne vezmou štětec a nic mi neřeknou a maj z toho strašnou srandu,
když ho hledám

když v matice někdo počítá na tabuli, tak mu raděj a řeknou mu i výsledky. Ale mně ne. Když už mi poraděj, tak špatně
někdy mi tašku zamknou do skříně a říkaj že od ní nemaj klíč
když se učitel zeptá kdo chybí tak místo mého jména řeknou nějakou nadávkou

2. Příklad: „Premiantka třídy“ – za určitých okolností se může stát obětí šikany kterékoliv dítě.

Půvabná třináctiletá dívka, premiantka třídy závodně hrající tenis, se stala terčem kritiky a nemilosti skupiny spolužáků. Nedokázala se zapojit do společné zábavy, snad působila poněkud křečovitě a byla příliš orientována na výkon. To však neopravňovalo zdatného a oblíbeného chlapce, aby jí dlouhodobě fyzicky ubližoval. Jelikož ale ona byla zdatná a odvážná dívka, pokoušela se mu někdy postavit a vrátit mu způsobené příkoří, ovšem proti jeho brutalitě neměla šanci. Schytala od něj tvrdé rány a kopance. Nikdo se jí nezastal. Po takovém střetu často plakala. Rodiče a učitelé se nikdy o jejím trápení nedověděli. Obětí agresivity tohoto „gentlemana“ se krátkodobě staly dvě další dívky s výborným prospěchem.

Po příchodu nového žáka, který byl jednoznačně nejsilnější a přitom povahově mírný a jemný, násilí zmíněného chlapce ustalo.

Je zajímavé, že dívka, která se mi s tímto příběhem svěřila a kvůli níž jsem navázal spolupráci s mimořádně obětavou výchovnou poradkyní, si po delší době téměř na nic nevzpomněla. Její bolestivé vzpomínky byly vytěsněny mimo vědomou oblast.

Kolář M. (2005) Bolest šikanování. Praha: Portál, 2005

Příloha č. 5

Informační leták pro žáky ZŠ a pro studenty SŠ

Nikdo nemá právo druhému ubližovat!

Spolužáci se k tobě chovají nepřátelsky, ubližují ti a ty nevíš, jak dál.

Víš o někom, kdo je šikanován, a je ti ho líto.

PŘEKONEJ STRACH A ZAJDI ZA UČITELEM, KTERÉMU DŮVĚŘUJEŠ (ŠKOLNÍM METODIKEM PREVENCE, ŠKOLNÍM PSYCHOLOGEM, VÝCHOVNÝM PORADCEM).

Co je to šikanování?

Za šikanování se považuje to, když jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně ubližuje druhým. Znamená to, že ti někdo, komu se nemůžeš ubránit, dělá, co ti je nepříjemné, co tě ponižuje, nebo to prostě bolí. Strká do tebe, nadává ti, schovává ti věci. Ale může ti znepríjemňovat život i jinak. Pomlouvá tě, intrikuje proti tobě, navádí spolužáky, aby s tebou nemluvili a nevšímali si tě.

Později se otravování života stupňuje a zdokonaluje. Nastupuje fyzické násilí (bití, krádeže a poškozování věcí). Šikanování je vážná věc a v řadě případů bývá trestným činem.

Proč bývá člověk šikanován?

Není to proto, že by byl špatný, nebo proto, že by si to nějak zasloužil. Chyba není v něm, ale ve špatných vztazích mezi některými spolužáky. Převládá v nich bezohlednost a násilí.

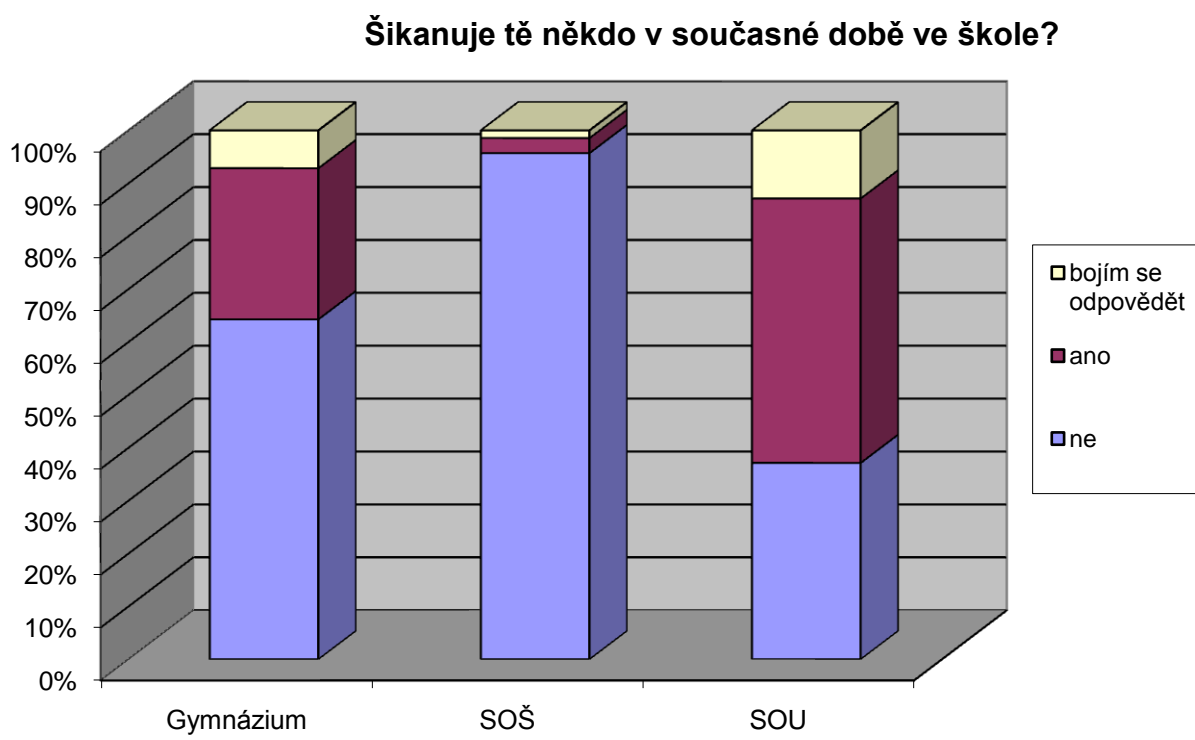
Jak se můžeš bránit?

Když se ptali jednoho zoufalého žáka, proč o svém trápení neřekl rodičům, odpověděl: „Já nevím, když přijdu domů, tak se na to snažím nemyslet. A doufám, že už to bude lepší.“ Myslet si, že to bude lepší, je omyl. Nikomu nic neřict, je strkání hlavy do písku, které situaci jenom zhoršuje. Nevzdávej to a udělej následující:

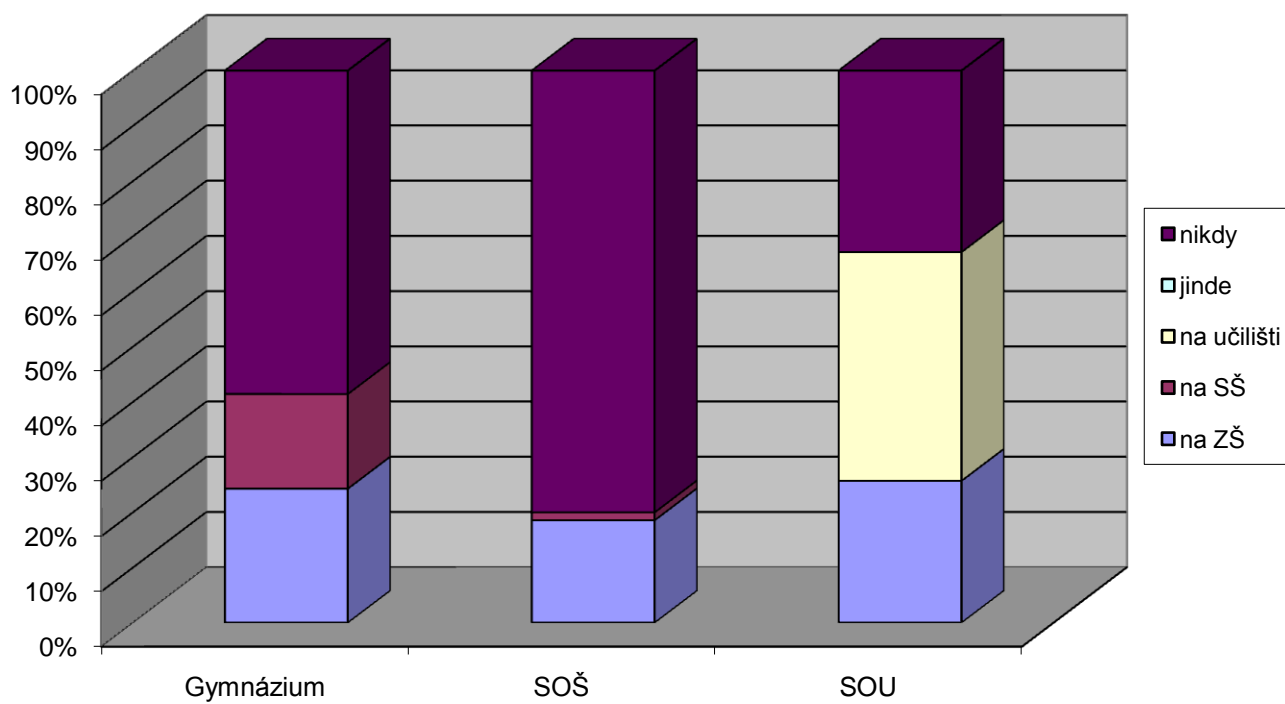
- Obrat' se na učitele, kterému důvěřuješ. Může ti skutečně pomoci, bude ti věřit a neprozradí tě.

- Svěř se svým rodičům.

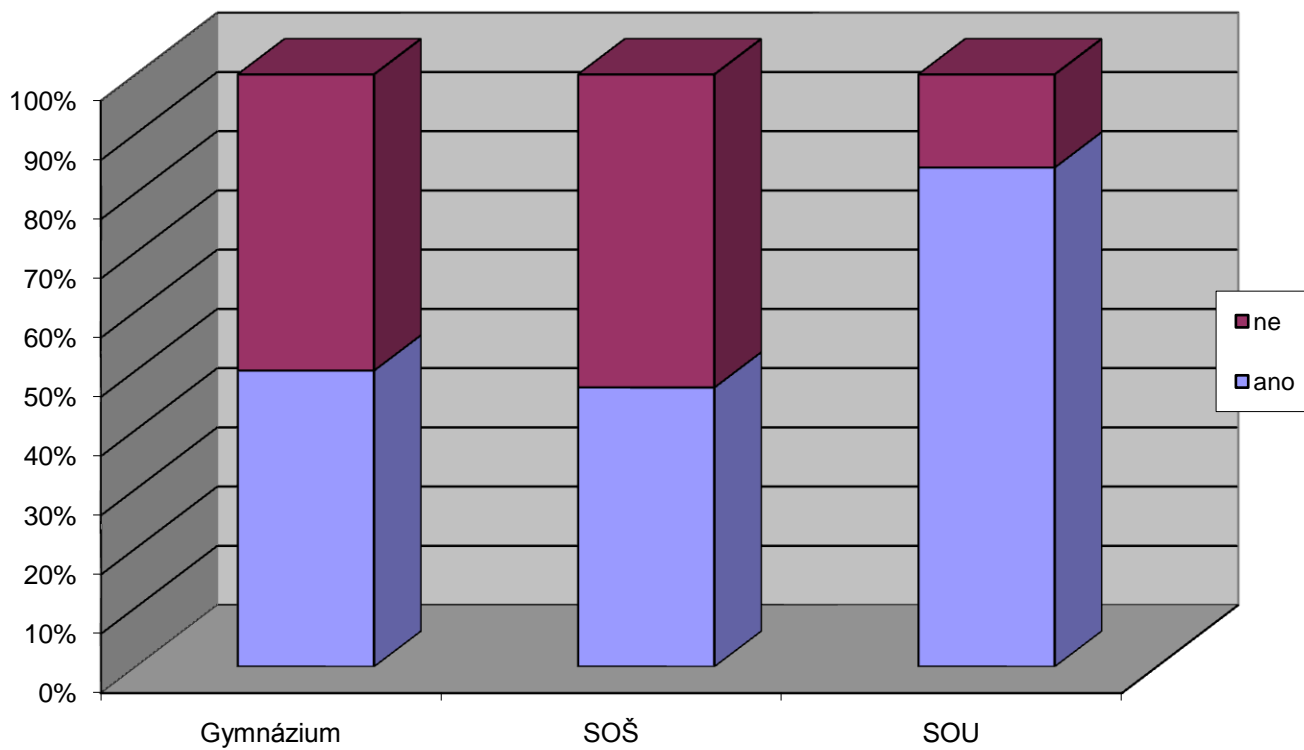
- V případě, že nenajdeš odvahu říct to ani svým rodičům, zavolej na pražskou Linku bezpečí, telefon 800 155 555 nebo 116 111. Bezplatně můžeš telefonovat z celé republiky. Nepotřebuješ k tomu peníze ani telefonní kartu. Tito lidé ti budou věřit, protože nejsi sám, komu se něco podobného děje.

V jakém životním období jsi byl/a šikanován/a?

Znáš někoho, kdo ve tvém okolí šikanuje?

DOTAZNÍK PRO STUDENTY

Prosím tě o laskavé vyplnění dotazníku, který je zaměřen na problematiku šikanování mezi studenty vašeho věku. Za šikanování se považuje to, když jeden nebo více studentů úmyslně, většinou opakovaně, ubližuje druhým. Znamená to, že ti někdo, komu se nemůžeš ubránit, dělá, co je ti nepříjemné, co tě ponižuje, nebo to prostě bolí – strká do tebe, nadává ti, schovává ti věci, bije tě, pomlouvá tě, intrikuje proti tobě, navádí spolužáky. Šikanování se děje skrytě a já se o něm chci dozvědět, proto potřebuji tvoji pomoc.

Dotazník je zcela anonymní – nebude obsahovat Vaše jméno a příjmení. Po vyplnění odevzdejte dotazník přítomnému profesorovi.

Prosím tě o označení i vyjádření pravdivé odpovědi. Odpovědi jsou předznačené, označ a doplň tu, která je nejbližší tvému názoru. Děkuji za vyplnění mého dotazníku. Tvoje odpovědi poslouží k vypracování průzkumu v mé soutěžní práci.

1. Jsi:

- a) dívka
- b) chlapec

2. Ve kterém roce jsi se narodil/a?

- a) 1988
- b) 1989
- c) 1990
- d) jiný, jaký?

3. Chodíš do školy:

- a) střední odborné školy
- b) středního odborného učiliště
- c) gymnázia

4. Který ročník navštěvuješ?

- a) první
- b) druhý
- c) třetí
- d) jiný, jaký?

5. Umiš vysvětlit, co je to šikana?

- a) ne
- b) ano, šikana je

6. Zažil/a jsi někdy osobně šikanu, byl/a jsi šikanován/a?

- a) ne
- b) ano, byl/a jsem šikanován/a, prosím napiš jak

7. V jakém životním období jsi byl/a šikanován/a?

- a) na základní škole
- b) na střední škole
- c) na učilišti
- d) jinde, kde?
- e) nikdy

8. Jakým způsobem tvé šikanování probíhalo?

- a) nebylo nikdy
- b) probíhalo tak, že
- c) nechci o tom mluvit

9. Šikanuje tě někdo v současné době ve škole?

- a) ne
- b) ano, o koho jde?
- c) bojím se odpovědět

10. Šikanuje tě někdo v současné době mimo školu?

- a) ne
- b) ano, o koho jde?
- c) bojím se odpovědět

11. Víš o někom, kdo je obětí šikany ve tvém okolí?

- a) ano
- b) ne
- c) možná

12. Znáš někoho, kdo ve tvém okolí šikanuje?

- a) ano
- b) ne

13. Nutí tě někdo k násilí?

- a) ano
- b) ne
- c) bojím se odpovědět

14. Víš, kdo bývá nejčastěji šikanován?

- a) ne
- b) ano, popiš kdo

15. Šikanoval/a jsi ty sám/a někdy někoho?

- a) ne
- b) ano, koho?

16. Pokud jsi někdy někoho šikanoval/a, proč, jaký byl důvod?

- a) nikdy jsem nešikanoval/a
- b) šikanoval/a jsem protože

17. Přihlížel/a jsi někdy šikaně?

- a) ano
- b) ne

18. Co cítíš při přihlížení na šikanování?

- a) nikdy jsem nepřihlížel/a
- b) nic
- c) cítím

19. Bojíš se někomu říci o šikaně?

- a) ano
- b) ne
- c) stydím se
- d) bojím se

20. Koho požádáš o pomoc, komu se svěříš, když budeš šikanován/a?

- a) požádám o pomoc
- b) nepožádám nikoho

21. Jaký je tvůj názor na školu ve které studuješ, umí řešit případnou šikanu?

- a) ano
- b) ne
- c) jiný názor

22. Jak se na škole šikana řeší?

- a) nijak
- b) nevím
- c) řeší se

23. Mluví s tebou rodiče třeba právě o šikanování?

- a) ano
- b) ne
- c) občas

24. Mluví s vámi třídní profesor/ka o šikaně?

- a) ano
- b) ne
- c) občas
- d) nezajímáme ho, nikdy neřeší žádné naše problémy

25. Jsi rád/a ve své třídě?

- a) ano
- b) ne

26. Máš ve třídě dobrého kamaráda?

- a) ano
- b) ne

27. Patříš ve vaší třídě do nějaké party?

a) ano

b) ne

28. Cítíš se na vaší škole bezpečně?

a) ano

b) ne

c) jiná odpověď

Vzor stránky souhlasu k půjčování DP:

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne.....

.....

Podpis

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	č. ISIC karty	Bydliště	Datum